МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.Г.КОРОЛЕНКА

До 120-річчя
ХДНБ ім. В.Г.Короленка

ЗБЕРЕЖЕННЯ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ: НОВА ПОЛІТИКА І НОВІ ТЕХНОЛОГІЇ

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
(Харків, 20–22 листопада 2006 р.)

ХАРКІВ ХДНБ 2007

ББК 78.36(4УКР)
УДК 025.7/.9(477)
З-41

Збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів України: нова політика і нові технології: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (20–22 листоп. 2006 р.) / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка; Уклад.: В.В.Мірошникова, О.П.Куніч.– Х., 2007. – 184 с.

Збірник містить доповіді та повідомлення учасників конференції щодо сучасних проблем зберігання бібліотечних фондів.

Тематика і зміст матеріалів можуть зацікавити науковців, аспірантів, працівників бібліотек та архівів, керівних органів та усіх, хто опікується вищезазначеними проблемами.

Укладачі: В.В.Мірошникова
О.П.Куніч

ПЕРЕДМОВА

У всьому світі бібліотечні фонди розглядаються як стратегічний ресурс держави, головний ланцюг системи збереження культурного надбання нації. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка має семимільйонний фонд, який за своїм обсягом посідає друге місце в Україні та одне з перших – в Європі. У фонді представлені всі види видань з усіх галузей знань, рідкісні та цінні видання, рукописи. ХДНБ має великий досвід організації збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів: працюють захисні системи, проводяться реставраційні й палітурні роботи, здійснюється переведення видань на мікроносії або в електронну форму.

Саме тому Міністерство культури і туризму України обрало ХДНБ ім. В.Г.Короленка базою для проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції "Збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів України: нова політика і нові технології".

Конференція відбулася 20–22 листопада 2006 р. у приміщенні ХДНБ ім В.Г.Короленка. В її роботі взяли участь не тільки представники провідних бібліотек столиці та 18 областей України, а й національних бібліотек Росії та Латвії.

У межах конференції проводилися урочисті заходи, присвячені 120-й річниці від дня заснування ХДНБ ім. В.Г.Короленка, відбулася презентація Бібліотеки та її видання "Короленківський збірник: Наукові статті та матеріали" (Уклад. І.Я.Лосієвський).

Гості книгозбірні та учасники конференції мали нагоду ознайомитися з експозиціями: "Документальна спадщина академіка архітектури О.М.Бекетова у фонді Центрального державного науково-технічного архіву України", "ХДНБ ім. В.Г.Корленка – 120 років", "Виднння ХДНБ ім. В.Г.Короленка" та "З колекцій рідкісних і цінних видань ХДНБ ім. В.Г.Короленка".

Вміщені у цьому виданні, доповіді та повідомлення учасників конференції, подано у відповідності до програми заходу. Вони розкривають і висвітлюють найактуальніші поблеми та найболючіші питання щодо збереження бібліотечних фондів – культурного надбання нації.

1 пленарне засідання

"ЗБЕРЕЖЕННЯ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ – МІСІЯ БІБЛІОТЕК XXI СТОЛІТТЯ"

І.О.Шевченко

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Прагнення України увійти до європейської спільноти потребує від держави і бібліотечних фахівців виконання певних вимог, які мають бути прописані у нормативних актах державного, регіонального і відомчого рівнів.

Ці вимоги формуються залежно від рівня розуміння суспільством впливу бібліотек на його розвиток. Тобто держава і її громадяни мають усвідомити значущість бібліотек як основного і незмінного ланцюга сучасної інформаційної мережі й охорони культурного надбання. Саме на цій підставі мають створюватися нормативи і система заходів, спрямованих на розвиток інформаційних функцій бібліотек, на забезпечення збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів як основи національної пам'яті народу України.

Бібліотечний спадок становить головну частину культурного надбання європейських держав. Значний внесок до нього належить і бібліотекам України, де зберігається понад 60 млн документів XV–XX ст., майже 2 млн. з яких належать до категорії рідкісних і цінних, у т.ч. таких, котрі мають світове значення. Усі ці скарби європейської, зокрема української культури, потребують певних заходів щодо їх збереження за умов розширення доступу до них користувачів, у т.ч. шляхом активного використання сучасних інформаційних технологій.

Діяльність бібліотек України здійснюється в рамках Закону України "Про бібліотеки і бібліотечну справу", прийнятого у 1995 р. і переглянутого у 2000 р. Згідно з цим документом "основою державної політики в галузі бібліотечної справи є реалізація прав громадян на ... забезпечення загальної доступності до інформації та культурних

цінностей, що зберігаються та надаються в тимчасове користування бібліотеками”. Ця позиція невід’ємно пов’язана із статтею 16 “Бібліотечні фонди”, де введене поняття “державний бібліотечний фонд України”. Закон розглядає його як сукупність фондів бібліотек, що є у державній і комунальній власності, фондів бібліотек самоврядних організацій, взаємопов’язаний скоопперованим комплектуванням, єдиним пошуковим апаратом, системою депозитарного зберігання та взаємовикористання фондів, і відображає науковий, культурний, інформаційний потенціал суспільства.

Важливо, що за цією статтею Закону… цінні, рідкісні документи та колекції мають включатися до Державного реєстру національного культурного надбання, тоді як архівні видання, зібрані у бібліотеках – до складу Національного архівного фонду України і підлягають дії Закону “Про Національний архівний фонд і архівні установи”. Для таких документів відповідно до Закону має створюватися особливий режим зберігання та використання. Якщо та чи інша бібліотека не в змозі його забезпечити, ці документи можуть бути передані іншим бібліотекам на підставі рішення відповідних органів виконавчої влади за погодженням із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері культури. Проте зазначені документи не можуть передаватися іншим шляхом (наприклад, через обмінний фонд) або продаватися. Усі ці положення затвердили основні засади збереження бібліотечно-інформаційних фондів України. Подальша законодавча робота полягала у створенні законів і регламентуючих документів, які б конкретизували дію низки положень Закону “Про бібліотеки і бібліотечну справу”.

Першим кроком молодої української держави у справі забезпечення гарантованого формування сучасної частини Державного бібліотечного фонду був Закон України “Про обов’язковий примірник”, прийнятий у квітні 1999 р. В ньому визначені правові засади функціонування системи безплатного примірника документів, необхідного для формування національного бібліотечного фонду держави.

На виконання „Директиви міжнародних дій зі збереження бібліотечних матеріалів”, прийнятої у 1986 р. Генеральною конференцією ЮНЕСКО Європейської культурної конвенції, з метою спільної реалізації проектів збереження бібліотечних та архівних фондів в рамках Програми ЮНЕСКО “Пам’ять світу”(1992) та програми ІФЛА “Збереження і консервація” (1986), Україна спеціальним законом у 1999 р. затвердила “Програму збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000–2005 р.”

Цей вельми важливий документ закріпив основи державної політики у розв'язанні проблем зберігання, реставрації та консервації бібліотечних фондів, відображення цінних і рідкісних видань з фондів українських бібліотек у міжнародних програмах.

Основні засади Програми:

– координація роботи установ і організацій у справі обліку, консервації, репрографії бібліотечних фондів;
– координування фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів для забезпечення довготривалого збереження документів та їх використання;
– залучення наукового потенціалу для розроблення та впровадження новітніх технологій консервації та репрографії;
– створення системи єдиного загальнодержавного обліку документальних пам'яток національного культурного надбання, зокрема старовинних рукописів, рідкісних і цінних видань;
– створення міжвідомчих центрів консервації та репрографії при Національній бібліотеці ім. В. Вернадського, Національній парламентській бібліотеці, Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника, Харківській державній науковій бібліотеці ім. В.Короленка, Одеській державній науковій бібліотеці ім. О.Горького, а також галузевих і регіональних служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт при обласних універсальних наукових та відомчих бібліотеках;
– забезпечення безпеки для фондів бібліотек;
– створення системи підготовки і перепідготовки кваліфікованих спеціалістів – хранителів і реставраторів.

Під час реалізації Закону були створені відповідні умови і розпочата робота по забезпеченню державної реєстрації рідкісних і цінних документів та рукописів. Її основним регламентом була інструкція "Про порядок відбору цінних, рідкісних документів та колекцій (зібрань) з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання", затверджена Наказом Міністерства культури і мистецтв 12 грудня 2001 р.

В інструкції визначено основні групи документів для включення до Державного реєстру, порядок відбору документів і проведення певних робіт. Вона поширюється на мережу діючих бібліотек усіх форм власності та підпорядкування.

Для успішного впровадження Інструкції підготовлено відповідні методичні рекомендації, розроблено спеціальну програму здійснення реєстрації в автоматизованому режимі. Найбільшим бібліотекам було передано комплекти комп'ютерного обладнання.

Бібліотеки національного і державного рівнів в рамках Програми одержали також комплекти обладнання для міжвідомчих центрів консервації та репрографії. За Програмою проведено низку наукових досліджень, Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка разом з Державною академією керівних кадрів культури і мистецтв проводить курси для фахівців обласних бібліотек з питань організації роботи з рідкісними і цінними документами та рукописами.

На виконання "Програми збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000–2005 рр." також були розроблені регіональні програми збереження в усіх областях країни і в Автономній республіці Крим. На жаль, рівень фінансування не дозволив у цілому обсягу провести всі заходи, зафіксовані у програмах як державного, так і регіонального рівнів.

На державному рівні певна увага приділялася вдосконаленню системи депозитарного зберігання. Статею 17 Закону "Про бібліотеки і бібліотечну справу" передбачено необхідність передавання маловживаних, але цінних у науковому та художньому відношенні документів до бібліотек-депозитаріїв. Ще у 1997 р. наказом Міністерства культури і мистецтв було затверджено Положення про систему депозитарного зберігання в Україні, до якого зараз вносяться деякі зміни.

Окрема стаття (18) Закону України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" присвячена таким важливим питанням, як облік, зберігання і використання бібліотечних фондів. Згідно з означеною статею ці процеси здійснюються відповідно до правил, затверджених спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері культури, тобто Міністерством культури і туризму, до стандартів, технічних умов та інших нормативних документів.

Національною парламентською бібліотекою розроблено проект нової Інструкції з обліку бібліотечних фондів, яка зазнала багато змін у процесі обговорення та доробки і яку, нарешті, передано для погоджування до Міністерства фінансів. В інструкції визначено основні одиниці та систему обліку бібліотечного фонду, порядок і види обліку фонду, порядок здійснення його перевірки вибуття документів із фонду. У вигляді проекту існує також розроблена ХДНБ ім. В.Г.Короленка "Інструкція зі збереження електронних видань", яка рецензувалася

фахівцями провідних бібліотек країни. Інструкція є комплексною і визначає правила обліку, умови зберігання та правила користування електронними документами у бібліотеках.

Забезпечення збереженості документів у процесі використання в нашій державі поки ще регламентується лише "Типовими правилами користування бібліотеками в Україні", затвердженими Міністерством культури і мистецтв у травні 1999 р. Вони поширюються на всі бібліотечні установи країни незалежно від їх відомчого підпорядкування. В Типових правилах зафіксовані права і обов'язки користувачів стосовно документів, наданих для користування.

Отже можна констатувати, що створення нормативно-правової бази по забезпеченню збереження інформаційно-бібліотечних ресурсів триває. Існує певна система законодавчих і підзаконних актів, які регламентують діяльність бібліотек за цим напрямком. Проте таку систему не можна вважати досконалою. Наявні документи, потребують корректування, тоді як розробка інших є загальною необхідністю.

У прагненні до вирішення такої складної проблеми, як регламентація бібліотечної діяльності в галузі збереження бібліотечних фондів, ми повинні враховувати рекомендації міжнародних професійних організацій, досвід бібліотечного будівництва в розвинутих країнах. Це перш за все вже згадані „Директиви міжнародних дій зі збереження бібліотечних матеріалів", прийнятих Генеральною конференцією ЮНЕСКО в 1986 р., Європейської культурної конвенції, з метою спільної реалізації проектів збереження бібліотечних та архівних фондів в рамках Програми ЮНЕСКО "Пам'ять світу" (1992) та Програми ІФЛА "Збереження і консервація" 1986. Корисно також звернути увагу і на прийнятий Асамблеєю держав – учасниць СНД "Модельний бібліотечний кодекс", в якому знайшли відображення зазначені документи з урахуванням специфіки бібліотечного будівництва і досвід розробки відповідних законів у цих країнах і який має сприяти узгодженному розвитку бібліотечного законодавства країн-учасниць.

Розглянемо відповідність нашого законодавства окремим положенням цих документів.

"Керівні принципи бібліотечного законодавства і бібліотечної політики в Європі", (прийнято 1988 р. у Страсбурзі"), мають низку постулатів щодо збереження бібліотечних фондів. Спеціальний розділ документа присвячено захисту бібліотечної спадщини, зокрема вирішенню проблем створення національних фондів, які мають характер

спадщини, тоді як у законодавстві і регламентах відсутнє саме поняття "національний бібліотечний фонд", хоча ще у 1992 р на Всеукраїнській конференції, яка проводилася на базі ХДНБ ім. В.Г. Короленка, вперше в історії бібліотечної справи України застосовувався цей термін і були зроблені перші кроки до його усвідомлення та принципів формування НБФ.

Україна, яка століттями не мала єдності території, перенесла численні війни, зазнала специфічне сставвлення Радянської влади до права особистості на інформацію. Репресивне ставлення до творів окремих діячів науки і культури, до національних проблем призвели до того, що зараз жодна з українських бібліотек не має повноцінного фонду національного друку. Документи зберігаються в різних книгозбірнях, у т. ч. значно віддалених від столиці. У зв'язку з цим постає дуже важлива проблема захисту на законодавчому рівні фондів Харківської і Одеської державних наукових бібліотек, чиї багатоміль-йонні фонди містять значну кількість документів, що збереглися тільки в зібраннях цих бібліотек і як мають чималий фонд рідкісних і цінних видань та рукописів, у т.ч. світового значення. Те саме стосується і фондів Державної історичної бібліотеки України..

У Законі України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" державним бібліотекам присвячено окрему статтю (ст.8). Проте в ній немає жодного слова про статус їх фондів, хоча зібрання згаданих бібліотек слід офіційно визнати національним культурним надбанням українського народу, невід'ємною культурною спадщиною, яка має бути під охороною держави так само, як і фонди національних бібліотек. Цей факт можна розглядати як недооцінку окремих складових Національного бібліотечного фонду України.

У відповідності до рішень ІІ Міжнародної конференції по національним бібліографічним службам 1988 р. (Копенгаген) ІФЛА у 2000 р. розробила "Керівництво по обов'язковому примірнику". Закон України про ОП був прийнятий у квітні 1999 р. і тому, безумовно, потребує нової редакції на основі аналізу щодо відповідності рекомендаціям ІФЛА й обов'язково з урахуванням особливостей національного ОП, хоча деякі зміни вже були внесені у 2002 р.

Сьогодні можна констатувати необхідність доповнення цього закону статтею про відповідальність виробників за його виконання. Відповідно, штраф, що накладається на керівництва за невиконання Закону, щоб забезпечити безперебійне функціонування системи ОП, має бути

відчутним. Нашим законодавчим актом штрафні санкції взагалі не передбачені. Як наслідок — значні прогалини у примірниках, котрі надходять до Книжкової палати і бібліотек, що, своєю чергою, завдає великої шкоди архівній частині бібліотечних фондів і репертуару національної бібліографії.

Обмеженим в Законі про ОП є також поняття "виробник документів", якого визначено як "юридична особа незалежно від форми власності, або фізична особа, яка виготовляє різні види тиражованих документів". Саме це дозволяє суб'єктам відносин, які мають надсилати видані документи, що вийшли друком, до бібліотек, ігнорувати Закон. Більш чітким виглядає формулювання керівництва, де це поняття охоплює комерційних, приватних видавців, типографів і навіть дистриб'ютерів. В цілому ж Закон України "Про обов'язковий примірник" майже не спрацьовує, що свідчить про його недосконаліcть.

"Програму збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000–2005 рр." було закрито у визначений термін, хоча, у зв'язку з обмеженим фінансуванням, вона не була виконано повністю. Програма була не достатньо тривалою, а тому й не скеровувалася на врахування усіх складників великого і надто складного комплексу заходів, спрямованих на забезпечення збереження бібліотечних фондів України.

Цілком очевидно, що першочерговим завданням є розробка і затвердження нової Національної програми збереження бібліотечних фондів. У сучасних умовах нестабільного і обмеженого фінансування це є досить складним завданням. Проте його слід вирішувати цілеспрямовано, за єдиним структурованим планом, використовуючи фінанси держави, регіонів, благочинних фондів, меценатів і спонсорів у досягненні мети.

При цьому слід зважити на такі міркування:

- підготовку Програми слід розпочинати з розробки і затвердження на державному рівні концепції збереження бібліотечних фондів, бо саме її положення мають стати керівними для фахівців, які будуть складати Програму;
- до розробки концепції і Програми збереження обов'язково слід залучити провідних спеціалістів національних, державних та інших бібліотек країни, які мають фонди з глибокою ретроспективою, зокрема Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського, Національної парламентської, Одеської і Харківської державних наукових бібліотек. Велику користь у зазначеному процесі нададуть і небібліотечні фахівці, бо у

розробці Національної програми збереження так само зацікавлені різні міністерства і відомства, установи та організації, які так чи інакше пов'язані з проблемами збереження документів на різних носіях інформації;

- Національна програма обов'язково має бути довгостроковою і поступово охопити усі бібліотеки України будь-якого підпорядкування;
- заходи по збереженню, що будуть закладені в Національну програму, мають сприяти розширенню доступу користувачів до інформації шляхом застосування сучасних засобів копіювання і консервації документів.

Одним із головних принципів формування Національної програми має стати її комплексність. Ввкористовуючи набутий досвід, а також досвід зарубіжних країн, зокрема Росії, вже зараз можна визначити основні розділи Програми, як такі:

- Консервація та репрографія бібліотечних фондів (на базі активізації роботи по створенню міжвідомчих центрів консервації та репрографії, служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт при національних, державних, обласних універсальних наукових і відомчих бібліотеках);
- Державний реєстр книжкових пам'яток України;
- Збереження інформації та створення Страхового бібліотечного фонду;
- Безпека бібліотечних будівель і фондів;
- Збереження бібліотечних фондів у процесі використання;
- Облік бібліотечних фондів
- Кадрове забезпечення програми.

В рамках Програми (або окремо від неї) ввбачається необхідною розроблення низки регламентуючих документів фондового спрямування.

Незабаром створення "Положення про бібліотечний фонд України", яке має закріпити відповідальність бібліотек за повноту формування та зберігання фондів з урахуванням інтересів держави і суспільства, спеціалізацію їх відповідальності за формування певних частин національного фонду.

Серйозною проблемою є відсутність в Україні документів, що регламентують використання у бібліотеках друкованих видань, насамперед рідкісних і цінних. Адже дуже часто вимоги бібліотечних спеціалістів

щодо обмеження користування раритетами, надання документів для копіювання за межами бібліотек користувачі вважають примхами бібліотекарів або навіть порушенням їх прав і спробою обмежити доступ до інформації. Саме тому конче необхідне розроблення регламенту "Використання документів постійного зберігання у бібліотеках України". Відповідний документ має визначити межі використання видань; умови видачі архівних видань з національних і державних книгосховищ, припустиму кількість копіювання, правила роботи з документами тощо. Він також має закріпити права та обов'язки бібліотечних фахівців і користувачів щодо забезпечення збереженості документів постійного ("вічного") зберігання. У відносинах з користувачами корисним було б також "Положення про книжкові пам'ятки".

На державному рівні необхідне затвердження такого документа як "Порядок створення страхового фонду документів, що є національним науковим, культурним і історичним надбанням". Нам відомо, що ДСТУ з таким змістом було розроблено Українським науково-дослідним проектно-конструкторським і технологічним інститутом мікрографії та подано на затвердження. Однак незважаючи на те що науковці працювали із спеціалістами ХДНБ ім. В.Г.Короленка і включили до нього позиції щодо бібліотек, невідомо, як саме будуть представлені в майбутньому бібліотечні документи, і чи представлені взагалі. Отже ця проблема, напевне, буде потребувати вирішення або створення власного галузевого "Положення про страховий бібліотечний фонд України".

Значною мірою ускладнює роботу бібліотек відсутність "Інструкції по вилученню документів з фондів бібліотек України". Очевидно, що з цим погодяться фахівці усіх бібліотек, від національних — до сільських. Саме відсутність її деінде створює конфлікти з контролюючими органами, та й певною мірою шкодить складу фондів.

Отже на нас чекає дуже велика, складна, але цікава і шляхетна робота по створенню умов для збереження найважливішої частини національного надбання українського народу для добра майбутніх поколінь.

З.І. Савіна

СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РОБОТИ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКУМЕНТНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Зберегти документи для майбутніх поколінь – одне з головних завдань бібліотек. Забезпечення збереження бібліотечних фондів – це безперервний процес, який починається з моменту надходження документа до бібліотеки і триває весь час його зберігання та використання.

Питання збереження бібліотечних фондів – питання світового значення. Так Міжнародною Федерацією бібліотечних асоціацій (ІФЛА) ще в 1984 році була ухвалена програма „Збереження та консервація" (PAC), спрямована на розроблення правил зберігання та використання бібліотечних фондів. Організацією Об'єднаних Націй (ЮНЕСКО) були ухвалені „Директиви можливих міжнародних дій щодо збереження бібліотечних матеріалів". ІФЛА разом з ЮНЕСКО розробила документ „Планування заходів щодо забезпечення готовності до стихійного лиха, природних катастроф та ліквідації їх наслідків у бібліотеках та архівах". У рамках цього проекту в багатьох країнах світу(Росія, Франція, Канада, Японія, Індія) були створені національні програми щодо забезпечення збереження бібліотечних фондів.

Такий документ було розроблено і в Україні. Це міжвідомча "Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки" (далі – Програма), затверджена Постановою Кабінету Міністрів України в 1999 році. Державним замовником робіт з виконання Програми було визначено Міністерство культури і мистецтв України (МКіМ України), а організаційно-методичне, координаційне та матеріальне забезпечення, відповідно до чинного законодавства здійснювала Національна парламентська бібліотека України (НПБ України).

Основними завданнями Програми були такі:

- державний облік документів, які є національним культурним надбанням;
- консервація і репрографія бібліотечних та архівних фондів, зокрема, аналіз їх фізичного стану, проведення низки досліджень;
- охорона бібліотечних та архівних фондів, кадрове та технічне забезпечення.

Зважаючи на те, що минулий рік був завершальним для фінансування завдань Програми, спробуємо підбити підсумки реалізації її завдань у публічних бібліотеках України.

Загальна сума фінансування завдань Програми становила 10 млн 890 тис. грн зокрема, 3 млн 257 тис. грн передбачалося виділити із

державного бюджету, 1 млн 21 тис. грн. із місцевих бюджетів та 6 млн 112 тис. грн із позабюджетних джерел.

Перше завдання Програми, що передбачало проведення державного обліку документів, які є національним культурним надбанням, було розроблення програмного забезпечення та оснащення бібліотек і архівів загальнодержавного значення технічними засобами.

Після обговорення на Міжвідомчій координаційній раді при МКіМ України, НПБ України на допомогу бібліотекам-учасницям проекту розробила „Інструкцію про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання”, що була затверджена на рівні МКіМ України та зареєстрована у Міністерстві юстиції України. НПБ також здійснила закупівлю програмного забезпечення "Ірбіс" і технічного обладнання (12 комплектів технічних засобів (комп’ютер, принтер, ксерокс) для бібліотек та архівів загальнодержавного значення.

У 2002 році працівники бібліотеки для учасників проекту підготували рекомендації "Створення баз даних документів, визначених для включення до Державного реєстру національного культурного надбання". Таким чином у 2000–2002 роках здійснювалося організаційно-методичне та технічне забезпечення першого завдання Програми.

У бібліотеках розпочалася дуже важлива, складна, тривала робота щодо створення Державного реєстру національного культурного надбання (далі – Державний реєстр). Укладання такого облікового документа загальнодержавного значення – є фактом назрілим і конче необхідним, адже ми досі навіть приблизно не знаємо, які книжкові скарби і в якій кількості зберігаються у сховищах держави. Реєстр має об’єднати інформацію про найкращі, найцінніші, найрідкісніші документи для використання набутих людством знань у сучасних або майбутніх наукових дослідженнях. Державний реєстр також украй необхідний працівникам митниці для унеможливлення вивозу національного надбання за межі держави.

На жаль, передбачений Програмою термін реалізації цього проекту нереальний. Орієнтовна кількість документів, що увійдуть до Державного реєстру, складатиме понад 740 тис. пр., зокрема в ОУНБ – понад 40 тис., у бібліотеках загальнодержавного значення – понад 530 тис., у галузевих – понад 170 тис. документів. Наразі в ОУНБ опрацьовано понад 10 тис. документів.

Слід зазначити, що робота зі створення Державного реєстру мала великий позитивний вплив на діяльність бібліотек України. По-перше, майже в кожній області були розроблені та затверджені регіональні Програми збереження. Розпочалася робота щодо вивчення фондів окремих бібліотек, а згодом – і регіонів в цілому. Проведено кілька досліджень щодо проблем вивчення цінних видань у бібліотеках.

Значний обсяг наукової роботи з виявлення, вивчення та аналізу рідкісних і цінних видань виконала протягом останніх п'яти років Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка (ХДНБ). Це дослідження „Колекції пам'яток друку та писемності у фондах ХДНБ", „Документні ресурси ХДНБ з техніки: становлення та розвиток", „Місцеві видання з техніки до 1917 р. у фондах наукових бібліотек Харкова", „Документний фонд ХДНБ ім. В.Г.Короленка з бібліотечної справи, бібліотекознавства, книгознавства". Бібліотека брала активну участь у створенні „Друкованого зведеного каталогу української книги у фондах бібліотек та музеїв системи Міністерства культури і мистецтв України", до того ж протягом кількох років проводила дослідження „Українська книга та періодичні видання у фондах державних бібліотек та музеїв України".

З метою узагальнення роботи бібліотек Східного регіону щодо забезпечення збереження фондів, виявлення проблем, які виникли в процесі реалізації Програми, ХДНБ у 2000–2005 рр. виїздила на місця, вивчала стан справ і підготувала огляд "Збереження документів у публічних бібліотеках Східної України".

Унікальний фонд ХДНБ ім. В.Г.Короленка ще багато років буде надихати на дослідницьку роботу як спеціалістів бібліотеки, так і користувачів-науковців.

Активно працювали зі своїми фондами і регіональні бібліотеки. Миколаївська ОУНБ досліджувала у своєму фонді рідкісні та цінні видання, зокрема українську періодику XIX – початку XX сторіччя, вивчала історію книгодрукування на Миколаївщині, а також суміжні з цим питання: книжкову торгівлю, бібліографічну діяльность, бібліотечну та просвітницьку роботу в регіоні.

З метою формування колекцій Дніпропетровська ОУНБ досліджувала свій фонд рідкісних і цінних документів, здійснювала наукове опрацювання періодичних видань дореволюційного періоду і в результаті створила регіональний банк даних рідкісних і цінних видань.

Херсонська ОУНБ працювала над виявленням та науковим описом дореволюційних періодичних видань. На сьогодні завершено роботу над створенням електронного масиву регіонального реєстру книжкових пам'яток.

Хмельницькою ОУНБ створено реєстр „Бібліотечні раритети Хмельниччини".

Кіровоградська ОУНБ підготувала, видала і розповсюдила серед бібліотек області результати дослідження „Видання Києво-Печерської Лаври у фондах відділу рідкісних і цінних документів ОУНБ ім. Д.І.Чижевського".

Черкаська ОУНБ провела моніторингове дослідження „Стан поповнення та збереження фондів у бібліотеках Черкаської області", результати якого засвідчили послаблення матеріально-технічної бази бібліотек регіону, погіршання забезпечення дотримання нормативних вимог щодо фізичного стану їх фондів.

Усі державні та обласні бібліотеки описували свої рідкісні та цінні видання для формування Державного реєстру національного культурного надбання.

Аналіз виконання робіт бібліотеками України у 2000–2005 рр. показав, що робота над Державним реєстром тільки розпочалася.

Взагалі можна визначити основні, спільні майже для всіх бібліотек проблеми, труднощі, а саме:

– відсутність подальшого фінансування робіт зі створення Державного реєстру, (з державного бюджету профінансовано лише 27% запланованих коштів);

– відсутність або застарілість технічного та програмного забезпечення деяких обласних універсальних наукових бібліотек системи МКіТ України, а також головних бібліотечних установ-учасниць проекту різних типів і форм власності;

– невідповідність програмного забезпечення ІРБІС вимогам до опису стародруків та рукописних книг;

– відсутність у штаті бібліотек - фондоутримувачів програмістів для забезпечення роботи системи ІРБІС;

– відсутність висококваліфікованих книгознавців, які спроможні швидко і на сучасному науковому рівні вирішувати питання, що виникають під час виконання всього комплексу робіт (відбір, атрибуція, науковий опис, експертна оцінка документів тощо);

– відсутність окремих штатних одиниць для виконання робіт зі створення Державного реєстру в бібліотеках із значними масивами відповідних документів;

– нестача у багатьох бібліотеках-учасницях проекту довідкової літератури: друкованих каталогів, довідників, енциклопедій та інших посібників .

Другим завданням Програми є здійснення консервації та репрографії бібліотечних і архівних фондів; проведення наукових досліджень, створення міжвідомчих центрів консервації та репрографії.

Згідно з Програмою на НПБ України було покладено завдання методичного забезпечення питань вивчення фізичного стану фондів ОУНБ .Виконуючи це завдання бібліотека вивчала фізичний стан книжкового фонду основного книгосховища, одночасно було відібрано 1,5 млн документів, які вийшли друком у 1960–1992 роки. У результаті було виявлено, що 91% з них знаходяться у нормальному фізичному стані і їх можна видавати користувачам; 8% необхідний дрібний ремонт, 1% оправити або реставрувати силами спеціалістів-реставраторів. Аналіз отриманих даних показав, що якість виробництва книг має схильність до погіршання, а це більш негативно впливає на їх фізичний стан ніж фактор тривалого зберігання у сховищах бібліотеки. На основі набутого під час проведення цього дослідження досвіду, було складено методичний лист „Вивчення фізичного стану книжкового фонду основного книгосховища ОУНБ”.

Відповідно до регіональних Програм збереження переважна більшість ОУНБ вивчали фізичний стан фондів своїх бібліотек. Звернулися до цієї проблеми і спеціалісти ХДНБ, які провели дослідження „Фізичний стан газетних фондів ХДНБ 1918-1930рр”, „Фізичний стан газетних фондів ХДНБ і центральна преса: 1919-1930рр”.

У 2003 році, в очікуванні понад 1 млн грн з державного бюджету, Міжвідомча координаційна рада визначила пріоритетним напрямом створення міжвідомчих центрів консервації і репрографії. Для реалізації цього завдання, згідно з законодавством, нашою бібліотекою у 2004 році були проведені відкриті торги і для 5-ти провідних бібліотек України були закуплені комплекти обладнання (сканер Minolta PS 7000, комп'ютер, принтер, цифровий фотоапарат), призначені для репрографічного відтворення документів у НПБ України, НБУВ, Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, Одеській та Харківській державних наукових бібліотеках.

Фахівці нашої бібліотеки завершують роботу над пакетом нормативних чинників з питань оцифрування документів. До цього пакету належать: "Концепція створення електронної бібліотеки", "Положення про службу репрографії" та інші документи. Розроблення відповідних документів проводиться згідно з діючим законодавством України, зокрема з питань авторського права.

Бібліотека розпочала реалізацію проекту створення фонду електронних видань. У першу чергу оцифруванню підлягають ті рідкісні та цінні видання „україніки" на кислотному папері, які знаходяться в незадовільному фізичному стані, користуються підвищеним попитом користувачів та не підлягають реставрації. На сьогодні оцифровано 70 пр. рідкісних видань, обсягом понад 18 тис. аркушів тексту та ілюстрацій.

У процесі цієї роботи у нас виникають труднощі. Так, наприклад, не кожну книгу можна повністю розкрити для сканування, вона деформується, необхідно враховувати товщину книги та палітурки, кожну сторінку документа, що оцифровується технічно редагувати, за потреби зменшувати або збільшувати контрастність зображення, правильно встановлювати сторінку на робочому столі сканера тощо.

У 2004 році в рамках завдань Програми наша бібліотека відповідно до чинного законодавства уклала угоди на проведення наукових досліджень з таких питань:

старіння матеріальної основи документів з Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства;

впливу екологічних умов на стан збереження документів (з Національною бібліотекою України ім. В.І.Вернадського).

У результаті проведених досліджень УНДІАСД були підготовлені методичні рекомендації для працівників бібліотек з проблем „Дослідження впливу біоцидних препаратів на старіння реставраційних паперів" та „Ураження документів плісневими грибами та заходи з охорони праці під час роботи з ушкодженими документами".

НБУВ, на основі дослідження „Вплив екологічних умов на стан збереження документів", проведеного на базі фондів нашої бібліотеки, своєї установи, ОДНБ та Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника підготовлені інструктивно-методичні рекомендації „Збереження бібліотечних та архівних фондів у несприятливих екологічних умовах".

Для опрацювання матеріалів, пов'язаних з перепідготовкою та навчанням фахівців ОУНБ та працівників архівів, було укладено угоду з

Національним науково-дослідним реставраційним центром України, обов'язками якого є діяльність з консервації та репрографії фондів. Центром розроблено тематичні плани, навчальні програми курсів, лекцій та практичних занять з перепідготовки бібліотекарів та працівників архівів за кваліфікацією „Хранитель фондів", підготовлені рекомендації з питань збереження фондів та репрографічного відтворення бібліотечних і архівних документів.

Підсумовуючи роботи за Програмою, необхідно відзначити те позитивне, що було досягнуто та визначити проблемні питання, які необхідно вирішити.

По-перше, затвердження Програми на державному рівні є визнанням з боку держави значущості та актуальності визначених проблем.

По-друге, створення Міжвідомчої координаційної ради при МКІТ сприяло взаємодії бібліотек різних форм власності та архівів у реалізації завдань Програми.

По-третє, фінансування на державному рівні, навіть дуже незначне, дозволило розпочати роботу зі створення Державного реєстру, закупити бібліотекам загальнодержавного значення технічне обладнання для створення страхового фонду документів, залучити потенціал науково-дослідних установ, відомств, які беруть участь у реалізації завдань Програми, до проведення наукових досліджень та підготовки за їх результатами методичних рекомендацій для бібліотек та архівів, розробити навчальні програми курсів, лекцій, практичних занять з питань збереження документів, їх реставрації та репрографії.

Програма стала величезним стимулом у діяльності бібліотек щодо розроблення регіональних програм, вивчення своїх фондів, виділення окремих підрозділів для цінних і рідкісних видань.

У той же час слід визнати , що обсяги фінансування Програми не відповідали поставленим завданням.

Терміни, встановлені для створення Державного реєстру національного культурного надбання не відповідають реальним термінам здійснення цієї важливої довготривалої роботи.

Визначення МКіМ основним замовником робіт у Програмі автоматично поставило НПБ України їх виконавцем, без урахування готовності нашої установи очолювати роботу зі створення Державного реєстру, кадрового потенціалу.

Незважаючи на свої унікальні фонди ДІБ України не ввійшла до числа учасників розроблення Програми.

Невирішеними залишаються проблеми консервації фондів та створення страхового фонду документів, безпеки фондів, збереження фондів у процесі використання, обліку та кадрового забезпечення збереження фондів.

Необхідно ініціювати розроблення нової Програми, більш довготривалої та фінансово підкріпленої.

На закінчення свого виступу хочу сказати , що все зроблене бібліотеками з 2000 року , (а зроблено дуже багато) – це, перш за все, завдяки невичерпному ентузіазму професіоналів, відданих своїй справі.

М.М.Задорожнюк,
О.Б.Стогній

ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ У ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕКАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

Збереження документного бібліотечного фонду України як матеріальної та духовної скарбниці для майбутніх поколінь є важливим завданням і обов'язком бібліотек, пріоритетним напрямком діяльності з них.

Проте бібліотечним фондам продовжує загрожувати руйнування. У найгіршому стані перебувають видання другої половини XIX – початку XX століття, надруковані на кислотному папері. Сьогодні проблема збереження фондів далека від вирішення. На те є низка об'єктивних причин, характерних не лише для України.

Слід зазначити, що складність проблеми забезпечення збереженості фондів полягає в її багатоплановості. Бібліотеки не завжди спроможні охопити всі напрямки. Відсутність належних умов зберігання, необхідного обладнання і матеріалів, нестача кваліфікованих фахівців-хранителів та реставраторів, незабезпеченість бібліотек автоматизованими системами пожежно-охоронної сигналізації і газового пожежогасіння прискорюють безповоротну втрату національних цінностей.

Для бібліотек Східної України характерні ті ж основні тенденції, що й для більшості книгозбірень. Вони приділяють значну увагу

питанням збереження бібліотечних фондів, використовуючи традиційні та новітні технології.

На досягнення конкретних результатів у розв'язанні цієї проблеми спрямована Державна програма розвитку культури на період до 2007 року, політика Міністерства культури і туризму України, регіональних органів управління бібліотечною справою. Реалізовувалася "Національна програма збереження бібліотечних і архівних документів на 2000–2005 рр.", обласні програми збереження. Вони передбачали впровадження новітніх технологій, приведення в єдину систему окремих заходів зі збереження документів, залучення коштів на фінансування, інвестицій, організація підготовки кадрів тощо.

Враховуючи важливість і складність реалізації програм збереження ХДНБ ім. В.Г.Короленка вивчила стан та досвід роботи публічних бібліотек Східного регіону за цим напрямком. Протягом 2002–2005 рр. працівники ХДНБ здійснили виїзди до всіх областей регіону, безпосередньо ознайомилися зі станом справ на місцях. У результаті аналізу документації, відвідувань ОУНБ і публічних бібліотек, вивчення їх роботи було здійснено узагальнення набутого досвіду по забезпеченню збереження фондів, виявлено проблеми, що виникли в процесі реалізації "Програми збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000–2005 рр."

Головними книгозбірнями в регіонах є ОУНБ. Найбільшими за кількістю фондів є Дніпропетровська (фонд на 1.01.06 р. становить 2901,33 тис. документів), Донецька (1700,68 тис.), Луганська (1098,28 тис.). Ці бібліотеки мають чималі рідкісні фонди. У Донецькій ОУНБ їх майже 9 тис. од., у Дніпропетровській – 7,51 тис. од., у Луганській – 5,80 тис. од.; у Сумській – 2,10 тис. од. Серед них стародруки, кириличні видання, видання гражданського друку та ін.

Найменші за кількістю зібрання рідкісних документів мають Харківська та Полтавська ОУНБ. У Полтавській ОУНБ фонд рідкісних видань виділений, але розташований в основному фонді, у Харківській – цей фонд взагалі не виділений.

Забезпечення збереження документно-інформаційних ресурсів, що знаходяться в бібліотечних фондах, здійснюється відповідно до чинного законодавства та державних стандартів, технічних умов, інших нормативних документів.

Збереження фондів – єдиний безперервний процес, який починається з моменту надходження документів і триває протягом усього періоду їх використання та зберігання. У бібліотеках Східного регіону

розроблені відповідні регламентуючі документи, за допомогою яких здійснюється управління технологіями збереження, захисними системами в цілому та їх функціонуванням (статут бібліотеки, положення про збереження фондів, правила користування бібліотекою, правила користування фондом рідкісних і цінних видань, правила внутрішнього трудового розпорядку та ін.).

У бібліотеках розроблено технологічні інструкції, що стосуються різноманітних питань збереженості фондів: від обліку документів до забезпечення умов їх фізичного зберігання.

Організаторами роботи стали комісії зі збереження фондів, у складі яких – представники підрозділів-фондоутримувачів, дирекції, громадськості. Вони розробляють рекомендації з питань комплектування, обліку, обробки, використання та зберігання фондів. У деяких областях замість них функціонують робочі комісії з комплектування фондів, зі списування літератури тощо (Луганська та Полтавська ОУНБ).

У найбільших бібліотеках Сходу України склалася захисна система збереження фондів, що функціонує за такими основними напрямками:

– організація контрольно-пропускного режиму, забезпечення охорони фондів від несанкціонованого винесення, розкрадання та навмисного пошкодження документів;

– організація обліку фонду;

– забезпечення збереженості документів під час їх обробки, використання та перебування у фондосховищах;

– створення оптимальних умов зберігання (світловий, термогігрометричний та санітарно-гігієничний режим);

– створення системи протипожежної безпеки;

– організація системи контролю за станом приміщень та своєчасні ремонтні заходи;

– створення цифрових копій для надання у користування замість оригіналів.

Рівень роботи по збереженню фондів у бібліотеках різний. Навіть успішно діючі за цим напрямком бібліотеки мають слабкі місця та труднощі.

Облік бібліотечного фонду здійснюється відповідно до проекту Інструкції з обліку бібліотечних фондів України. Облік цінних і рідкісних документів ведеться згідно з "Інструкцією про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань бібліотечних фондів до

Державного реєстру національного надбання", затвердженої наказом МКіТ України № 708 від 20.11.2001 р. У Донецькій, Дніпропетровській, Сумській ОУНБ розпочато інвентарний облік усіх документів в електронному режимі, а також електронний облік передплати періодичних видань. З метою збереження фондів Донецька ОУНБ здійснює штрихкодування всіх документів, що надійшли до бібліотеки, та штрихкодування активної частини фонду.

Аналіз статистичних даних за 2005 р. показав, що у порівнянні з 2004 р. обсяг фондів зменшився на 718,00 тис. од. Всього вибуло літератури 2079,3 тис.: у т.ч. із бібліотек Дніпропетровської обл. 403,77 тис., Донецької – 465,57 тис., з Луганської – 281,36 тис., Полтавської – 439,07 тис., Сумської – 285,84 тис., Харківської – 203,69 тис.

Значний обсяг списання пояснюється тим, що фонди містять застарілу за змістом літературу, яка зовсім не користується попитом. Однак турбує занадто великий обсяг списання літератури за зношеністю. Тільки Дніпропетровська ОУНБ з 2000 до 2005 року списала за причиною "фізично зношені" 75291 документ. Пояснюється це тим, що матеріально-технічна база бібліотек не дозволяє своєчасно здійснювати капітальний, поточний ремонт та реставрацію через обмежені потужності та відсутність матеріалів. Ремонтні та реставраційні роботи виконуються в більшості випадків епізодично.

Серед фондозберігаючих заходів велика увага приділяється переобліку фондів. Ця робота планується всіма бібліотеками, за результатами перевірок видаються накази. Тільки за період з 2002 до 2003 року. у Донецькому регіоні здійснено 339 переобліків фонду, у т.ч. 167 МЦБС, 172 – РЦБС. Відділ зберігання фондів Дніпропетровської ОУНБ організував звіряння фондів спеціалізованих відділів з топографічним каталогом. Таку роботу за графіком проводять у Сумській та Полтавській областях. Документальне звіряння дає змогу встановити фактичну наявність документів, виявити видання, що відсутні у фонді, встановити причини їх відсутності.

Одним із напрямків роботи по збереженню бібліотечних фондів є боротьба з читацькою заборгованістю. Заслуговує на увагу досвід роботи колективу Донецької ОУНБ, де заборгованість і несплачена пеня відображаються в електронній базі даних і обслуговування забороняється (шляхом позначки в полі "Тимчасово заборонена"). За порушення строків користування літературою читачі-боржники сплачують по 20 коп. за кожний день.

Система пені діє майже в усіх бібліотеках Східного регіону.

Велике значення для правильної організації зберігання фондів має виховна робота з читачами. Тому в бібліотеках цьому напрямку приділяється багато уваги: проводяться бібліотечні уроки "Книга – твій друг" (Волноваська ЦРБ), читаються лекції з історії бібліотечної справи (Дніпропетровська ОУНБ, Донецька ОУНБ), організовуються постійні стенди "Бережи книгу", екскурсії. Тема збереження фондів є обов'язковою у звітах бібліотек перед населенням під час проведення масових заходів. Донецька ОУНБ пропонує читачам, які не мають навичок користування бібліотекою, пройти навчання в школі "Новий читач". У Дніпропетровській ОУНБ складено пам'ятки для користувачів. Кафедри видачі літератури мають витяги з "Правил користування бібліотекою".

Тема збереження фондів звучить на радіо, телебаченні, висвітлюється в публікаціях під рубрикою "Бережи книгу". Найбільш активні ЦБС співпрацюють з місцевими телерадіоканалами. Бібліотеки Кривого Рога підготували 63 повідомлення для радіо. Таку роботу здійснюють також у бібліотеках Донецької обл. (Волноваха).

Великим резервом збереження бібліотечних документів є їх оперативний ремонт і реставрація. Сумська ОУНБ у штатному розкладі має посаду палітурника. У Полтавській ОУНБ палітурня, де працюють два фахівці. Майстерня оснащена гідравлічним пресом, різальною та проволокошвейною машинами. Щороку Полтавська ОУНБ ремонтує в середньому 2000 документів. Охтирська районна ЦБС має невеликий верстат для оправлення. Донецька ОУНБ у 2003 році через міську палітурну майстерню відремонтувала 6988 комплектів газет і журналів. У відділах обслуговування читачів ЦБС регіону організовані куточки для ремонту книг, працюють книжкові лікарні "Живи, книго". Проте оправлення здійснюється занадто низькими темпами. Через недостатнє фінансування більшість бібліотек не укладає договорів з палітурними майстернями. У "зоні ризику" залишаються рідкісні і цінні видання, газетний фонд, періодика.

До важливих факторів, що впливають на збереження бібліотечних фондів, належать також температурний та вологісний режим зберігання, постійний нагляд за системами пожежної безпеки, а також захист фондів від шкідників.

На жаль, більшість книгосховищ не відповідає сучасним вимогам. Стандарти, які визначають межі зони безпеки за відносною вологістю і

температурою, зазвичай, не витримуються. На сьогодні у багатьох бібліотеках фондосховища зовсім не опалюються. Одне з книгосховищ Дніпропетровської ОУНБ на 800 тис. документів розташоване у приміщенні, де система опалення не функціонує. За станом на 1.01.2005 року тільки у Дніпропетровському регіоні не опалювалась 41 бібліотека.

У новому книгосховищі Луганської ОУНБ вентиляційну систему в процесі спорудження було забито будівельним сміттям, якого поки що позбутися не вдалося. Існуюча система кондиціонування повітря повною мірою не регулюється.

Відсутність можливості забезпечення оптимальних термогігрометричних умов зберігання фондів, нестабільність внутрішнього клімату прискорюють старіння документів, призводять до пошкодження масивів літератури пліснявою. Понад 60% фонду відділу періодики Дніпропетровської обласної наукової бібліотеки розташовано в приміщенні, де часто протікає дах, стеля і стіни вражені грибками. Норми завантаженості стелажів не виконуються. Відсутність фінансових коштів не дозволяє поки що виправити становище.

Санітарно-гігієнічний режим у бібліотеках підтримується шляхом регулярного проведення знепилювання фондів, мікологічного та етнологічного нагляду за станом документів і приміщень, прибирання приміщень. Роботи з дезинфекції виконуються вручну, дезокамери в бібліотеках відсутні, тому темпи і обсяги санітарно-гігієничних заходів не відповідають сучасним вимогам.

Неполадки в системах водопостачання та каналізації теж не сприяють підтриманню оптимального санітарно-гігієничного режиму. Так Харківська ОУНБ не має спеціального типового приміщення. Вона знаходиться на першому поверсі житлового будинку, що створює значні проблеми. Тут мають місце випадки затоплення книгосховищ мешканцями верхніх поверхів, у підвалі будівлі накопичується вода, що підвищує вологість у бібліотеці. На нашу думку, слід організувати в ОУНБ як основних фондоутримувачах регіонального друку єдину контрольно-кліматичну службу, котра має забезпечувати спеціалізований контроль за умовами зберігання і використання фондів, за станом приміщень, сприяти оптимізації світлового, термогігрометричного і санітарно-гігієнічного режимів, що можливо лише за наявності в штаті дипломованих мікологів.

Не менш важливе значення для збереженості фондів має чітко налагоджена система протипожежної безпеки. Стан її в бібліотеках різний. З одного боку, завдяки коштам, які були виділені на ремонт засобів забезпечення пожежної безпеки Донецькій ОУНБ, Донецькій ОБ для дітей і юнацтва, Луганській ОУНБ, використовуються протипожежні системи, які відповідають сучасним технічним вимогам. В той же час у Полтавській ОУНБ пожежна сигналізація повністю зношена і не працює, а в цілому, за висновками фахівців, не підлягає ремонту.

Важливою передумовою для реалізації положень програми збереження бібліотечних фондів є вивчення фізичного стану бібліотечного фонду. За цим напрямком найкраще працює Дніпропетровська ОУНБ, де проведено дослідження "Фізичний стан, склад та використання фонду". Вивчення складу фонду книгосховища, аналіз документів, виданих користувачам, дали змогу зробити висновки про їх подальше використання.

Одним із напрямків роботи зі збереження документних ресурсів є створення страхових фондів шляхом мікрофільмування запису на оптичні диски, носії тощо. Страховий фонд створюється з метою виключення з процесу обслуговування користувачів оригіналів документів особливого історико-культурного значення, захисту пам'яток друку і писемності, документів, що користуються підвищеним попитом, а також груп документів, фізичний стан яких є незадовільним. Найбільші бібліотеки Східної України, окрім ХДНБ ім. В.Г.Короленка до створення страхового фонду не приступили. Щодо ХДНБ, то на разі завершене мікрокопіювання колекції рукописних та архівних документів, на черзі – українські першодруки, харківські першодруки. Триває також мікрофільмування газетного фонду, оцифрування пам'яток друку як з метою їх збереження, так і для забезпечення доступу до них користувачів. Пропускна можливість лабораторії (200 тис. кадрів на рік) теоретично дозволяє обслуговувати не тільки потреби ХДНБ, а й виконувати замовлення інших бібліотек та приватних осіб на копіювання видань. Однак відсутність фінансування на оновлення обладнання та витратних матеріалів не дозволяє бібліотеці повноцінно виконувати функцію міжрегіонального міжвідомчого центру консервації та репро-графії документів, як це передбачалось у "Програмі збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки".

Багато в чому збереженість фондів залежить від організації контрольно-пропускного режиму. Режим забезпечується черговими

працівниками книгосховища, відділами фондоутримувачами (Луганська ОУНБ), пропусканням користувачів через турнікет (Донецька ОУНБ), застосуванням системи сигналізації тощо.

Слід відзначити, що впровадження сучасних електронних засобів контролю, таких як штрихове кодування, апарати-фіксатори на випадок несанкціонованого винесення документів, апарати відеоспостереження у зонах обслуговування користувачів (читальні зали, зони відкритого доступу) через брак фінансів залишається невирішеною проблемою. Але певні зрушення все ж таки є. Так у Донецькій ОУНБ вводиться штрихкодування документів, які щойно надійшли до бібліотеки, та активної частини фонду, що практично унеможливлює самовільне винесення користувачами видань за межі бібліотеки.

Важливий вплив на вирішення проблем збереження документів має матеріально-технічна база. В цілому ж про її стан у публічних бібліотеках Східного регіону можна судити за такими даними (на 1.01.06 року):

Дніпропетровська обл.: із 687 бібліотек МКіТ України потребують капітального ремонту 106, перебувають в аварійному стані 21 (3,2%);

Донецька обл.: із 716 бібліотек потребують капітального ремонту 244 (34,5%), в аварійному стані 4;

Луганська обл.: із 576 бібліотек потребують капітального ремонту 46;

Полтавська обл.: із 829 бібліотек потребують капітального ремонту 345, в аварійному стані 23;

Сумська обл.: із 589 бібліотек потребують капітального ремонту 101, в аварійному стані 1;

Харківська обл.: із 871 бібліотеки потребують капітального ремонту 92, знаходяться в аварійному стані 5.

Найгірші приміщення мають бібліотеки Полтавщини.

На покращання матеріально-технічного стану, оснащення бібліотек технічними засобами виділяються певні суми, в різних регіонах вони різні.

У деяких бібліотеках стан матеріально-технічної бази змінився на краще: проведено ремонтні роботи, одержано додаткові приміщення, комп'ютери, сканери.

Найвищий рівень бюджетного фінансування мають бібліотеки Дніпропетровського та Донецького регіонів.

У 2003 р. Луганською ОУНБ на ліквідацію грибків, гідроізоляцію стін книгосховища, ремонт каналізації та водопроводу витрачено 230 тис. грн.

Полтавській ОУНБ на ремонт даху будівлі було виділено 80 тис. грн.

Напередодні свого 75-річчя була відремонтована Донецька ОУНБ. Виділено кошти на ремонт систем пожежної безпеки всім обласним бібліотекам Донецької області.

Сучасну бібліотеку неможливо уявити без застосування інформаційних технологій та наявності електронних ресурсів. Комп'ютерні технології дозволяють примирити два взаємовиключаючі принципи – зберегти фонди і надати вільний доступ до них користувачам. Читачі мають змогу виготовляти копії документів на ксероксах, сканерах. З придбанням бібліотеками потужних ксерокопіювальних апаратів зменшується кількість зіпсованих видань.

Активно застосовує сучасні технології при копіюванні та оцифруванні Сумська ОУНБ та інші бібліотеки області. За 2004 рік для потреб бібліотеки було виготовлено 9382 копії. Використання електронної пошти дозволило впровадити електронну доставку документів, таким чином залишаючи в бібліотеці єдиний примірник.

У Донецькій ОУНБ закінчено апробацію та введення нової комп'ютерної програми UNILIB в усі технологічні процеси роботи бібліотеки з обслуговування користувачів, починаючи з їх запису і видачі пластикового квитка зі штрихкодом, ведення електронної бази даних користувачів, забезпечення пропуску їх через турнікет та електронного обліку статистичних даних підрозділів бібліотеки. У програму закладено дані, які враховують збереження фонду.

Проте у справі збереження фонду, як і раніше залишається багато проблем. Реалізація "Національної програми збереження" поки що мало змінила загальний стан роботи за цим напрямком, адже вона залежить від рівня фінансування бібліотек.

Не створено належних умов для зберігання фондів. Більшість бібліотек мають непристосовані приміщення. Книгосховища тісні і не відповідають нормам.

Наприклад, Харківська ОУНБ розташована на площі 612 кв.м., з яких займають 307,7 кв. м книгосховища. Фонд становить 228,5 тис. од. За нормативами для розміщення книжкового фонду ХОУНБ потрібна майже вдвічі більша площа (понад 600 кв. м).

Дніпропетровська ОУНБ розміщується у 6 приміщеннях різних районів міста. Чотири з них використовується на арендних умовах. Робочих площ і місць для читачів не вистачає. Відсутність єдиного приміщення ускладнює роботу, негативно впливає на збереження фонду. Турбує і той факт, що бібліотека не оснащена системами пожежоохоронної сигналізації та газового пожежогасіння.

У жодному регіоні фінансування на збереження фондів не є достатнім. Кошти, які виділяються із державного і місцевих бюджетів, спрямовуються, як правило, на придбання нової техніки (що важливо), не на забезпечення збереження документів.

Через недостатнє фінансування регіональні "Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр." повністю не виконані. Не виконано роботи за такими пунктами:

- оснащення бібліотек технічними засобами;
- забезпечення діяльності регіональних служб репрографії і ремонтно-палітурних робіт в ОУНБ;
- створення при бібліотеках системи захисту фондів від розкрадання;
- оснащення бібліотек автоматизованою системою пожежоохоронної сигналізації і газового пожежогасіння;
- створення системи підвищення кваліфікації в галузі збереження бібліотечних фондів;
- використання технології біозахисту бібліотечних фондів тощо.

Необхідна розробка нової Програми збереження за умови поступового охоплення відповідними заходами всіх бібліотек України будь-якого підпорядкування.

Важливо, щоб державна підтримка здійснювалась з урахуванням тієї долі відповідальності, яка визначена для конкретних бібліотек у збереженні Національного фонду в цілому.

Наприкінці хочу нагадати слова академіка Д.С.Ліхачова: "Якщо бібліотеки є, якщо вони не горять, не затоплюються, мають пристосовані приміщення, оснащені сучасною технікою, очолюються професіоналами – культура в країні не загине" ("Про долю російської культури". Лихачев Д.С. Я вспоминаю. – М., 1991. – С.207. Почему у нас такая культура: Выступление на 1 съезде нар. депутатов).

С.А.Добрусина

СТРАТЕГИЯ СОХРАННОСТИ БИБЛИОТЕЧНЫХ ФОНДОВ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Проблема сохранения библиотечных фондов актуальна во всех странах мира, и наиболее развитые из них не являются исключением. По различным оценкам, в США под угрозой разрушения около 20% библиотечных фондов. Исследования, проведенные Немецким библиотечным институтом, показали, что в Германии в таком состоянии находятся 15% библиотечных и 20% архивных фондов. В России, по приблизительным расчетам, в критическом состоянии находится около трети библиотечных фондов, в крупнейших Российской национальной и Российской государственной библиотеках – 25 и 20% соответственно.

Необходимость в национальном подходе к проблеме сохранения библиотечных фондов обсуждается в течение тридцати лет. Немногие страны могут заявить, что у них есть национальная программа сохранности. В тех странах, где программа разработана, обычно говорят о ее умеренном успехе.

В любой стране имеется масса факторов, мешающих конкретизировать политику сохранности. Кроме того, часто руководителей высшего уровня либо не интересует проблема сохранности, либо они не владеют информацией о ней, либо хотят её решать мгновенно и радикально. Лишь в некоторых библиотеках создан механизм, обеспечивающий участие высшего руководства в решении вопросов сохранности фондов.

Задача сохранения библиотечных фондов становится все сложнее по мере их роста, старения и использования. Она осложняется и тем, что изначально библиотеки выполняют внутренне противоречивую функцию – хранить фонды, обеспечивая к ним доступ. Следовательно, с одной стороны, необходимо сохранить фонды для их дальнейшего использования, а с другой – сохранить их, несмотря на активное использование.

История

В начале 1997 г. в 123 национальные библиотеки, зарегистрированные Международной федерацией библиотечных ассоциаций (ИФЛА), была разослана анкета, предназначенная для сбора информации о существовании и работе национальных программ сохранности. В 26-ти

из 50-ти полученных ответов указывалось, что в стране не существует национальной программы сохранности. По географическим регионам эти страны представлены так: Европа – 11, Азия – 3, Средний Восток – 2, Центральная Америка – 3, Южная Америка – 1, Африка – 6. Наиболее часто в качестве причины назывались отсутствие средств и специальных знаний (58%), а также низкий приоритет проблемы (35%). Интересно отметить, что восемь европейских библиотек в качестве причины указали низкий приоритет проблемы и только одна – отсутствие средств и специальных знаний. Представляется, что даже в хорошо финансируемых библиотеках обеспечению сохранности фондов не уделяется должное внимание.

В анкете также содержались вопросы о роли национальных библиотек в деятельности по обеспечению сохранности фондов: обучение и консультации, научные исследования и тестирование материалов. Большинство ответов (65–85%) в пользу осуществления этих видов деятельности под эгидой национальных библиотек. И, по-видимому, Россия не является исключением.

В этом же году Ассоциацией европейских исследовательских библиотек (LIBER) были разосланы анкеты в различные библиотеки Европы – национальные, университетские и другие. Количество респондентов – 136, в том числе 24 национальных, 78 университетских и 34 библиотеки другого уровня. Вопросы, касающиеся проблемы обеспечения сохранности, были сформулированы следующим образом:

- существует ли в вашей библиотеке политика сохранности?
- если «да», то формальна она или неформальна?
- какой процент от общего бюджета библиотеки расходуется на мероприятия по обеспечению сохранности фондов?

Ответы, полученные в данном случае, еще более интересны, поскольку четко вырисовывается реальная ситуация.

28 библиотек (среди них лишь одна национальная) ответили на первый вопрос отрицательно. Положительный ответ дали 108 библиотек, в том числе, 23 национальных и 58 университетских, однако, лишь в 19 из них (8 национальных и 10 университетских) программа существует в утвержденном виде. В 76-ти библиотеках она в той или иной степени реализуется, и только в шести (трех национальных и трех университетских) программа отпечатана, утверждена и претворяется в жизнь.

Ответы на последний вопрос отбрасывают прочь все сомнения относительно приоритетности проблемы. В 64 библиотеках доля финансовых средств, расходуемых на обеспечение сохранности фондов, составляет менее 5%; в 33 библиотеках эта цифра варьирует в пределах 5–10%.

За последние годы немало сделано в сфере сохранения библиотечных фондов: разработаны программы обучения, образованы отделы обеспечения сохранности (консервации), возросла информированность о проблеме, резко увеличилось число публикаций, проводятся научные исследования, разрабатываются новые методы, реализуются совместные проекты. Но этот прогресс не является одинаковым в различных странах и в библиотеках отдельно взятой страны.

Ни в одной, даже самой благополучной стране государственное финансирование работ по обеспечению сохранности библиотечных фондов не является достаточным. Однако в России до недавнего времени эта задача не включалась в число приоритетов государственной политики в области культуры. Хотя крупнейшие федеральные библиотеки, в том числе Российская государственная библиотека (РГБ) и Всероссийская государственная библиотека иностранной литературы им. М.И.Рудомино (ВГБИЛ) в Москве, Российская национальная библиотека (РНБ) и Библиотека Российской Академии наук в Санкт-Петербурге всегда были в центре деятельности по обеспечению сохранности библиотечных фондов. Именно эти организации, располагая достаточно мощными службами консервации и квалифицированными кадрами, формировали политику сохранности в бывшем Советском Союзе. В этих центрах обучались и стажировались консерваторы и реставраторы из регионов и республик Союза, здесь концентрировалось то новое и прогрессивное, что развивалось в нашей стране или было заимствовано у зарубежных коллег.

Начатый в 1994 г. Министерством культуры Российской Федерации (МК РФ) серьезный анализ сохранности книжных фондов (особенно их наиболее ценной части), показал, что ситуация критическая: даже в крупнейших библиотеках не обеспечивается надлежащий режим хранения документов; более половины редких и ценных изданий нуждаются в срочных консервационных мерах. К таким изданиям относятся архивные документы, издания XIX–XX вв., напечатанные на недолговечной бумаге. В библиотеках отсутствует техническая база для создания страховых фондов документов, нет профессиональных кадров в

деле обеспечения сохранности книжных фондов, библиотечные фонды, даже ценнейшие, практически не защищены от хищений.

Несомненно, определенная работа проводилась, реализовывались отдельные проекты. Но даже действия библиотек одного ведомства (речь идет о МК РФ) были разрознены, не всегда профессиональны и малоэффективны. Необходимо было объединить усилия всех заинтересованных профессионалов и учреждений. К началу 1998 г. ведущими библиотеками страны под эгидой МК РФ разработан пакет документов, которыми определялась стратегия действий по сохранению библиотечных фондов России на ближайшие пять лет. Так родилась концепция Национальной программы сохранения библиотечных фондов России. В 2000 году после обсуждений на различных уровнях, Программа была принята Коллегией Министерства культуры и утверждена приказом Министра культуры.

Теория

Для программы важна ее комплексность. Часто программы сохранения библиотечных фондов ограничиваются задачами консервации документов или переноса информации на микро- или электронные носители. Однако в наших условиях попытки решать отдельные вопросы сохранения библиотечных фондов самостоятельно, изолированно друг от друга не имели успеха, поскольку представляли собой борьбу со следствием без устранения причины.

Анкетирование федеральных и центральных библиотек субъектов Российской Федерации, проведенное Министерством культуры, показало, что, сосредоточиваясь на какой-то одной стороне проблемы обеспечения сохранности книжных фондов, невозможно решить ее в целом. Все направления работы в этой области тесно связаны между собой. Были четко обозначены приоритетные направления деятельности, которым соответствуют семь основных подпрограмм Национальной программы сохранения библиотечных фондов Российской Федерации: учет, хранение и использование, консервация, безопасность, профессиональная подготовка кадров. Осуществить разработку и реализацию комплексной программы подобного уровня возможно только корпоративно с четким разделением ответственности и направлений деятельности. В качестве такого механизма предложена система научно-методических и координационных центров, возглавляющих каждую из семи подпрограмм:

- консервация библиотечных фондов – научно-методическим и координационным центром подпрограммы является Федеральный центр консервации библиотечных фондов при Российской национальной библиотеке;
- создание Российского страхового фонда документации; сохранение информации (Всероссийская государственная библиотека иностранной литературы);
- книжные памятники Российской Федерации (Российская государственная библиотека);
- сохранение библиотечных фондов в процессе использования (Государственная публичная историческая библиотека);
- учет библиотечных фондов (Российская государственная библиотека);
- безопасность библиотечных фондов (Центр по безопасности культурных ценностей Государственного научно-исследовательского института реставрации);
- кадровое обеспечение процессов сохранения фондов (Академия переподготовки работников искусства, культуры и туризма).

Уже в процессе разработки центры, представляющие управленческую горизонталь Национальной программы, доказали свою необходимость и готовность к ее реализации. Общую координацию программы осуществляет Министерство культуры Российской Федерации и Российская библиотечная ассоциация.

В программе декларируются принципы коллегиальности и межведомственного подхода. Чтобы декларируемые принципы не остались на бумаге, при Министерстве культуры был создан Межведомственный экспертный совет по проблемам сохранения библиотечных фондов, куда вошли делегированные министерствами и ведомствами представители, ведущие специалисты библиотек, архивов, музеев. Основная задача Совета – ознакомить с Национальной программой федеральные библиотеки других ведомств, которые возьмут на себя функции научно-методических центров учреждений данной отрасли по работе с Программой и ее реализации.

Механизмом реализации Программы предусматривается и развитие управленческой вертикали – формирование системы региональных и межрегиональных центров сохранения библиотечных фондов. Очевидно, что создаваться они должны на базе ведущих библиотек, активно развивающих одно из выделенных направлений.

Практика

По истечении шести лет с момента принятия Программы, можно подвести некоторые итоги. Отрадно, что Программу не постигла участь многих документов, оставшихся лишь теоретическими изысками. Впервые в России спланированная деятельность по обеспечению сохранности библиотечных фондов получила комплексное го-сударственное финансирование по всем выделенным приоритетным направлениям. Отрадно и то, что Программа реализуется на практике.

Созданы региональные Центры обеспечения сохранности (консервации) документов на базе Донской Государственной публичной библиотеки (Ростов-на-Дону), Архангельской, Рязанской, Тверской, Челябинской областных универсальных научных библиотек, Национальной библиотеки республики Карелия, научной библиотеки Томского государственного университета, Государственной публичной научно-технической библиотеки СО РАН. В национальных библиотеках республики Коми (Сыктывкар) и Удмуртской республики (Ижевск), в Мурманской областной универсальной научной библиотеке вновь организованы подразделения, профессионально занимающиеся вопросами обеспечения сохранности библиотечных фондов.

Колоссально возрос интерес к проблеме. Этому способствовали многочисленные семинары как на базе федеральных библиотек, так и выездные. Тематика семинаров определялась направлениями реализуемых подпрограмм – книжные памятники, сохранение документов в процессе использования, действия в аварийных и поставарийных ситуациях, основы консервации документов и т. д. Перечень можно продолжить. Только Федеральный центр консервации библиотечных фондов (ФЦКБФ) за это время провел 21 выездной и 23 обучающих семинара и мастер-класса на своей базе; 43 человека из библиотек различных ведомств, архивов, музеев стажировались в ФЦКБФ по различным направлениям обеспечения сохранности библиотечных фондов.

В процессе реализации подпрограммы «Консервация документов» проведено комплексное обследование фондов и условий их хранения в 54 библиотеках, архивах и музеях России, результаты которого позволили следующее:

- получить набор статистических данных, характеризующих состояние помещений для хранения, воздушной среды и самих фондов;

- представить конкретную ситуацию в каждой из библиотек;
- определить приоритеты и выполнить комплекс мероприятий, способствующих нормализации ситуации.

Кроме того, профессиональное обследование дало возможность разработать достаточно унифицированную схему обследования документов и книгохранилищ, которой смогут воспользоваться библиотекари и хранители для того, чтобы грамотно оценить состояние фондов и условий их хранения в своей библиотеке.

В сотрудничестве со специалистами Российской государственной библиотеки и научной библиотеки Российского государственного гуманитарного университета разработаны два межгосударственных и один национальный стандарт: ГОСТ 7.50–2002 СИБИД. Консервация документов. Общие требования и ГОСТ 7.48–2002 СИБИД. Консервация документов. Термины и определения; ГОСТ Р 7.0.2–2006 СИБИД. Консервация документов на компакт-дисках. Общие требования.

Подготовлено и издано шесть методических и учебных пособий, среди которых « Библиотекарю о консервации документов», «Основные технологические процессы реставрации документов», «Планирование действий на случай бедствия в вашей библиотеке», «Организация регионального центра консервации библиотечных фондов в библиотеке». Разработано и предоставлено российским библиотекам программное обеспечение для создания базы данных сохранности фотографий, краеведческих фондов, редкой и рукописной книги.

Подводя итоги реализации первого этапа Национальной программы, можно сказать, что сложилось реальное сотрудничество по различным направлениям деятельности в сфере обеспечения сохранности документов с 27 российскими библиотеками. Стало возможным повышение квалификации библиотекарей в этой области в Академии переподготовки работников искусства, культуры и туризма. Два потока слушателей прошли обучение и защитили дипломные работы по специальности «Администратор-хранитель».

В будущем следует расширить географию охвата библиотек в процессе обследования фондов, условий их хранения, а также при создании новых структур, занимающихся вопросами обеспечения сохранности фондов; развивать методы массовой стабилизации документов и комбинированные подходы к обеспечению сохранности библиотечных фондов.

Исходя из принципа, что болезнь легче предупредить, чем лечить, необходимо уделить особое внимание двум важным направлениям деятельности – консервации электронных носителей информации и планированию действий на случай возникновения чрезвычайных ситуаций. Не следует преуменьшать значение последних. Следует, наконец, понять, что катастрофы случаются не только у других. И чем грамотнее и профессиональнее подход к оценке факторов риска, тем реальнее уменьшить возможные последствия катастрофы.

Литература

1. Кузьмин Е.И. Библиотечная Россия на рубеже тысячелетий.– М.: Либерея, 1999.– 224 с.
2. Lyall J. National Preservation Programmes: such stuff as dreams are made on // 63 th IFLA Council and General conference. August 1997.– Copenhagen.– 10 p.
3. Tsagouria M.-L. The role of the Bibliotheque nationale de France in the preservation of the heritage kept in French libraries//63 th IFLA Council and General conference. August 1997.– Copenhagen.– 22 p.
4. Feather J. Preservation Policies in European Research Libraries // LIBER Annual General Conference. 3 July 1997.– Berne.– 4 p.

Л.Муха,
М.Омельченко

ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ім. В.І.ВЕРНАДСЬКОГО

Науковий і культурний розвиток суспільства, як у минулому, так і на цей час, неможливо уявити без бібліотек та бібліотечних фондів. Головним та постійним завданням бібліотек від початку їх створення і до наших днів було і залишається збирання, накопичення знань та інформації для їх використання, передачі наступним поколінням. Переважна більшість знань попередніх поколінь на сьогодні зафіксована на папері. Відомо, що папір, як матеріальна основа більшості бібліотечних документів з давніх часів був незамінним матеріалом, від якого людство,

непевно не відмовиться і у майбутньому. Тому питання збереження бібліотечних фондів на паперовому носії і у XXI столітті необхідно не залишати поза увагою.

Збереження бібліотечних фондів є однією з найважливіших функцій Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського поряд з комплектуванням, науковим опрацюванням та використанням. Успішна реалізація завдань у межах функції збереження базується на науково-методичних, організаційних та технологічних засадах, що мають на меті забезпечення тривалого зберігання фондів.

Необхідно підкреслити, що питанню збереження фондів у бібліотеці завжди приділялося багато уваги, саме цьому свідчать архівні статистичні дані за 1939 рік. Вони висвітлюють результати роботи відділу щодо збереження та гігієни книг. На той час у фондосховищах діяло 36 метерологічних пунктів, звідки щоденно знімалося 2 показника, які фіксувалося у картотеці та таблицях. Також працювало 6 співробітниць, які пилососами за квартал знепилювали 11583 метрополиці та дезінфікували розчином формаліну 11885 метрополиць. Здійснювалися також реставрація документів та виготовлення твердих оправ. Однак ми вважаємо, що системне вирішення цієї проблеми розпочалося, у 1992 році, коли було винесено рішення Президії НАН України про створення Центру консервації та реставрації на базі Центральної наукової бібліотеки України імені В.І.Вернадського (на сьогодні Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського – НБУВ). Ця науково-прикладна структура бібліотеки була створена з метою наукових досліджень у галузі збереження фондів та впровадження за їх результатами науковообґрунтованих консерваційних заходів. Штатним розкладом передбачалося створення науково-дослідного підрозділу для проведення наукових досліджень та двох виробничих підрозділів для реставрації аркушів і виготовлення твердої оправи. Структура Центру консервації та реставрації (ЦКР) бібліотечних фондів відпрацьовувалася упродовж кількох років, її стан на сьогодні зображено на рис. 1. Головним стратегічним напрямком у роботі обрано контрольно-профілактичний – превентивну консервацію та санітарно-гігієнічне оброблення приміщень та фондів. До цього напрямку належить паспортизація усіх фондосховищ, яку ведуть вже давно більшість бібліотек, але її недостатньо. Необхідна скурпульозна робота щодо накопичення інших даних, які прямо або побічно впливають на збереження фондів. Тому ще одним важливими складовими зазначеного напрямку є контроль нормативних режимів

зберігання фондів та профілактика аварійних ситуацій. Для виконання цих робіт необхідно провести комплекс взаємопов’язаних заходів, які спрямовані на мінімалізацію негативного впливу на документи зовнішніх екологічних факторів та на запобігання неконтрольованих ситуацій. Так само в межах цього напрямку виконується мікробіологічний контроль приміщень та фондів, у разі потреби здійснюється санітарно-гігієнічне оброблення та проводиться дезінфекція, а також перевіряється якість проведених робіт. Превентивна консервація дає змогу максимально поліпшити збереження великої кількості документів за умов мінімального втручання в їхню структуру, а в окремих випадках фазова консервація уповільнює процес матеріальної основи документа, що зазнав ушкодження. Схематично структуру системи збереження бібліотечних фондів, що впроваджена в НБУВ подано на рис. 2.

Головними складовими системами збереження бібліотечних фондів НБУВ, що відповідає вимогам міждержавного стандарту ГОСТ 7.50–2002 "Консервация документов. Общие требования", є організаційно-методичний, контрольно-профілактичний напрямки, стабілізаційні заходи, реставрація, впровадження копіюючих технологій та навчання персоналу.

Забезпечення збереження фондів, як і інша діяльність, розпочинається з організаційно-методичних засад. Тому вважаємо важливим розроблення інструктивно-методичних матеріалів з питань захисту та збереження фондів, впровадження їх у практику. Оскільки реалізація зазначеного неможлива без участі працівників відділів-фондоутримувачів, зберігачів фондів, бібліотечним працівникам необхідно підвищувати кваліфікацію у рамках постійно діючого семінару зі збереження фондів.

Як відомо, у бібліотеках зберігаються різні види видань (книжка, журнал, газета, карта або плакат, листівка), надруковані на різних видах паперу. Тому іншою важливою складовою системи збереження фондів є забезпечення фізичного збереження матеріальної основи цих документів.

Збереження документів НБУВ починається з моменту надходження до бібліотеки, центру комплектування бібліотечних та інформаційних ресурсів. Для виконання зазначеного у НБУВ постійно діє система комплексного екологічного моніторингу (рис. 3), в рамках якого організовано вхідний контроль нових надходжень, а також контроль фізичного стану документів під час доукомплектування виданнями із відділу обмінно-резервних фондів та із колекцій приватних осіб. Важливою

складовою комплексного екологічного моніторингу в рамках системи збереження фондів є підтримання та контроль нормативних режимів зберігання фондів. Згодом документні фонди піддаються неминучому процесу старіння, руйнується матеріальна основа і може частково втрачатися відображена на ній інформація. Щоб уповільнити процеси старіння, додаються великі зусилля щодо дотримання нормативів температурно-вологісного, світлового, санітарно-гігієнічного режимів зберігання документів. В умовах нерегульованого мікроклімату важливо контролювати та поліпшувати умови зберігання документних фондів під час експлуатації книгосховищ, працювати на забезпечення чистоти повітря приміщень бібліотеки, читальних залів і книгосховищ.

З метою забезпечення біологічної безпеки документних фондів, персоналу бібліотеки та читачів НБУВ впроваджено систему мікологічного нагляду за станом фондів, бібліотечного обладнання, приміщень та повітря сховищ у різні пори року. Її впровадження дозволяє своєчасно виявити та ліквідувати осередки мікологічного ураження, запобігти їхньому масовому розповсюдженню. Для впровадження в практику НБУВ нових дезінфекантів вивчаються фунгіцидні властивості дезінфікуючих засобів: "Септодору" іноземного виробництва, "Полідезу". "Дезефекту" вітчизняного виробництва. Визначено характер їх дії на структурні, механічні та хімічні показники зразків незадрукованого паперу і картону та умови застосування їх у бібліотеці. Для запобігання мікробіологічного ураження документів, конструктивних елементів приміщень та обладнання було проведено пошук нових дезінфекційних засобів і антисептиків, дозволених до застосування в Україні ("Техносайд", "Гембар", "Дезефект" та ін.). Наукові дослідження у цьому напрямку продовжуються.

Санітарно-гігієнічний режим у приміщеннях бібліотеки підтримується щоденним вологим прибиранням, регулярним знепилюванням обладнання і фондів у санітарні дні (здійснюється співробітниками відділів), а також з 2001 року в ЦКР створена та працює група з санітарно-гігієнічного оброблення фондів (знепилювання та дезінфекція). Для знепилювання обладнання, фондів, каталогів використовуються пилосо-си, а для очищення повітря в приміщеннях (сховища та читальні зали) – очисні системи з водяним фільтром "HYLA" Для підтримання норматив-ного режиму зберігання особливо цінних та рідкісних видань, які знаходяться в шафах та сейфах, 2 рази на тиждень упродовж 30 хв здійснюється провітрювання.

Перспективним напрямком подальшого розвитку системи забезпечення збереження бібліотечних фондів НБУВ є удосконалення стабілізаційних заходів для оптимізації фактичного фізичного стану матеріальної основи документів, впровадження інноваційних технологій та науково-обґрунтованої реставрації.

Науковому дослідженню процесів старіння матеріальної основи документів НБУВ, як правило, передує вивчення фізико-механічних властивостей паперу документів, добирання критеріїв для оцінки глибини та інтенсивності цих поцесів, визначення оптимальних технологій для стабілізації.

Ефективність впровадження системи збереження бібліотечних фондів багато в чому залежить від рівня наукової експертизи документів, особливо тих, що складають колекції. Її метою є вирішення конкретних завдань у рамках загальної системи збереження фондів. Науковому дослідженню процесів старіння матеріальної основи цінних документів НБУВ, як правило, передує вивчення фізико-механічних властивостей паперу документів, добирання критеріїв для оцінки глибини та інтенсивності цих процесів, визначення оптимальних технологій для стабіблізації.

Методика, призначена для опису великого за обсягом книжкового масиву, базується на засадах прикладної статистика, що дозволяє поширити висновки, зроблені для обмеженої кількості примірників (репрезентативна вибірка), на весь масив, що обстежується.

Візуально за п’ятибальною шкалою оцінюється кожний з трьох елементів книги: оправа; форзац з прилеглими до нього крайніми аркушами першого та останнього зошитів; паперовий носій інформації. Кількість балів відповідає характеру дефектів і пошкоджень. Максимальний бал (п’ять) відповідає хорошому стану конструктивного елемента книги. Бали знижуються за наявності дефектів і пошкоджень. Приведення балів до одиниці дозволяє отримати коефіцієнт фізичного збереження. Коефіцієнти фізичного збереження є інструментом для кількісної оцінки як конструктивних елементів книги в цілому, так і фонду загалом. Така оцінка передбачає диференціацію документів за ступенем утримання експлуатаційної якості та можливість масового виявлення тих, що вимагають спеціальних заходів – оброблення або реставрації.

Збереження унікальних і особливо цінних документів передбачає їх експертизу на рівні конкретної одиниці збереження. Кінцевим результатом цієї роботи стало створення бази даних про стан матеріальної

основи колекційних примірників. Методика експертизи розроблялась з урахуванням того, що фактографічна база даних повинна:

– відповідати завданням консерваційного збереження та раціонального відбирання документів для спеціального оброблення;

– бути зручною в користуванні і мати компактну форму;

– відповідати вимогам подальшої комп'ютеризації.

Методика експертизи базується на схематичному описові стану фізичного збереження книги, як основного бібліотечного документа. В основу такого опису покладено принцип однотипності пошкоджень, які з'являються у документа з різних причин. До того ж, до уваги беруться тільки ті, від яких залежить експлуатаційна якість документа і його потенційна тривкість.

Схематичний опис стану фізичного збереження книги узагальнюється на карті-схемі.

Запропонована карта-схема складається з двох блоків. У перший входять:

1) бібліографічні відомості, які дозволяють ідентифікувати видання (інвентарний номер або номер акта, шифр, автор, назва видання, місце і рік видання);

2) коротка матеріалознавча характеристика зовнішнього оформлення та паперового носія інформації;

3) лінійні параметри видання.

Документи із колекцій відділу стародруків і рідкісних видань відносяться до категорії "особливо цінні". Вони повинні бути збережені, як оригінали, у вигляді, максимально наближеному до первісного, або такому, що складався за історію побутування. Пріоритетними методами забезпечення збереження колекцій є:

– консервація (фазова консервація) та підтримання належних умов зберігання;

– наукова реставрація, яка враховує специфічні особливості як всієї колекції, так і окремих примірників.

Основним заходом з покращання фізичного стану документів з ослабленою матеріальною основою для забезпечення їх довготермінового зберігання є *комплексна реставрація*, до якої входять роботи щодо переплетення, ремонту оправи, її реконструкції, а також покращання стану паперового носія інформації. Під час реставрації запроваджені наступні принципи:

– завжди використовуються тільки якісні матеріали та реактиви, що забезпечують високу потенційну тривкість відреставрованого документа;

– забезпечено вхідний контроль реставраційних та витратних матеріалів, які використовуються для відновлювання документів у ЦКР за їх основними фізико-хімічними показниками;

– реставрація виконується тільки висококваліфікованими фахівцями;

– під час складання плану реставрації обов'язковою є консультація фахівця з історії книги;

– під час виконання робіт з відновлення оправи зазвичай підбираються матеріали, традиційні для епохи та країни видання книги.

Одним із заходів забезпечення збереження цінних і особливо цінних документів є фазове зберігання в контейнерах із безкислотних матеріалів.

Ще одним напрямком системи збереження бібліотечних фондів, над яким працює НБУВ, є перенесення інформації на інші новітні носії. Державною програмою розвитку діяльності бібліотеки на 2005–2010 рр. передбачено створення страхового фонду першоджерел української духовності (рукописів, стародруків, рідкісних і цінних видань), створення інфраструктури для формування, оброблення, зберігання та використання мультимедійної інформації тощо.

Успішне впровадження системи збереження бібліотечних фондів неможливе без вдосконалення кваліфікації персоналу ЦКР передовим методам досліджень, освоєння новітніх технологій збереження, сучасних реставраційних операцій тощо. Виконання зазначеного реалізується шляхом стажувань працівників у провідних консерваційних центрах світу.

Окремо стоїть питання готовності персоналу бібліотеки до дії у надзвичайних ситуаціях з метою їх недопущення. Особливо це стосується середньої ланки управління – завідуючих секторами, відділами, керівників центрами, інститутами. Це дуже важливе завдання, а його виконання вимагає послідовної роботи та складання "Плану подолання надзвичайної ситуації в умовах НБУВ".

Підсумовуючи, слід зазначити, що в умовах зростання екологічної небезпеки зовнішнього середовища, підвищеного ризику природних катастроф, збільшення деструктивних явищ у суспільстві виникає реальна загроза фізичної втрати документних фондів, зокрема і унікальних

бібліотечних фондів, які містять значну частину документів виняткової наукової та культурної цінності.

Для забезпечення довготривалого збереження документних фондів необхідно мінімізувати шкідливу дію руйнівних факторів навколишнього середовища, стабілізувати або навіть покращати фактичний фізичний стан бібліотечних документів у процесі їх формування, використання та зберігання.

Ефективність системи збереження бібліотечних фондів НБУВ визначається сукупністю усіх названих заходів, що реалізуються для створення оптимальних умов їх формування, використання та зберігання. Сучасний рівень вирішення зазначених завдань вимагає впровадження новітніх технологій, ефективних засобів дезінфекції та постійного вдосконалення кваліфікації кадрів, а також відповідного матеріального забезпечення. Системою збереження бібліотечних фондів НБУВ передбачено постійний подальший розвиток та удосконалення основних існуючих напрямків і створення нових перспективних.

Список використаної літератури

1. Нюкина Ю.П. Биологическое порождение бумаги и книг. – СПб., 1994. – 233 с.

2. Забезпечення фізичного збереження документних фондів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАНУ: Інструкція. – К., 1996. – 16 с.

3. Санітарно-гігієнічна обробка документів, каталогів та засоби їх зберігання в Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського: Інструкт.-метод. рекомендації. – К., 1997. – 18 с.

4. Основные технологические процессы реставрации документов: Учеб. пособие. – СПб.: РНБ, 2002. – 65 с.

5. Сохранение библиотечных и архивных материалов: Руководство. – СПб.: Европейский дом, 1998. – 257 с.

6. Реставраційні та політурні роботи у бібліотеках: Метод. поради. – Х., 2003. – 50 с.

7. Гудимова Н.О. Про екологічний паспорт фондосховища бібліотеки // Українське архівознавство: Історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. Всеукр. конф. (Київ, 9–20 листоп. 1996 р.). – К., 1997. – Ч.2. – С.256–257.

8. Основные правила хранения и использования библиотечных фондов, разработанные ИФЛА / Пер. с англ.; Сост. и ред. Э.П.Эдкок. – М., 1999. – 73 с.

9. Galina M., Novikova, Ludmila W. Mucha Organizacij ochrony zbiorow bibliotecznych. Ukierunkowanie kontrolno – profilaktyczne // W obliczu katastrofy / [red. Barbara Drewniewskaldziak et al.]; Biblioteka Narodowa. Dzial Ochrony i Konserwacji Zbiorow Bibliotecznych. – Warszawa: BN, 1999/ – (Notes Konserwatorski; 2). – С.51–63.

10. Екологія книгосховищ та її вплив на фізичне збереження бібліотечних фондів: (Заключний звіт) / НБУ ім. В.І.Вернадського: Керівник теми Г.М.Новікова. – № ДР 0195И024752; Інв. № 0395И014678. – К., 1996. – 131 с.

11. Г.Новікова До питання впровадження системи збереження фондів (в НБУ імені В.І.Вернадського) // Бібліотечн. вісник; 1996. – № 5. – С.9–11.

12. Збереження бібліотечних і архівних фондів у несприятливих екологічних умовах (інструктивно-методичні рекомендації) // А.Г.Бровкін, Л.М.Волосатих, Л.П.Затока, Т.В.Крікова, Л.В.Муха, М.М.Омельченко: НБУВ. – К., 2005. – 34 с.

Н.О.Гажаман

УЧАСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ДЛЯ ДІТЕЙ У СТВОРЕННІ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ

Складовою частиною національної культурної спадщини є книжкові пам'ятки. У багатотисячному фонді Національної бібліотеки України для дітей такі пам'ятки подані у фонді рідкісних і цінних видань, який являє собою окремий структурний підрозділ бібліотеки. Він почав формуватися з 1980 року. Підвалини колекції заклало зібрання Кабінету дитячої книги Національної бібліотеки України імені В.Вернадського (колишня назва ЦНБ ім. В.Вернадського), яке було передано НБУ для дітей (на той час Державна республіканська бібліотека для дітей) у кількості 70 тисяч одиниць зберігання. На основі розробленого профілю комплектування фонду рідкісних і цінних видань з отриманого зібрання було визначено відповідні видання, постійно здійснювалось

докомплектування з найбільших бібліотек колишнього СРСР, а також антикварних і букіністичних магазинів. На сьогодні фонд нараховує близько 17000 одиниць зберігання, має значний історичний, культурний і виховний зміст.

Найстаріший екземпляр українською мовою у зібранні Бібліотеки датується 1864 роком. Це "Байки: Дарунок малим дітям", видані у Львові (за межами російської імперії) коштом і друком М.Поремби. Є у фонді також одне з перших видань вітчизняних читанок Т.Хуторного (Т.Лубенця), що побачило світ у 1883 р. у Києві. Зберігаються тут прижиттєві видання багатьох класиків української літератури – І.Франка, Олени Пчілки, С.Черкасенка, Лесі Українки, Н.Забіли та ін.

Слід звернути увагу на те, що видання кінця XIX – початку XX ст. відзначаються глибоким змістом, висохудожніми ілюстраціями видатних художників-графіків Г.Нарбута, І.Бурячка, І.Білібіна та ін.

Після жовтневого перевороту 1917 р. в Україні були зроблені перші спроби видання нової дитячої книжки. Наприклад, збірник "Барвінок" (1919 р.), який проілюстрували відомі художники І.Падалка та Т.Бойчук.

Цікавими є окремі екземпляри назв київського видавництва "Культура", яке у 1925–1931 рр. випустило багато ілюстрованих книжок для малих дітей мовами мешканців народів України, а саме: українською, російською, польською, німецькою, ідиш.

У фонді бібліотеки зберігаються усі без винятку видання для дітей періоду Великої Вітчизняної війни, надруковані на газетному папері з чорно-білими ілюстраціями.

Серед зарубіжних видань фонду рідкісної книги можна відзначити найстаріше видання польською мовою "Про виховання дітей" Дж. Локка (1801 р.); книжку О.Ішимової "История России в рассказах для детей" (1837 р.); перше видання роману "Морський вовк" Дж. Лондона (1904 р.) з помітками автора; твори Ж.Верна, Братів Грімм, Р.Стівенсона; книжки з малюнками класиків американської книжкової графіки Р.Колдекотта, К.Грінауей, У.Крейна.

Раритетним є видання "Зайчик" М. Жука з дарчим написом А.Кримському.

У підрозділі сучасної книжки зібрано найкращі та найцінніші зразки друкованої продукції України, Росії, Литви, Естонії, Німеччини, США, Японії, що отримували нагороди на різноманітних конкурсах. Серед художників-ілюстраторів, які займалися оформленням окремих

книг, можна назвати таких знаних майстрів: В.Мельниченко, Т.Мавріна, С.Валювене, Я.Раамат.

Фонд рідкісних і цінних видань бібліотеки використовується, в першу чергу, фахівцями у галузі дитячої книги, дитячої літератури, книжкової графіки тощо. Бажаючи надати можливість ознайомитися з кращими зразками мистецтва дитячої книги якомога більшому колу читачів, Бібліотека здійснює роботу з оцифрування найбільш цінних ілюстрованих видань. Ця робота є складовою частиною проекту "Міжнародної дитячої цифрової бібліотеки", співвиконавицею якого є НБУ для дітей. Згідно з цим задумом із фонду рідкісних і цінних видань Бібліотеки передбачається оцифрувати 100 найкращих ілюстрованих творів. На сьогодні оцифровано 23 книжки. Таким чином ми намагаємося досягти подвійної мети: створити електронну резервну копію видання (яка зберігається на CD-носії у форматі *.tiff), а також надати доступ до нього широкому загалу засобами мережі Інтернет. Адреса "електронного музею дитячої книги": http://www.chl.kiev.ua/UKR/chit_u.html.

Дитяча "Україніка" – це ретроспектива шляху розвитку дитячої літератури в Україні і складова частина українського національного друку. Питання про створення ретроспективної бібліографії української дитячої книжки піднімалось працівниками НБУ для дітей (зокрема, О.А.Колесниковою) ще у кінці 70-х років минулого століття. Бібліотека брала участь у прийнятті рішення про створення бібліографічного репертуару національного друку. На початку 90-х років минулого століття вона розпочала роботу зі створення каталогу української книжки для дітей на основі фонду рідкісних видань бібліотеки. Перший випуск каталогу "Українська книга у фондах Державної бібліотеки України для дітей" з'явився у 1992 році, другий – у 1993 р. В обох випусках відображено 410 видань. У першому випуску подані книжки, що виходили друком на території України українською, російською, польською та французькою мовами. Найстаріша книжка, що виставлена у першому випуску каталогу, – "Байки: Дарунок малим дітям" (1864 р.). Серед видань є такі книжки навчального та пізнавального змісту: Базилевич О. "Рідна мова: Укр. буквар" (1907 р.), Грінченко Б. "Українська граматика до науки читати й писати" (1917 р.), "Двоножний звір: Образок із життя звірят та рослин" (1906 р.), "Читанка: Перша книжка після граматики" (1883 р.); багато видань українських народних казок, твори Т.Шевченка, І.Франка, Марка Вовчка, Олени Пчілки, С.Черкасенка, В.Тодосіва, А.Лотоцького, В.Лебедової та ін; переклади

українською мовою В.Гауфа, Р.Кіплінга, Е.Де-Амічіса, Д.Свіфта, Бехштейна, Д.Маміна-Сибіряка, Братів Грімм та ін. Матеріал у каталозі розміщено в абетковому порядку у межах вікових груп читачів: для читачів молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Є також три позиції для організаторів дитячого читання. Усі видання з шифрами описано de-visu. Додається іменний покажчик та покажчик імен художників.

У другому випуску каталогу подані книжки українською мовою, видані за межами України, серед них "Життя Шевченка" (1914 р.), "Элементарная теория музыки, применяющая ко всякой школе" (1900 р.), Э.Кандез "Рассказы из жизни насекомых" (1904 р.) та ін. У межах мов і вікових груп літературу розміщено в абетковому порядку з шифрами. Цей випуск містить такі допоміжні покажчики: іменний покажчик кирилицею, іменний покажчик латиницею, покажчик імен художників кирилицею, покажчик імен художників латиницею. Надалі ми плануємо цей каталог перевидати одним випуском, значно розширивши коло допоміжних покажчиків (типографію, місць видань, серій) та інших і розкрити зміст збірок. Для того, щоб активізувати роботу по створенню репертуару української дитячої книги, НБУ для дітей у 1994 р. здійснила опитування обласних бібліотек для дітей, яке стосувалося виявлення у їх фондах україномовних видань. Оскільки такі видання були лише у Київській обласній бібліотеці для дітей, то вона підготувала ретроспективний покажчик літератури "Друковане слово України". Найстаріше видання, яке увійшло до покажчика, – "Книга для первоначального чтения в народных училищах" (1872 р.). Всього у покажчику відображено 62 назви; розміщені вони в абетковому порядку, з шифрами, у межах вікових груп читачів.

Складовою частиною українського бібліографічного репертуару у НБУ для дітей є електронна база даних. У ній міститься інформація про книги для дітей, а також про ті, що увійшли в коло дитячого читання за період з 1808 до 1923 рр. Це книги, що містяться у фондах НБУ для дітей у Київській обласній бібліотеці для дітей, а також книги, що зафіксовані у виданнях НБУВ, НПБУ, Одеської та Харківської наукових бібліотек та інших державних бібліотек та музеїв України. На сьогоднішній день електронний каталог НБУ для дітей нараховує 2236 позицій. Кожне видання супроводжується такими даними: мова видання, сигли, індекс ББК, автор, назва, інформація про перевидання, вихідні дані (місце видання, видавництво, дата видання, типографія), обсяг та ілюстрований

матеріал, серія, примітки про особливості видання, наявність бібліографічних списків, зміст, вікова приналежність (для книжок з фондів НБУ для дітей та Київської обласної бібліотеки для дітей). Найстаріша книжка, відображена у каталозі, – "Енеїда" І.Котляревського, видана у 1808 р. Подані у ньому і твори Т.Г.Шевченка (169), серед них 70 "Кобзарів" поета, у яких підібрано твори спеціально для дітей. Наприклад: "Кобзар: Вибір для дітей: Ювілей. вид. в соті роковини уродин Поета".– Л.: Накл. укр. ред. тов-ва, 1914.– 63 с.: ілюстр.; "Малий Кобзар для дітей: З мал".– К.: [Укр. учитель], 1911.– 64 с.: портр., мал.

В електронному каталозі є також багато українських народних казок та творів наступних класиків української літератури: Г.Квітки-Основ'яненка, І.Франка, С.Руданського, С.Васильченка, П.Куліша, Лесі Українки; твори М.Грушевського, В.Винниченка, Олександра Олеся, В.Самійленка, Н.Кибальчич, що виходили друком у XIX – на початку XX ст., а потім їх, так би мовити, забули; книги В.Тодосіва, М.Козоріса, В.Юноши, І.Труби, Ю.Сірого, популярних раніше, але маловідомих тепер. Цікаві для користувачів і дані про ілюстраторів дитячих книг, талановитих художників І.Їжакевича, О.Судомори, І.Бурячка, О.Сластьона, П.Лапина, Г.Павловича. Із зарубіжних письменників у каталозі є Г.Андерсен, О.Пушкін, В.Гауф, Г.Сенкевич та ін.

Перегляд книг, що були занесені до електронного каталога, дає можливість зробити висновок, що українську книжку для дітей у зазначений вище період видавали наступні установи: у Києві – Державне видавництво України, видавництва "Проліски", "Книгоспілка", "Лан", "Український Учитель", видавничі товариства "Волошки", "Криниця", "Вернигора"; у Львові – видавництва "Світ дитини", "Українська книжка", Наукове товариство ім. Т. Шевченка, Українське педагогічне товариство; у Катеринославі – видавництва "Стежка додому", "Слово"; у Полтаві – "Зірка"; у Черкасах – "Сіяч"; у Харкові – "Южно-Русское издательство" Ф.Іогансона; у Санкт-Петербурзі – видавці А.Суворін, П.Куліш, В.Яковенко та інші видавництва та видавці.

Відбір літератури з опублікованих репертуарів НБУ для дітей здійснюється за такими параметрами: автори, видавництва, назви, серії ("Маленькі казочки маленьким діткам"). Крім того, на основі ознайомлення з шкільними програмами складаються картотеки авторів та їхніх творів. На всіх творах зазначаються індекси ББК, а на виданнях з фонду НБУ для дітей – повністю шифри.

На даний момент робота над каталогом продовжується.

Необхідно підкреслити, що ретроспективна національна бібліографія містить в собі і бібліографічні посібники, що дозволяють показати модель національного фонду документів для дітей та організаторів дитячого читання. Вони є, так би мовити, кістяком ретроспективного національного бібліографічного репертуару. З цієї точки зору цікавими і важливими, на наш погляд, є ретроспективні науково-допоміжні бібліографічні покажчики, додатки до "Історії державних бібліотек України для дітей," яку НБУ для дітей почала писати у 1991 р., "Методичні видання обласних бібліотек для дітей" (1945–2000 рр.) та "Бібліографічні посібники обласних бібліотек України для дітей" (1945–2000 рр.). Структура покажчиків базується на "Таблицях ББК для дітей" М., 1986) з урахуванням "Доповнень і виправлень до "Таблиць ББК для дитячих та шкільних бібліотек" (К., 2000). У межах розділів матеріал розміщено в абетковому порядку, а видання, що продовжуються, – у прямій хронологічній послідовності. Що стосується бібліографічних посібників обласних бібліотек України для дітей, то оскільки частина фонду довідкових і бібліографічних видань для дітей адресована організаторам дитячого читання, кожен розділ покажчика поділено на дві частини: посібники для читачів-дітей і посібники для організаторів дитячого читання.

Хронологічні рамки покажчиків обумовлено наявністю матеріалів. Обидва видання мають допоміжні покажчики. Зокрема, "Методичні видання обласних бібліотек для дітей" доповнено хронологічним та адміністративно-територіальним покажчиками, а "Бібліографічні посібники обласних бібліотек України для дітей" – трьома допоміжними покажчиками: укладачів, адміністративно-територіальним та хронологічним. Оскільки обласні бібліотеки для дітей все це надсилають до НБУ для дітей свої видання, то через деякий період видання цих покажчиків можуть бути продовжені.

Щоб висвітлити повніше усю картину випуску бібліографічних посібників для дітей та організаторів дитячого читання в Україні, варто згадати і таке видання НБУ для дітей, як "Видавнича діяльність Національної бібліотеки України для дітей (1967–2002 рр.): Ретроспективний бібліографічний покажчик". Матеріал покажчика згруповано у двох частинах: видання з питань науково-дослідної та науково-методичної роботи, бібліографічні посібники. У семи розділах першої частини подано матеріали за напрямами бібліотечної роботи. Друга частина покажчика складається із 20 розділів, у яких посібники

згруповано за тематичною ознакою. У межах кожного розділу матеріал подається в абетковому порядку. Допоміжний апарат має іменний і хронологічний покажчики.

Таким чином можна підсумувати, що створення ретроспективної бібліографії української дитячої книжки весь час перебуває у полі зору НБУ для дітей. Ця робота буде продовжуватись до створення українського бібліографічного репертуару.

О.Б.Виноградова,
О.В.Михалець

ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОНДІВ ДЕРЖАВНОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Державна історична бібліотека України не може пишатись таким поважним ювілеєм, як у наших сьогоднішніх господарів – нам тільки 67 років, але наша установа має свої родзинки.

Безумовно, характерною особливістю нашої бібліотеки є збереження та надання у користування унікального фонду історичної тематики. Серед 800 тис. примірників загального фонду бібліотеки понад 25 тис. становлять фонди відділу рідкісних та цінних видань. Загалом по всіх структурних підрозділах – фондоутримувачах за попередніми підсумками маємо понад 150 тис. документів, що мають бути віднесені до Державного реєстру національного культурного надбання.

На сьогоднішній день працівниками фондів бібліотеки відібрано та описано 15 тис. примірників найцінніших видань і близько 3 тис. карток введено до електронної бази даних.

Великим попитом у істориків – науковців, краєзнавців, слухачів Духовної Академії, семінаристів, викладачів вузів гуманітарного профілю та у інших науковців користується унікальний фонд ДІБУ, зокрема його справжній скарб – фонд відділу стародрукованих рідкісних та цінних книг. Цей фонд складається з 11 колекцій, на більшість з яких укладені друковані каталоги.

Значне місце у фонді займає колекція рукописних книг, до якої належить надзвичайно цінний у багатьох відношеннях рідкісний рукопис „Помяник" Києво-Печерської Лаври, що може слугувати візитною карткою Бібліотеки. З часу його написання пройшло вже близько 500 років (за. С.Т. Голубєвим, приблизно 1483–1526 рр.).

Цікавою є і колекція стародруків Бібліотеки, що складається з 735 примірників, які за своєю унікальністю та давністю мають першорядне значення у науковому та культурно-історичному обігу.

„Перлинами" фонду є такі прижиттєві видання вітчизняних та зарубіжних класиків як „Енеїда" І. Котляревського (1808 р.), „Российская грамматика" (1755 р.), „Краткий российский летописец с родословием" (1760 р.) вид. М. Ломоносова та багато інших унікальних книг.

Багато раритетів включає у себе колекція книг з автографами та дарчими написами.

У фонді іноземної літератури зберігаються такі палеотипи: „Історія Польщі" Яна Длугоша, книга Марка Тулія Цицерона „Про природу богів" латинською мовою, видана Альдом Мануцієм у 1523 р; „Опис Московської землі" Паоло Джовія (Венеція, 1545 р.), а також 14 ельзевірів.

З огляду на вищевикладене безумовним пріоритетом є питання збереження документального ресурсу нашої унікальної книгозбірні. Ми робимо все від нас залежне для того, щоб зберегти як самі документи, так і інформацію, яка в них знаходиться.

Робота по зберіганню книжкового фонду Бібліотеки в цілому та відділу організації і зберігання фондів зокрема регламентується такими документами:

- Положенням про зберігання документів у фондах ДІБ України;
- Інструкцією "Про зберігання основного фонду ДІБ України";
- Інструкцією "Про видачу, строки користування та повернення використаних документів до відділу зберігання фондів ДІБ України";
- Інструкцією "Про порядок перевірки бібліотечного фонду в ДІБ України";
- Інструкцією "Про роботу по виявленню і розшуку документів, відсутніх на місці з невідомих причин у відділі організації і зберігання фондів" та ін.

Регулярно проводяться заняття щодо дотримання вимог чинного законодавства, інших нормативних актів з питань збереження бібліотечних фондів.

Розроблено та виконується „Перспективний план перевірки фондів структурних підрозділів ДІБ України на 2003–2007 рр.". Відповідно до цього плану, в усіх структурних підрозділах Бібліотеки здійснюються контрольні перевірки наявності документів як один із видів роботи по

збереженню фондів. Під час цієї роботи виявляються пошкоджені та дефектні видання, а також документи, що потребують дрібного ремонту.

За результатами перевірок складаються акти, розробляються і здійснюються заходи по усуненню виявлених недоліків.

Укладено 21 колективний договір про матеріальну відповідальність з персоналом Бібліотеки.

У бібліотеці створені постійнодіючі комісії, що контролюють роботу по збереженню її документальних ресурсів:

- комісія з питань збереження фондів ДІБ України;
- комісія по вилученню документів у ДІБ України;
- комісія по створенню Державного реєстру національного культурного надбання.

Основним у роботі відділу організації і зберігання фондів ДІБУ є створення належних умов зберігання інформаційних ресурсів бібліотеки, підтримання бібліотечних приміщень у належному санітарно-гігієнічному стані.

Набагато легше вирішувати ці проблеми, якщо бібліотечні фонди розміщені в пристосованих для цього приміщеннях. У випадку історичної бібліотеки, яка орендує 4 малопристосовані приміщення у Києво-Печерського історико-культурного заповідника, вирішення проблем збереження документів значно ускладнюється. Приміщення книгосховищ старі, побудовані на початку XX століття, мають дуже багато вікон, які щільно не підігнані до стін і тому пропускають у приміщення надто вологе, надто сухе і загазоване повітря, самі ж стіни приміщення уражені грибком. У книгосховищах відсутні системи вентиляції і кондиціювання.

Проте, працюючи в таких непристосованих приміщеннях, ми робимо все можливе для підтримки необхідних умов збереження фондів, зменшення негативного впливу оточуючого середовища на документи. Майже всі вікна заклеєні не тільки взимку, але і влітку. У сонячні дні вікна затуляємо темним папером, захищаючи таким чином документи від шкідливих сонячних променів. На жаль, недостатнє фінансування бібліотеки не дає можливості оснастити численні вікна бібліотеки жалюзями.

У книгозбірні здійснюються роботи з профілактики аварійних ситуацій у приміщеннях. З цією метою розроблені „Заходи безпеки та готовності до аварійних ситуацій і стихійного лиха в Державній історичній бібліотеці України”.

У відповідності до цих заходів проводяться інспектування всіх приміщень бібліотеки, виявляються потенційні джерела небезпеки.

Складаються плани ремонту будівель, окремих приміщень, стель, дахів та комунікацій.

За останні три роки нам вдалося здійснити повну заміну системи теплопостачання в 3-х приміщеннях бібліотеки, електро- та водопостачання в 2-х приміщеннях. Зроблено капітальний ремонт дахів двох приміщень, ремонти стель, віконних блоків та окремих приміщень бібліотеки.

Визначено документи пріоритетного рятування на випадок аварій та стихійних лих. Розроблено Плани розміщення документів у приміщеннях бібліотеки.

Опрацьовано та підготовлено проектну документацію для встановлення автономної системи пожежної сигналізації, складено план евакуації всього фонду бібліотеки.

У фондосховищах здебільшого підтримується температурно-вологісний режим, що відповідає існуючим нормам. Книгосховища оснащені 20 психрометрами, які дають можливість регулярно вивчати стан цих показників. Наявність автономного регулювання на радіаторах центрального опалення дає нам можливість збільшувати або зменшувати температурні показники. Проте відсутність через брак коштів на придбання спеціальних технічних засобів для зволоження та просушування повітря не дає нам можливості впливати в повній мірі на показники вологості повітря книгосховищ. Це особливо небезпечно, з огляду на заражені грибком стіни, восени, перед початком опалювального сезону та після закінчення опалення.

Санітарно-гігієнічний стан книгосховищ забезпечується щоденним прибиранням приміщень, плановою санітарною обробкою документів та знепиленням фонду в санітарні дні.

Окремо хочу зупинитись на питаннях реставрації та оправи документів. Звісно, що на цей час значна частина інформаційних ресурсів бібліотек потребує реставрації. Не є винятком і ДІБ України. Умови, що не відповідають вимогам, неодноразове переміщення великих арсеналів книг з одного приміщення в інше, аварії та багато іншого призвело до фізичного пошкодження великої кількості документів. Для їх відновлення потрібні значні кошти, яких бібліотека не має. Передача в оправу від 100 до 200 примірників документів на рік зовсім не вирішує зазначену

проблему, а тільки заганяє її в глухий кут. Через брак коштів жоден з рідкісних документів останнім часом не був відреставрований.

Виконуючи роботу по створенню „Державного реєстру національного культурного надбання” ми дослідили, що близько 30% найцінніших документів потребують оправи. Тому дуже великі надії ми покладали на державну „Програму збереження бібліотечних та архівних документів (2000–2005 рр.)”, зокрема на створення центрів консервації та реставрації, але відповідні центри так і не були створені і ми знову залишились зі своїми проблемами сам на сам.

Я не хочу робити аналіз реалізації цієї Програми, про неї сказано дуже багато, але вже той факт, що ДІБ України не увійшла до переліку бібліотек, які необхідно підтримувати кадрами та коштами на придбання сучасних аудіовізуальних та технічних засобів, на реставрацію та оправу стародрукованих і цінних книг є негативним фактором у збереженні національного культурного надбання.

Важливим у збереженні документів є запобігання їх втрат через крадіжки, і в цьому питанні у нас, на жаль, не все гаразд через те, що бібліотека не має позавідомчої охорони у 3-ох корпусах із 4 існуючих.

Охоронною сигналізацією обладнані 3 корпуси бібліотеки, але через відсутність фінансування ця сигналізація не обслуговується.

Через брак коштів не працює і протипожежна сигналізація. Зараз розроблено новий проект протипожежної сигналізації, але і для її обладнання та обслуговування необхідні кошти.

Значною проблемою для ДІБУ є проблема доставки документів з різних корпусів, оскільки на території Києво-Печерського заповідника не застосовуються транспортні засоби. Доставка здійснюється співробітниками вручну, що не виключає можливості пошкодження та втрати документів.

Значно покращило стан збереження бібліотечних ресурсів у процесі обслуговування користувачів відкриття в бібліотеці наприкінці 2002 року центру ксерокопіювання. Відкриття такого центру активізувало роботу по обслуговуванню користувачів бібліотеки, зменшило ризик крадіжки та псування документів, але й сприяло виникненню додаткових проблем.

Ця послуга знімає напругу в обслуговуванні користувачів, яка виникала насамперед через недостатню кількість читацьких місць у читальних залах бібліотеки та невелику кількість дублетів документів, що

користуються найбільшим попитом у читачів, а також небажанням деяких користувачів працювати в читальних залах бібліотеки.

Однак через суттєве погіршення фізичного стану документів Правилами користування ДІБ України встановлені обмеження щодо ксерокопіювання особливо цінних документів, що часто створює конфліктні ситуації з користувачами.

У наслідок виникає нагальна необхідність створення страхового фонду, насамперед документів підвищеного попиту.

Оскільки бібліотека обслуговує абонентів МБА, деякі документи запитуються користувачами протягом року сотні разів, тому страховий фонд, створений на основі ксерокопій, буде також швидко зношуватись.

Для створення страхового фонду краще робити цифрові копії документів. У такому разі сам документ більше не застосовується, зберігається на полицях в обмеженій кількості примірників, а використовується тільки його оцифрована копія, що сприяє значному зменшенню ризику його втрати.

Навіть за цих умов виникають значні проблеми, насамперед через велику вартість такої роботи. Без матеріальної підтримки держави чи навіть створення єдиного центру репрографії та оцифровки окремим книгозбірням вирішувати ці проблеми дуже складно.

Не повністю задовольняє працівників бібліотеки законодавче та нормативне забезпечення їх діяльності по збереженню інформаційних ресурсів. Це і відсутність „Інструкції обліку і організації збереження бібліотечних фондів України", яка протягом багатьох років існує як проект, і відсутність чіткого регламентування, методичного і фінансового забезпечення діяльності книгозбірень по створенню Державного реєстру національного культурного надбання.

Адміністрація і фахівці бібліотеки роблять все від них залежне для зберігання документальних ресурсів, але силами окремих книгозбірень без належного законодавчого, правового і, головне, фінансового забезпечення вирішувати ці проблеми дуже складно.

П.І.Рогова,
В.А.Зотова

РІДКІСНІ І ЦІННІ ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІКО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПИТАНЬ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ім. В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглянуті етапи формування фонду рідкісних і цінних видань психолого-педагогічного профілю ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського, його типовидовий склад, сучасний стан та перспективи бібліотеки щодо збереження та використанню даних книжкових пам' яток як наукового об'єкта, що становить національне надбання.

Особливе місце серед пам'яток історії та культури посідають книги, які є матеріальним символом духовної скарбниці людства, виявленням його колективної пам'яті. Документальний спадок є незамінним джерелом для вивчення історії суспільства, розвитку науки і техніки, культури та освіти, літератури і мистецтва. Рідкісні видання складають найціннішу частину сукупного Національного бібліотечного фонду України. Збереження вітчизняного історико-культурного спадку і забезпечення доступу до нього сучасним та майбутнім поколінням є одним з найважливіших завдань бібліотек, які володіють такими книжковими пам'ятками.

Вагому частину документального історико-культурного спадку нашої держави складають видання педагогіко-психологічного напряму, значний масив яких зберігається у фондах Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О.Сухомлинського (ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського).

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О.Сухомлинського, заснована у незалежній Україні постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 1999р. № 2018 [10], – науково-дослідна установа з галузевого бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства, національне галузеве книгосховище, всеукраїнський науково-інформаційний центр із забезпечення фахових потреб спеціалістів у галузі психолого-педагогічної науки, освіти і практики. Вона також являє собою координаційний науково-методичний центр мережі освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України

(МОН) та Академії педагогічних наук України (АПН України). Незважаючи на те що бібліотека є "молодою" державною і науковою установою, вона має чималий за обсягом (понад півмільйона документів) та вагомий за значущістю галузевий документний фонд, який було сформовано шляхом злиття книжкових зібрань двох спеціальних педагогічних бібліотек: наукової бібліотеки Інституту педагогіки АПН України та Центральної освітянської бібліотеки МОН України.

Початок теоретичного розвитку та напрямки науково-дослідної, науково-інформаційної та науково-методичної діяльності ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського як координаційного центру мережі освітянських бібліотек України широко висвітлювалися у працях П.І.Рогової – фундатора бібліотеки і її першого директора [1,2,3,4,11] та інших статтях фахівців ДНПБ України [5,6,7,8,9,10].

Етапи формування фонду ДНПБ України, зокрема рідкісних і цінних видань психолого-педагогічної тематики, його типовидовий склад неможливо розглядати без аналізу історичного розвитку фондів двох вищезазначених бібліотек. Наукова бібліотека Інституту педагогіки АПН України успадкувала фонди довідково-педагогічної бібліотеки Харківського товариства поширення в народі грамотності (ХТГ), заснованої за його правління у 1869 р. Фонд даної книгозбірні формувався відповідно до інформаційних потреб членів Товариства, вчителів та громадськості міста Харкова і складався з видань педагогічного про-філю, підручників, фахової періодики [1, с.77–79].

Дана бібліотека була першою спеціальною педагогічною книгозбірнею, що засновувалася на українських землях у II пол. XIX ст. та діяла поза навчальним закладом. На 01.01.1901р. фонд даної бібліотеки становив 1900 томів [1,с.80], а на кінець 1915 р. налічував 8142 примірника [1,с.81]. У 1919 р. радянською владою була заборонена діяльність ХТГ. Довідково-педагогічну книгозбірню було передано до відділу народної освіти м. Харкова. У квітні 1919 р. до неї були приєднані педагогічні бібліотеки шкіл та окружних курсів і на цій базі засновано Центральну бібліотеку народної освіти м. Харкова [1,с.162]. Протягом 1920–1921 рр. бібліотека була у віданні Губнаросвіти і отримала назву "Центральна педагогічна бібліотека Харківського відділу Наркому освіти" [1,с.162]. Надалі, з метою покращання економічного та фінансового стану, дану книгозбірню приєднують до Центральної наукової бібліотеки м. Харкова (сьогодні – Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка) [1,с.162]. Перебуваючи в її структурі, "Центральна

педагогічна бібліотека Харківського відділу Наркому освіти" діяла як спеціальна науково-педагогічна бібліотека, надаючи інформаційну допомогу освітянам міста [1,с.162]. Фонд бібліотеки у цей період складав 40 тис. примірників, це дало право Наркомосу зазначити, що вона була "найбільшою спеціальною педагогічною бібліотекою на Україні." Весь цей час педагогічна книгозбірня наполегливо відстоювала "своє право існувати як окрема організація" [1,с. 163].

У 1926 р. у Харкові було засновано Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП), у структурі якого відкрито науково-педагогічну бібліотеку, її фундаментом стали фонди вищезазначеної педагогічної книгозбірні. На бібліотеку УНДІП були покладені функції всеукраїнського галузевого інформаційного центру з психолого-педагогічних питань [1, с.163; 4]. У зв'язку з цим до її фонду почав надходити всесоюзний обов'язковий безкоштовний примірник фахової літератури та 30 фахових вітчизняних і іноземних періодичних видань [1,с.164]. Незважаючи на історичні катаклізми, фонд даної бібліотеки майже повністю зберігся, його найціннішу частину склали видання другої половини XIX – початку XX ст.: енциклопедії, словники, колекції видань з питань педагогіки та освіти, дореволюційні періодичні видання та підручники для різних навчальних закладів, зокрема „Вестник воспитания" (1810–1917), „Вільна українська школа" (1914–1917), „Дошкольное воспитание" (1914–1917), „Журнал Министерства просвещения" (1835–1916), „Літературно-науковий вісник" (1904–1907), „Педагогический сборник", „Русская школа", „Світло" (1910–1914) та ін., які формувалися ще в довідково-педагогічній бібліотеці ХТГ [2,3].

У 1936 році УНДІП разом з бібліотекою було переведено до м. Києва, яка на той час отримало статус столиці. Незважаючи на зміну місця перебування, до фонду наукової бібліотеки продовжував надходити всесоюзний безкоштовний обов'язковий примірник фахової літератури. На початку 1941 р. загальний фонд наукової бібліотеки Інституту педагогіки близько 70 тис. пр. [6]. Під час Великої Вітчизняної війни фонди книгозбірні переховувалися у Харкові та Києві і являв собою завдяки титанічним зусиллям працівників бібліотеки були збережені [6]. У післявоєнний період разом з УНДІП бібліотека відновила свою діяльність. Формування її фондів здійснювалося завдяки надходженню всесоюзного обов'язкового примірника галузевої літератури, доукомплектуванню через книготоргівельну мережу, передплаті періодичні видання. Також фонд поповнювався дарунками науковців та директорів,

УНДІП, зокрема С.Х.Чавдарова, Й.Б.Селихановича, Л.А.Гордона, В.І.Помагайби та ін. [6]. На момент передачі фонду бібліотеки УНДІПУ до ДНПБ України 01.01. 2000 р., його обсяг становив понад 350 тис. пр. документів універсального характеру, 40% з яких – фахова література.

Іншою складовою фондів ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського було книжкове зібрання Центральної освітянської бібліотеки (ЦОБ) МОН України. Дана бібліотека була заснована згідно з наказом Міністерства освіти України № 128 від 07.05.1993 р. для задоволення інформаційних потреб освітян незалежної української держави на базі спеціальної педагогічної бібліотеки Київського будинку вчителя (КБВ), започаткованої ще у 1923 р. [12]. ЦОБ успадкувала 80 тис. примірників фонду спеціальної педагогічної бібліотеки КБВ, серед яких педагогічні, навчальні, філософські та художні видання ХХ ст. [12]. Головною метою діяльності ЦОБ було формування галузевого книгосховища та створення системи інформаційного забезпечення фахових потреб освітян незалежної України. За шість років своєї активної діяльності (1993–2000 рр.) ЦОБ заклала фундамент майбутньої державної педагогічної книгозбірні України. Її фонд за цей період збільшився до 120-и тис. пр. На початку 2000 р. був переданий до новоствореної ДНПБ України [12].

З 04.01.2000 р. ДНПБ України об'єднала фонди обох спеціальних бібліотек і функції академічної та державної книгозбірень розпочала свою діяльність як національне галузеве книгосховище, науково-інформаційний та методичний центр освітянської галузі України**.** ДНПБ України є структурним підрозділом АПН України, головною метою діяльності якої є інформаційне забезпечення розвитку педагогічної освіти, науки та практики, задоволення фахових потреб науковців і практиків освітянської галузі України. АПН України сприяє здійсненню наукових досліджень у галузі педагогіки, психології, методики викладання окремих навчальних предметів, впровадженню досягнень науки, техніки, передового досвіду в практику роботи навчальних закладів і їх структурних підрозділів – бібліотек. Вона також надає допомогу в освіті, самоосвіті педагогічних, науково-педагогічних, бібліотечних кадрів, молоді, яка навчається.

Фонд ДНПБ України, який був на 01.01.2000 р. 473328 пр., формується за традиціями педагогічних бібліотек: він поповнюється за рахунок надходжень обов'язкового вітчизняного безкоштовного примірника фахових документів, доукомплектування через книготоргівельну мережу, а також завдяки передплаті періодичних видань та дарункам від

громадян України та українців з діаспори – США, Канади, Австралії та інших країн. На 01.11.2006 р. фонд ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського становив понад 527 тис. примірників документів, вагоме місце серед видань посідає навчально-методична література і за змістом він є універсальним. Фонд літератури іноземними мовами налічує 32579 пр., зокрема 16912 книг. Щорічно до фонду бібліотеки надходить близько 10000 документів на традиційних і електронних носіях, із них 5000 книг, 4200 пр. періодичних видань та інших документи. Бібліотека щорічно передплачує понад 350 назв фахової періодики України та Росії. За 7 років діяльності ДНПБ України її фонд збільшився на 54 тис. примірників документів. Головним завданням ДНПБ України є створення на її базі повноцінного галузевого інформаційного ресурсу. Працівники бібліотеки приділяють особливу увагу повноті надходжень як вітчизняних так і зарубіжних, документів з психолого-педагогічних питань, адже даним інформаційним ресурсом сьогодні користуються науково-педагогічні кадри, вчителі, аспіранти, докторанти м. Києва та всіх областей України.

Видання XIX – поч. XX ст. з питань педагогіки, психології та освіти, що становлять вагому частину документного фонду ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського, мають величезну наукову та історико-культурну цінність. Вони утворюють винятковий історико-культурний фонд, втрата або руйнування якого матиме негативні наслідки як для розвитку вітчизняної педагогічної науки та освіти, так і для суспільства в цілому. Це унікальні за своєю значущістю документи психолого-педагогічного напрямку, серед яких прижиттєві праці видатних українських педагогів та діячів освіти, науки, культури XIX – XX ст.: К.Ушинського, Г.Ващенка, М.Пирогова, С.Русової, Я.Чепіги та інших; дореволюційні підручники та навчальні посібники для різних видів навчальних закладів; унікальні видання з питань дидактики, методична література тощо. У фонді бібліотеки зберігаються праці Д.Багалія, (1857–1932), видатного українського історика, професора і ректора Харківського університету, співзасновника ХТГ та Харківської громадської бібліотеки, члена Всеукраїнської академії наук. О.Духновича, С.Сі-рополка, П.Юркевича, значення яких для розвитку освіти України важко переоцінити. У фондах ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського зберігаються „Опыт истории Харьковского университета. Т.1" (1893), „История города Харькова за 250 лет его существования" (1905), „Очерки из русской истории. Т.1.

Статьи по истории просвещения" (1911), „Історія Слободської України" (1918). Д.Багалія

Документи з історії розвитку освіти Західної України виставлені працями О.Духновича (1803–1865), педагога, письменника, публіциста, громадського діяча Закарпатської України, зокрема посібником „Народная педагогия. В пользу училищ и учителей сельских. Ч.1. Педагогия общая" (1857).

Розвиток народної освіти в Україні у ІІ пол. XIX – початку XX ст. нерозривно пов'язаний з ім'ям С.Сірополка (1872–1959), юриста за освітою, видатного педагога і бібліотекознавця за покликанням, редактора педагогічних журналів „Народное образование" (1896–1917) та „Педагогический листок"(1887–1917), радника Генерального секретаріату народної освіти УЦР.. Прижиттєві видання С.Сірополка подані у фондах бібліотеки такими працями: „Краткий обзор тридцатипятилетней деятельности Тульского Губернского Земства в области народного образования" (1902), „Основные вопросы внешкольного образования" (1913), „Історія освіти на Україні" (1937) та інші. Заслуговують на увагу педагогічні праці професора Київської духовної академії П. Юркевича (1827–1874), зокрема, „Чтения о воспитании" (1869), та П.Куліша (1819–1897), „Украинские народные предания. Кн.1" (1847) видатного письменника, історика, етнографа та літературного критика.

Серед педагогічних видань, що зберігаються у фондах ДНПБ України, ім. В.О.Сухомлинського, варто відзначити такі Я.А.Каменський "Большая дидактика", Г.Песталоцци "Избранные произведения" (1848–1910), М.Владиславлева "Исследование явлений душевной жизни" Т.1,2., (1881), К.Ушинський "Избранные произведения" (1846), "Собра-ние сочинений" в 11 т. (1846–1856), С.Русова "Нова школа" (1917), "Український буквар" (1906), В.Снегирева "Психология" (1892), Х.Ал-чевская "Драматические произведения" (1887), "История открытия школы в деревне" (1881) та ін.

Невід'ємною складовою історико-культурного фонду ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського є періодичні видання 30-х рр. XIX – початку XX ст. У фондах бібліотеки зберігаються близько 40 назв періодичних видань із 250 існуючих, що виходили у Російській імперії з ІІ пол. XIX – поч. XX ст. Серед них такі: „Вестник воспитания" (1890–1917), „Вопросы философии и психологии" (1889–1915), „Воспитание и обучение" (1877–1917), „Журнал Министерства Народного Просвеще-ния" (1834–1917), „Народное образование" (1896–1917), „Народная

школа” (1877–1916), „Педагогический листок” (1871–1917), “Радуга” (1864–1866), “Педагогический журнал” (1833–1834), “Библиотека для воспитания” (1843–1846), “Учитель. Журнал для наставников и родителей”(1860–1870), “Педагогический сборник” (1847–1917), “Для народного учителя” (1907–1917) та ін. [9]. У бібліотеці зберігаються майже всі комплекти часопису „Світло”, який видавався у Києві в 1910–1914 рр., на сторінках якого друкувалися С.Сірополко, С.Русова, Т.Лубенець та інші українські педагоги, письменники та громадські діячі [7]. Вищеозначені документи сьогодні є невичерпним джерелом для історико-педагогічних досліджень як науковців інститутів системи АПН України, так і усієї держави.

Усвідомлюючи величезну соціально-культурну значущість і цінність зібраних фондів, необхідність їх збереження та введення у науковий обіг, АПН України спільно з ДНПБ України у 2001 р. порушила перед МОН клопотання щодо внесена частини її фонду, а саме “Документи педагогіко-психологічного та історико-культурного напряму XIX – поч. XX ст. (1850–1917 рр.)” до Державного реєстру об’єктів, яким надається статус національного надбання. Постановою Кабінету Міністрів від 19 грудня 2001р. № 1709 “Про затвердження переліку наукових об’єктів, що становлять національне надбання, та внесення змін до Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 18 лютого 1997 № 174,” “Документи педагогіко-психологічного та історико-культурного напряму XIX–XX століття (1850–1917 рр.) ДНПБ України” внесено до переліку наукових об’єктів, які мають національне надбання. Обсяг вищеназваного наукового об’єкта складає 90 тис. одиниць зберігання, зокрема періодичні педагогічні видання (4,5 тис. бібл. од.), дореволюційні підручники для гімназій та ліцеїв (1 тис. бібл. од.), книжкові видання XIX – поч. XX ст. (84, 5 тис. бібл. од.).

За кошти, що виділяються державою на утримання об’єктів, які мають статус національного надбання, протягом 2003–2005 рр. бібліотекою було розроблено і здійснено комплекс заходів, спрямованих на збереження та забезпечення належного функціонування зазначеної частини фонду бібліотеки АПН України, а саме: проведено капітальний ремонт приміщення книгосховища, придбано необхідне обладнання, поліпшено санітарно-технічні умови зберігання і розміщено 250 тис. примірників документів, які протягом довгих років були складені. У результаті на 1.01.2006 р. до наукового обігу було введено близько 30 тис. документів, зокрема дореволюційні підручники (1174 бібл. од.),

періодичні видання (4,5 тис. бібл. од.), видання психолого-педагогічного профілю, природничих дисциплін (8 тис. бібл. од.), видання з історії, філософії, мовознавства, літературознавства, методики викладання різних предметів (2 тис. бібл. од.).

Документи цього наукового об'єкта, що мають статус національного надбання, є джерелом для наукових досліджень фахівців АПН України, науково-педагогічних кадрів ВНЗ нашої держави, активно використовуються колективом ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського для підготовки тематичних і персональних книжкових виставок, як локальних, так і виїзних, бібліографічних покажчиків, списків, днів інформації, педагогічних рад тощо.

Згідно з планами наукової роботи бібліотеки розпочато вивчення та наукове опрацювання рідкісних і цінних видань фонду ДНПБ України, зокрема у НДР "Створення, становлення і розвиток мережі освітянських бібліотек України (X–XX ст.)" (наук. керівник – канд. іст. наук П.І.Рогова), запропоновано низку заходів за цим напрямком. У рамках зазначеного дослідження впродовж 2001–2005 рр. керівником проекту і колективом бібліотеки було підготовлено чимало публікацій, кращі з яких увійшли до наукового збірника "Історія освітянських бібліотек України"[13]. [5,6,7,8,9]. Вагомим науково-практичним здобутком даної НДР є створення каталогу "Підручники і навчальні посібники для початкових і середніх навчальних закладів (1748–1917 рр.) з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О.Сухомлинського", який є значним внеском у скарбниці національної бібліографії [14]. Для надання методичної допомоги бібліотекам галузі у здійсненні такоих робіт у рамках дослідження, науковцями бібліотеки було підготовлено науково-методичний посібник "Укладання друкованих каталогів книг гражданського друку (XVII – початок XX ст.) із фондів бібліотек України" [15].

Бібліотечний фонд – основа бібліотеки як системи, фундамент її повноцінної інформаційної діяльності, тому у 2006 р. колективом бібліотеки розпочато фундаментальне наукове дослідження "Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки на базі ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського"(2006–2010 рр., наук.кер. – канд. іст. наук П.І.Рогова). Головною метою дослідження є розроблення теоретико-методологічних, органі-заційних та технологічних засад формування всеукраїнського інфор-маційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки та освіти

відповідно до інформаційних потреб суспільства. Реалії активного розвитку інформаційного суспільства – суспільства знань - вимагають наукового підходу до проблем формування інформаційних ресурсів у конкретних інформаційних системах, до яких в першу чергу належать бібліотеки.

У результаті проведення НДР будуть розроблені теоретико-методологічні, науково-практичні та організаційні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з психолого-педагогічної науки та освіти як у традиційній, так і електронній формі на базі ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського відповідно до інформаційних потреб суспільства. Також розроблено комплекс організаційно-управлінських документів з питань формування галузевого інформаційного ресурсу (науково-методичний посібник для бібліотек освітянської мережі); створено Web-портал ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського з електронним каталогом та повнотекстовими базами даних з психолого-педагогічних проблем.

Одним із важливих напрямків вищезазначеної НДР стане дослідження маловідомих, але культурологічно важливих і науково цінних видань психолого-педагогічного напрямку, що зберігаються в ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського. У процесі дослідження в структурі бібліотеки передбачено створення спеціалізованого відділу рідкісних і цінних видань, на який буде покладено такі завдання:

- визначення переліку педагогічних праць, які становлять найбільшу цінність і підлягають зберіганню на максимально довгий термін;

- формування колекції рідкісних і цінних педагогічних видань і рукописів;

- введення до електронного каталогу ДНПБ України вищезазначених документів;

- оцифрування рідкісних і цінних видань з фонду ДНПБ України для створення повнотекстових баз даних;

- внесення документів до баз даних Державного реєстру книжкових пам’яток України як складової Державного реєстру національного культурного надбання, відповідно до рівня цінності,;

- популяризація у фаховій науковій літературі найцінніших книжкових пам’яток;

- удосконалення та розроблення регламентуючої документації відділів ДНПБ України щодо комплектування, копіювання, збереження та використання вищезазначених документів;

- розроблення методичних рекомендацій для бібліотек галузі та надання їм консультаційної допомоги щодо формування, збереження і використання рідкісних і цінних видань.

Широкомасштабна робота бібліотеки щодо збереження рідкісних і цінних видань психолого-педагогічного напрямку з фондів ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського, створення каталогів, реєстрів та інших науково-бібліографічних праць і введення цих даних до Державного реєстру книжкових пам'яток України дасть змогу закрити білі плями, що існують у вивченні різних періодів історії педагогіки, освіти та культури України в цілому. Також завдяки цілеспрямованій інформаційній діяльності ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського буде надана чимала допомога науковцям і практикам освітянської галузі України у їх роботі. Це дозволить не лише розкрити маловідомі процеси в історичному розвитку України, а й вплинути на розвиток сучасної педагогічної науки, освіти і практики та їх місце в загальноєвропейському контексті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рогова П.І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX–20-ті роки XXст.): Дис … канд.іст.наук: 07.00.08 / Рогова Павла Іванівна.- К.,2004. – 265 с. – Бібліогр.: с.181–122.
2. Рогова П.І. Товариства грамотності у започаткуванні педагогічних бібліотек // Шлях освіти. – 2001.– №3.– С.37–42.
3. Рогова П.І. Нова державна бібліотека – головна бібліотека освітянської галузі України // Бібліотечна планета.– 2000.– № 3.– С.17–18.
4. Рогова П.І. Бібліотечно-інформаційне обслуговування освітян спеціалізованими фондами педагогічних бібліотек: історичні тенденції і перспективи / П.І.Рогова // Наук. праці Нац. Б-ки України ім. В.І.Вернадського.– К., 2002.– Вип. 9.– С. 25–37.
5. Маціборa Н.Г. Підручники XIX ст. у фондах Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О.Сухомлинського як складова історико-культурної спадщини / Н.Г.Маціборa // Наук. праці Нац. Б-ки України ім. В.О.Вернадського. – К., 2005. – Вип.14.– С.562–569.
6. Самборська М.О. Наукова бібліотека Інституту /М.О.Самборська// Ін-т педагогіки АПН України.– К., 2001.– С.200–202.
7. Домбровська Л. Роль часопису "Світло"(1910–1914 рр.) у розвитку освітянських бібліотек України / Л.Домбровська // Рідна школа.– 2004.– №5.– С.77–79.

8. Горшкова Н. Бібліотека Інституту психології ім. Г.Костюка АПН України/ Н.Горшкова, Т.Діденко, А.Шинкаренко // Вісн. Кн. палати.– 2002.– № 7.– С.19–20.
9. Сахарова Т.М., Діденко Т.А. Журнальний фонд Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О.Сухомлинського як джерело науково-практичних досліджень з психолого-педагогічних питань (1830–1910 рр.) /Т.М.Сахарова, Т.А.Діденко// Історія освітянських бібліотек України. Науковий збірник /АПН України. ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського; Редкол.: П.І.Рогова (голова) К.Т.Селіверстова (заст. гол.), та ін. К.,2006. – 495с.
10. Про створення Державної науково-педагогічної бібліотеки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовт. 1999 р. № 2018 //Законодавство – бібліотекам України: Довідк. вид. / Нац. Парлам. Б-ка України. – К., 2000. – Вип.1: Загальні засади діяльності бібліотек. – С.162.
11. Рогова П.І. Стратегія розвитку освітянської бібліотечної мережі України/ П. Рогова // Бібл. вісн. – 2004. – № 1.– С.21–23.
12. Рогова П.І. Організаційно-методичні проблеми становлення Центральної освітянської бібліотеки // Вісн. Кн. Палати. – 1999. – № 5.– С.12–14; № 7.– С.9–11.
13. Історія освітянських бібліотек України. Науковий збірник /АПН України. ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського; Редкол.: П.І.Рогова (голова) К.Т.Селіверстова (заст. .гол.), та ін. – К.: Вирій, 2006.– 495с.

И. Журавлева

ОТКРЫТАЯ БИБЛИОТЕКА: ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ И ДОСТУПА К ФОНДАМ

Поистине Книга – величайшее
создание человечества.
И поэтому самое главное в культуре
любой страны–библиотеки.
Д.С. Лихачев

Генеральный директор ВГБИЛ (Москва, Россия) Е.Ю. Гениева в своей новой книге "Библиотека как центр межкультурной коммуникации" [1] обозначила 2 типа библиотек. Первый тип библиотеки – "Просве-

щенческая библиотека." Ее основной ценностью является КНИГА. Понятие фонда в такой библиотеке подобно понятию Книга – это копилка, хранилище, его холят и лелеют. Для его сохранности организуют реставрационные и переплетные мастерские, поддерживают в хранилище необходимый световой, температурный режим и уровень пожарной безопасности. Внутреннее пространство библиотеки организовано вокруг фонда: вокруг него расположены функциональные подразделения – читальные залы и служебные помещения. Все они прямо или косвенно связаны с фондом, опираются на него, зависят от него. Многие библиотеки построены таким образом, чтобы строго отделить фонд (хранилище - святилище) от прочих помещений, оснастить его всяческими запорами, возвести между фондом и читателем преграду. Если же книги выносятся в читальные залы - на открытый доступ, то это лишь часть фонда. Но даже в этом случае фонд продолжает окружать, обрамлять читальный зал, располагаясь по периметру, и как бы заключает в себя читателя, очерчивая вокруг него некий круг. В отношениях между библиотекарями, читателями и фондом действуют специальные, закрепленные регламентом правила и нормы его использования. Коммуникационная функция в такой библиотеке занимает подчиненное место.

Второй тип библиотеки – "Открытая библиотека". Фонд и информационные ресурсы в такой библиотеке предоставляются в открытом пространстве библиотеки, место для читателя возникает там, где удобно работать читателю, при этом возрастает роль общения как между читателями, так и между читателем и библиотекарем.

Э.Р. Сукиасян, главный редактор ББК, не раз отмечал, что в США библиотеки всегда предоставляли читателям открытый доступ к фондам (Open access) [2], причем не к подсобным или иным, отдельно размещенным, не к определенной части фондов – нет, фонды в США всегда открывались полностью и без ограничений. Это было одним из требований публичности, общедоступности и открытости библиотек – лозунга, провозглашенного Американской библиотечной ассоциацией. Нам всем и сегодня трудно представить себе открытый доступ к фондам современных университетских библиотек, имеющим миллионы томов. Все, кому пришлось побывать и работать в американских библиотеках, отмечают особенное достижение в их деятельности – доступность и открытость фондов. Читатели сами выполняют свои заказы и имеют

свободный доступ к книгохранилищам. Этому способствует четкая система расстановки фондов и наличие электронных каталогов, по которым можно быстро найти и определить необходимый документ. Свобода и открытость влияют на поведение читателей, атмосфера в библиотеках способствует взаимному доверию, поскольку здесь все продумано для удобства читателя. Открытый доступ к фондам библиотек – это принципиальный подход в обслуживании.

Учитывая опыт работы американских и европейских библиотек (сотрудники ЦНБ ХНУ ім. В.Н.Каразина изучали опыт работы библиотек 7 стран Европы и США), ЦНБ пошла по пути создания открытой библиотеки, обеспечивая доступность фондов своим читателям. Десять читальных залов (кроме зала редких книг и рукописей) работают в режиме открытого доступа. Для предотвращения несанкционированного выноса книг все документы в залах снабжены этикетками с магнитной защитой. В 2002 году на входе в библиотеку установлены радиочастотные ворота, они предполагают использование этикеток магнитной защиты частотой 10 мегагерц. Преподаватели и студенты всех факультетов часто обращаются к открытому фонду, и если еще три года назад мы говорили о том, что студенты ленятся подойти к полке, то сегодня это само собой разумеющееся. Конечно же, эта форма обслуживания требует многого и от библиотекаря: правильной расстановки фонда, заботы о его сохранности, внимания в течение дня, постоянного консультирования читателей. В библиотеке изменена структура залов – они стали более функциональными, удобными в пользовании, специализированными по отраслям знаний.

К сожалению, читатели иногда все же пытаются вынести литературу из читальных залов. При этом они дают такие объяснения: "забыл", "не заметил, как вложил в тетрадь", "хотел показать другу", и т.д.

Библиотека пробует идти еще дальше, предоставляя возможность читателю самому выбирать книги на полках учебных абонементов. Студенты подходят к полкам в сопровождении библиотекаря, который консультирует и помогает советами читателям в выборе литературы. Читатель возвращается из фонда, предъявляя книги дежурному библиотекарю, так как на учебных абонементах пока нет автоматизированной выдачи.

В 2004 году ЦНБ при поддержке Посольства США в Украине открыла информационный центр «Окно в Америку». Здесь читатели

могут совершенно свободно получить информацию о США. Весь фонд центра также полностью открыт для читателей.

С сентября 2005 года в библиотеку внедрена система электронного заказа Либер-медиа, а с 2006 года читатель видит свой электронный формуляр, набрав номер карточки и пароль. Система Либер-медиа также предупреждает читательскую задолженность: читателю, не вернувшему вовремя книги, доступ к электронному заказу будет закрыт.

Пока это еще не полностью "открытая библиотека", но большой шаг на пути к ней. "Основная задача библиотеки заключается в предоставлении информации. И эта задача стала одним из лозунгов современного общества: обеспечить всем равные права на доступ к знаниям. Отсюда и главное назначение современной библиотеки – всемерно способствовать свободному обмену достижениями культуры, науки, образования" [1].

Но ведь фонды необходимо беречь и в открытой библиотеке!

Тема сегодняшней конференции актуальна, своевременна, вопросы требуют обсуждения, обмена опытом, конкретных предложений и действий. В современном развитии библиотечного дела проблема сохранения информационных ресурсов библиотек является одной их самых насущных. Сохранение оригиналов, особенно ценных и редких изданий, по-прежнему остается едва ли не основной задачей библиотек, и сегодня важно не только приобретение новых средств информации, создание электронных библиотек, но и сохранение уже имеющихся ценностей на последующие годы и века.

За последние десятилетия библиотеки нашей страны много сделали для вхождения в общемировое виртуальное пространство, становясь открытыми библиотеками.

Идея виртуальной библиотеки вначале породила в обществе некоторое пренебрежение к традиционным бумажным носителям. Однако все мы пришли к выводу, что электронные библиотеки никогда не упразднят печатный фонд, они его дополняют, сохраняют и развивают. Они одновременно и часть фонда, и новый элемент информационных технологий, и, так же, как Интернет, существенно расширяют спектр обслуживания пользователей библиотек и создают предпосылки для нового, качественного преобразования библиотек. На Крымской конференции 2006 года в пленарном докладе председателя Международного оргкомитета Конференции, генерального директора ГПНТБ (Москва, Россия) Я.Л. Шрайберга [3] прозвучало, что только

полные дилетанты, бездельники или неграмотные журналисты продолжают глупые споры и рассуждения о том, что библиотеки скоро будут не нужны, что электронная информация вытеснит печатную. Печатные фонды составляют в настоящее время подавляющую часть библиотечных фондов.

Большинство библиотек использует сегодня оцифровывание для расширения доступа к редким книгам, рукописям, коллекциям, фото-архивам.

Увлекшись оцифровыванием, библиотеки иногда забывают про программы сохранения фондов. По мнению библиотечной ассоциации США, это близорукая, ограниченная позиция. Сохранность – это сохранность, а доступ — это доступ. Нужно обеспечивать и то, и другое, иначе последствия могут быть катастрофическими.

По оценкам специалистов, от 30 до 60% фондов письменного наследия мира находится сейчас под угрозой разрушения. Около 10% оригинальных материалов, хранящихся в европейских библиотеках и архивах, уже невозможно спасти. В библиотеках Великобритании на грани полного разрушения находятся, по меньшей мере, 5 млн. книг. Библиотека Конгресса и Библиотека Йельского университета (США), изучив состояние сохранности своих фондов, пришли к выводу, что под угрозой гибели находится от одной четверти до трети состава фондов.[4]

Все мы знаем, что в настоящее время самой большой опасностью для фондов старых книг является разрушение бумаги в результате окисления. Особенно подвержены окислению книги, напечатанные между 1840 и 1970 г. Они были сделаны не из того сорта бумаги, который производился из переработанных текстильных отходов, а из бумаги, изготовленной промышленным способом. В такой бумаге образуются кислоты, разъедающие ее изнутри, бумага становится хрупкой, начинает разрушаться.

Срочные меры по сохранению культурных ценностей в библиотеках мира были предприняты к концу 80-х годов XX столетия, то есть совсем недавно, учитывая возраст книгопечатания. Чтобы уберечь "память мира", есть много возможностей, но, к сожалению, мало денег.

В библиотеках Швейцарии, Нидерландов, США борются с гибелью книг, там существует общегосударственная концепция спасения книг.

В Германии разработан проект "Сохраненная культура", при финансовой поддержке "Фонда культуры земель" "выпускаются репринтные издания ценных произведений. Гарантия сохранения изданий составляет 500 лет. Фонд Фольксвагена финансирует многочисленные проекты по реставрации, микрофильмированию.

Баварская государственная библиотека просчитала, что при той сумме, которую ей ежегодно выделяет государство для сохранения фондов, для спасения всего фонда понадобится 130 лет - для большинства книг будет уже слишком поздно. Поэтому библиотека пошла на такой шаг: она призывает потенциальных спонсоров брать шефство над книгами. В благодарность в спасенной книге ставится экслибрис с именем спонсора.[4]

Одной из первых Основных программ ИФЛА по сохранению фондов стала Программа «Сохранность и консервация» (ПАК), которая в 1986 г. была официально провозглашена как базовая.. Причем ИФЛА рекомендует библиотекам уделять внимание созданию наиболее благоприятных условий для хранения книг, а также изучать вновь появляющиеся носители информации, разрабатывать методы их сохранения и избегать дублирования дорогостоящих процессов сохранения, например, микрофильмирования одной и той же книги в разных библиотеках. [5]

В августе 2006 года на Очередном Конгрессе ИФЛА в Сеуле, в Корее всеобщее внимание привлек Открытый форум ЮНЕСКО, который был посвящен проекту Всемирной цифровой библиотеки. Цель проекта: оцифровать фонды всех библиотек мира - рукописи, редкие книги, другие документы - все то, что определяет культуру той или иной нации, и сделать эту информацию доступной (и бесплатной) широким слоям населения всех стран мира с помощью Интернета. [6]

По данным 2001 года, озвученным на международной конференции по сохранности фондов, проходившей в РГБ [4], в странах СНГ 800 000 документов, подлежащих реставрации, обслуживают всего около 100 реставраторов, (кажется, ситуация мало изменилась), количество ежедневно повреждаемых документов значительно превышает количество реставрируемых,. В большинстве библиотек не созданы оптимальные условия для хранения уникальных, особо ценных изданий, библиотеки выдают оригиналы в читальные залы, демонстрируют их на

выставках, иногда методом сканирования создают копии, что вызывает быстрый износ документов.

Социально-экономические преобразования последних лет в Украине, возрастающий интерес к истории страны, к истории родного края, к генеалогии вызвали огромный интерес к редким краеведческим книгам. Если раньше к таким фондам чаще обращались только исследователи– историки и краеведы, то теперь редкий газетный фонд пользуется постоянным спросом, благодаря электронной почте появилось много запросов читателей дальнего и ближнего зарубежья. Факультет журналистики Каразинского университета не представляет себе учебный процесс без изучения статей в газетах "Южный край" и "Харьковские губернские ведомости". Таким образом перед библиотекой по-прежнему остро стоит проблема обеспечения физической сохранности уникальных оригиналов и одновременно возрастает проблема обеспечения доступа к содержащейся в них информации. Эту проблему надо решать, пока еще есть, что сохранять. И именно в вузовских библиотеках наиболее актуальна не только проблема описания, сохранности, но, прежде всего, использования редких фондов в учебных целях.

Фонд Центральной научной библиотеки Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина насчитывает 3300000 документов. Фонд редкой книги составляет более 60 тыс. экз., 1000 единиц хранения рукописей, документы XIX века – 350 тыс., 150 тыс. – периодические издания XIX века.

Редкие издания представлены уникальными документами, памятниками отечественной и мировой культуры: рукописями и рукописными книгами на греческом, латинском, восточных и старославянских языках, коллекцией инкунабул, палеотипов, книгами старейших европейских издательских фирм (Мануччи, Плантенов, Эльзевиров), изданиями начального периода славянского книгопечатания (в т.ч. книгами И.Федорова), старопечатной украинской книгой, коллекцией книг петровской эпохи, напечатанных гражданским шрифтом и др. В состав коллекции отечественных книг кирилловской и гражданской печати XVI-XVIII ст. входят 5 экземпляров первопечатника Ивана Федорова, издания типографий Украины и России, в частности Киево-Печерской лавры: “Лексикон славенороський” П.Беринди (1627), “Киево-Печерский патерик” (1678), “Синопсис” И.Гизеля (1680) и др..

В коллекцию прижизненных изданий произведений классиков отечественной и мировой науки, литературы входят издания И.П.Котляревского, Т.Г.Шевченко, Панаса Мирного, И. Франко, Леси Украинки, В.К.Винниченко, В.Г.Сосюры, А.С.Пушкина, Н.В.Гоголя, И.С.Тургенева, Л.Толстого, И.Гете, Ф.Шиллера, В.Скотта, А.Мицкевича и многих других. В библиотеке хранится коллекция периодических изданий XVII–XX ст., в том числе первые украинские газеты и журналы, напечатанные в типографии Харьковского университета: "Харьковский Демокрит" (1816 г.), "Украинский вестник" (1816–1819 гг.), "Украинский журнал" (1823–1825 гг.), "Новолуние" (1843–1844 гг.). В фонде сохраняются также книги из библиотеки Харьковского коллегиума, в т.ч. экземпляры из личного собрания известного религиозного деятеля конца XVII – начала XVIII ст. Стефана Яворского, личные библиотеки профессоров Харьковского университета.

Это одно из самых больших собраний литературы прошлых столетий в Восточной Украине, на котором базируются многочисленные научные исследования современных авторов, и к которому обращаются ученые не только Харькова, но и многих других городовУкраины и разных стран мира (России, США, Германии, Италии, Польши, Болгарии, Греции, Турции, Китая и др.).

Из всего вышесказанного следует, что более одного миллиона документов библиотеки находится в состоянии медленного разрушения.

В настоящее время в ЦНБ реализуется проект спасения редчайших греческих рукописей XII-XVIII веков. Они были куплены университетом в 1806 году, и уже в 1807 году первым директором библиотеки, профессором Беленом де Баллюна на них был составлен каталог.

Благодаря активным действиям Харьковского городского греческого общества "Гелиос", ученых харьковского университета и специалистов отдела редкой книги Научной библиотеки Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова этот проект был поддержан фондом Анастасиоса Левентиса (Кипр). Фонд Левентиса оказывает поддержку культурному и историческому наследию Греции по всему миру [7].

Директор Фонда Левентиса, профессор, ученый-археолог, историк с мировым именем, – господин Вассос Карагеоргис является автором многочисленных научных работ по археологии, истории и культуре

Греции и уже несколько десятилетий занимается старинной культурой Кипра и Греции. Его деятельность, в т.ч. и благотворительная, отмечена государственными и академическими наградами ряда стран. Васосс Карагеоргис награжден нагрудным знаком "Отличник образования Украины" и удостоен звания Почетного профессора Мариупольского Государственного гуманитарного университета в 2006 году. Министерство образования и науки Украины отметило весомый личный вклад директора Фонда в укрепление дружественных связей между нашими государствами.

Профессор посетил нашу библиотеку осенью 2005 года, ознакомился с рукописями, после чего на заседании Совета Фонда было принято решение о выделении необходимой суммы на реставрацию редких документов (первый транш поступил в начале 2006 года). К сожалению, рукописи невозможно было реставрировать в Харькове, так как в городе нет соответствующих специалистов. Поэтому в настоящее время первые четыре рукописи реставрируются в Национальном научно - исследовательском реставрационном центре Украины (Киев). Директор Центра – Стрельникова Светлана Александровна [8]. Специалистами Центра была проведена подробнейшая экспертиза в Харькове и в Киеве, составлены акты на поврежденные книги и паспорта реставрации. Проект контролируется Фондом Левентиса, и в одном из писем господин Карагеоргис написал: "Очень важно, чтобы правительство Украины или Академия Наук в Киеве начали осуществлять программу по сохранению рукописей и старых книг в вашей стране. Если они объединят усилия, и будут иметь общую программу консервации, то это будет гарантией сохранения фондов. Но надо иметь подробный проект с каталогами рукописей, которые необходимо консервировать и бюджет".

Специалистам, занимающимся консервацией и реставрацией фондов, приходится решать множество вопросов. Работа по консервации и реставрации фондов крайне дорогостоящая, требует использования высококачественных материалов, привлечения специалистов высокой квалификации. Не все материалы, которые нужны для таких работ, можно приобрести в Украине. И если не принять соответствующие программы в стране, то отсутствие финансирования обучения специалистов для библиотек, отсутствие средств на приобретение современных реставрационных материалов приведет к катастрофической потере письменного наследия.

ЦНБ является зональным методическим центром 34 вузовских библиотек Харькова, Сум, Глухова и Полтавы. Совокупный фонд библиотек составляет более 21 млн. экземпляров, среди них достаточно много редких книг. За последнее десятилетие не очень много внимания уделялось вопросам сохранности фондов вузовских библиотек, вопросам режима их хранения, изучению состояния безопасности зданий и фондов. Библиотекам не хватает определенных знаний, они разобщены в своих действиях. Изучив фонды вузовских библиотек, мы планируем создать сводную БД редких фондов, в которой будет отражено их состояние и условия хранения. Это позволит оптимизировать деятельность вузовских библиотек региона по разработке программ сохранения библиотечных фондов на местном уровне. Специалисты отдела редкой книги Научной библиотеки МГУ считают, что создание единой базы данных редкого фонда вузовских библиотек – это цель и задача XX1 века [9]. Мы должны пытаться решить эту задачу поэтапно силами библиотекарей при полном понимании и помощи ректоров и Министерств. Для выполнения работ по сохранению документов сотрудникам отделов хранения фонда крайне необходимо проходить стажировку в центрах консервации. Уже не раз говорилось, что настало время ввести в штат крупнейших библиотек должность хранителя фонда (сотрудники, не участвующие в обслуживании читателей). Эти сотрудники будут работать непосредственно с фондами: контролировать температурный режим книгохранилища, изучать состояние фонда, применять меры по его сохранению. ЦНБ планирует привлечь к этой работе соответствующих специалистов университета для составления плана микологического и энтомологического обследования изданий редкого фонда. Надеемся, что со временем будет принята региональная программа “Сохранение библиотечных фондов Харькова и области” для библиотек всех уровней.

Межгосударственный стандарт 7.87–2003 " Книжные памятники" предназначен для библиотек всех уровней независимо от их ведомственной подчиненности. Стандарт закрепляет основной принцип использования книжных памятников – приоритет сохранности над доступностью оригиналов, которые должны предоставляться читателю только в научных целях. Нужна согласованность и в обслуживании читателей. Библиотеки одного региона имеют дело с одним и тем же читателем, и если читатель не может получить нужный ему материал в одной библиотеке, то он обратится в другую библиотеку города.

Несогласованность в деятельности библиотек приводит к конфликтным ситуациям. Читатель отстаивает свое право на получение информации, при этом сохранность фонда его абсолютно не волнует. Читатели рассматривают действия библиотеки, в лучшем случае, как непонятные правила (докажите, что именно эту книгу нельзя выдать или копировать), в худшем – как введение цензуры, нарушение закона. Для получения необходимой литературы читатели используют просьбы, уговоры, угрозы, активные действия. Сотрудничество в этой области необходимо. Чтобы добиться наибольшей эффективности, нам нужно выработать общую стратегию по сохранению культурного письменного наследия. Государственную поддержку сохранения книжных памятников всех уровней обеспечивают правительства и органы управления культуры. Например, в Италии сохранностью культурного наследия занимается Министерство Культурного Наследия. Страны Европейского Союза реализуют проекты сохранения культурного наследия, в том числе путем оцифровки. Например, в проекте "Минерва" принимали участие 20 стран Европы, уже создана электронная база на уровне разных министерств и разработан перспективный план по координированной оцифровке культурного и научного достояния. В 2006 году сотрудник библиотеки университета им. Каразина принимал участие в работе Региональной встречи под эгидой Европейского Союза в Софии по вопросам оцифровки культурного наследия. Участники встречи высоко оценили потенциал Украины в этом вопросе. Во всех крупнейших университетских библиотеках Европы хранятся ценнейшие издания. Мы должны решать проблемы спасения и сохранения книжных памятников, привлекая внимание не только государства, но и собственных меценатов.

Редкие и ценные книги университетской библиотеки хранятся в отдельном здании библиотеки, привычно называемом "старым зданием", расположенном в центре Харькова по ул. Университетской, 23. Часть хранилища расположена в помещении 1831 года, здание для фундаментальной библиотеки было построено в 1902 году по проекту архитектора Виктора Валериановича Величко. Здание относится к объекту, занесенному в Реестр национально-культурного наследия Украины и является памятником архитектуры (номера по Национальному реестру – 11998, 11547) [10]. Центральная научная библиотека признана учреждением, которое имеет особое общественное значение

(Письмо Минкультуры Украины №12/ 1–273 от 06.08.92 г., Письмо Минобразования Украины №15/ 1–217 от 30.10.92 г.).

На фасаде здания расположены три мемориальные доски: выдающемуся украинскому писателю Олесю Гончару; болгарскому ученому-слависту, основателю болгарской АН, профессору Харьковского университета Марину Дринову; выпускнику университета, ученому – историку Дмитрию Ивановичу Яворницкому. В читальном зале занимались многие выдающиеся ученые и писатели: Юрий Шевелев и Дмитрий Иванович Багалей, Владислав Петрович Бузескул и Иван Свитличный, Александр Михайлович Ляпунов, Леонард Леопольдович Гиршман, Максим Максимович Ковалевский, Николай Федорович Сумцов, Александр Афанасьевич Потебня, в библиотеке бывал Иосиф Дунаевский. Сюда и сегодня приходят студенты и ученые, иностранные послы и журналисты, библиотекари и краеведы. Само же здание находится в критическом состоянии. Хранилищу, в котором расположена литература девятнадцатого века, газетные фонды, необходим капитальный дорогостоящий ремонт, системе охранной и пожарной сигнализации требуются усовершенствования. Контрольно-пропускной режим обеспечивается ведомственной охраной круглосуточно, но, по всей видимости, уже пора устанавливать современные электронные средства контроля.

Библиотеки, архивы, музеи — главные представители общества в обеспечении сохранности национального интеллектуального и культурного наследия. 15 ноября 2006 года исполнилось 100 лет со дня рождения ученого, писателя, академика Д.С. Лихачева. Большую часть своей научной и общественной жизни Д. С. Лихачев посвятил защите памятников истории и культуры. Несмотря на очевидную важность этой задачи, практические действия по защите памятников часто наталкиваются на "неразрешимые" проблемы – эти слова стоят эпиграфом благотворительного фонда Лихачева [11].

От нашго тесного сотрудничества зависит сохранение для будущих поколений коллективной памяти человеческой цивилизации. Традиционная библиотека будет совершенствоваться и выполнять свою высокую миссию перехода от информационного общества к открытой библиотеке, к обществу, построенному на знаниях. Совершенная

библиотека – память человечества, и поэтому самое главное в культуре любой страны-библиотеки.

Источники:

1.Гениева Е.Ю. Библиотека как центр межкультурной коммуникации. – М.: ВГБИЛ им. М.И.Рудомино. – 2006. – 266 с.

2.Сукиасян Э. Р. Библиотека Конгресса США// Науч. и техн. б-ки. – 1997. – N°6. – С. 33–45.

3. Шрайберг Я.Л. Библиотеки, электронная информация и меняющееся общество в информационном веке/Ежегодный доклад Конференции "Крым", год 2006.– Судак, Москва.– 2006.– 36 с.

4. Сохранение библиотечных фондов: партнерство и сотрудничество. 2002.– М.: Рос. гос. б-ка.–2002. –204 с.

5. IFLA (The International Federation of Library Associations and Institutions http://www.ifla.org/III/index.htm

6. **72-я Генеральная конференция ИФЛА. (Сеул, 20–24 августа 2006 г.) www.rba.ru/publ/ib38/5.pdf**

7. Фонд им. А.Г.Левентиса - www.leventisfoundation.org

8. Национальный научно-исследовательский реставрационный центр Украины – http://www.restorer.kiev.ua/

9. Редкие фонды в научных библиотеках высших учебных заведений: Проблемы сохранности, изучения и использования в XXI веке. – М.– 2002.– 126 с.

10. Харьков вчера, сегодня, завтра. – Х.: Фолио. – 2002. –206 с.

11.Международный благотворительный фонд имени Д.С. Лихачева http://www.lfond.spb.ru/

С.В.Мірошніченко

ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОДИЧНИЙ ДРУК У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ ХАРКІВСЬКИХ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК)

У період формування інформаційного суспільства закономірно зростає значення процесу отримання інформації та її перероблення. Сучасне суспільство вже неможливо уявити без засобів масової інформації: преси, телебачення, радіо. ЗМІ небезпідставно вважають «четвертою владою». І преса як джерело прояву та впливу цієї влади є

найдоступнішим засобом залучення широкої громадськості до всіх важливих суспільних процесів. До того ж періодична преса посідає провідне місце у джерелознавчій базі нової та новітньої історії. На шпальтах місцевої преси завжди містилася різноманітна інформація документального, поточно-хронікального, особистісного характеру, що перетворює її в осередок різнопланових джерел певної епохи. А оперативність її подачі та безпосередність відображення лише посилюють цінність преси як джерела. Систематизована репрезентація періодичної преси нашого краю може стати вагомим кроком на шляху її збереження, передавання інформації про минуле регіону наступним поколінням. Останнім часом зросла зацікавленість до регіональної періодики та окремих її представників. Однак ціла низка явищ, закономірностей, видів видань все ще не мають належного висвітлення в літературі, незважаючи на важливе суспільне значення, кількісне та типологічне багатство, місцева преса XIX – початку XX століття вивчена досить слабко. Процес дослідження засобів масової інформації як системи, в усій різноманітності її зв'язків та відношень ускладнюється низкою обставин. Існує традиція вивчення окремих, найпрогресивніших, значних і впливових видань для дослідження їх напрямків, місця в системі суспільних поглядів певного регіону, тоді, як дані попереднього дослідження мають бути лише первинною базою для дослідження сукупності видань, у всьому розмаїтті напрямів, програм і поглядів.

Становленню системи періодичного друку у слобідському регіоні сприяв комлекс загальнодержавних і місцевих чинників. Перетворення краю на великий торговельний центр півдня Росії, давні освітянські традиції разом із фінансовою участю передового слобідсько-українського дворянства обумовили відкриття саме у Харкові, другого в Україні, та четвертого на теренах тодішньої Російської імперії університету.

Викладачі та студенти Імператорського Харківського Університету, який розпочав роботу в 1805 році, складали редакторські колективи перших харківських газет і журналів. Так редактором першої газети «Харьковский еженедельник» став професор Карл Нельдехен, німець з Берліну, запрошений для викладання сільськогосподарських наук першим попечителем навчального округу графом С. Потоцьким. Перший номер щотижневика вийшов друком у травні 1812 року з власної університетської друкарні, обладнання для якої В.Н.Каразін закупив у Петербурзі ще у 1803 році [14.С.5].

Перші періодичні видання, що були надруковані в університеті, зобов'язані йому не лише своїми творцями, але й основним контингентом читачів і передплатників, що складався з адміністративного апарату, викладачів та учнів училищ величезного навчального округу [2.С.30]. З 1812 до 1825 року в Харкові побачили світ дві газети і чотири журнали. У 1816 році виходять відразу два видання: літературно-художній, науковий та громадсько-політичний журнал «Украинский вестник» [20], видавцями-редакторами якого були випускники університету Є. Філомафітський, Г. Квітка-Основ'яненко, Р. Гонорський, та «Харьковский Демокрит» – теж вихованця університету П. Масловича. Останній був першим сатиричним виданням в Україні, в якому друкувалися місцеві автори, зокрема дебютував Г. Квітка-Основ'яненко.

У 1817 році у Харкові зароджується галузева журналістика – з'являється журнал присвячений питанням ветеринарії «Украинский домовод», видавцем-редактором якого був професор Федір Пільґер [21]. Далі після «Харьковского еженедельника» була заснована у тому ж 1817 році професором російської словесності Андрієм Вербицьким газета «Харьковские известия» [23]. Його спроба створити мережу власних кореспондентів (тим самим розірвати монополію столичної преси) для висвітлення важливих подій, а також застосувати на практиці принцип комерційності друку, віддаючи майже третину обсягу видання під приватні об'яви, не знайшла підтримки ані з боку офіційної влади, ані – читачів.

Останнє періодичне видання цього періоду – «Украинский журнал» (1823–1825 роки) віддзеркалював усю складність переддекабристської доби. Вже в 1814–1815 роках у Міністерстві народної освіти починають домінувати консервативні, ретроградські настрої. Саме з цього періоду завдяки втручанню столичної або місцевої цензури, починає закриватися більшість регіональних періодичних видань. Тому у матеріалах журналу, хоча і зберігався високий освітній та науковий рівень, від самого початку домінувала релігійна, морально-проповідницька тематика [14.С.39].

З 1826 року, після повстання декабристів, а згодом – польського повстання та революційного руху за кордоном, в історії Росії розпочалася нова епоха, зміст якої визначався страхом царського уряду перед можливими новими повстаннями. Ухвалений у 1826 році новий цензурний статут накладав суворі обмеження на зміст усіх друкованих творів, висував надзвичайно жорсткі вимоги до видавців і редакторів.

Новий цензурний статут спричинив тимчасовий, але досить тривалий занепад провінційної періодичної преси та започаткував новий, альманаховий період її розвитку. На перший план стали виходити неперіодичні друковані видання, які на значний час стають чи не єдиним вагомим здобутком краю.

Паралельно з формуванням системи періодичної преси починає складатися мережа цензурних органів у центрі та на місцях, за допомогою яких російський уряд прагнув контролювати столичну та регіональну періодику.

Майже одночасно з появою першого періодичного органу в Росії (петрівські «Ведомості», 1703 рік) з'являються паростки й першої цензури, яка протягом наступних 200 років стає безпосереднім контролером і регулятором відносин між пресою та центральною владою.

Таким чином періодична преса Харківського регіону на початковому етапі свого становлення і розвитку мала низку характерних особливостей, а саме:

• носила здебільшого випадковий характер;

• їй бракувало масового характеру, орієнтувалася на обмежений читацький попит незначного кола передплатників;

• не формувала та не висловлювала громадської думки через малоосвіченість загальної маси слобожан та пряме втручання цензури;

• проте виконувала культурно-просвітницьку та інформаційну функції, незважаючи на обмеженість тогочасного інформаційного простору друковане слово, нечасто незалежно від його змісту, несло в собі зародки просвіти.

Урядова політика в галузі періодичного друку за часів реакції характеризувалася одночасно як обмеженням розвитку провінційної преси, так і збільшенням кількості та посиленням впливу проурядового офіційного періодичного друку. Всупереч утискам та цензурним обмеженням російський уряд усвідомлював зростаючу вагу та значення преси, яка ставала все більшим важелем суспільного впливу. На противагу їй влада засновує свій власний офіційний друкований орган –«Харьковские губернские ведомости». Ця газета, висловлюючи офіційну точку зору, виступала провідником урядової політики та ідеології, хоча офіційна причина її заснування зводилася до полегшення канцеляріям різних установ ведення справ, скорочення листування та отримання інформації, необхідної для виконання їхніх обов'язків. Таке положення певною мірою обумовлювало виключно інформаційний характер

офіційних періодичних видань, де передусім друкувалися різноманітні накази та розпорядження, інформація щодо офіційних призначень, статистичні матеріали, зарубіжні відомості та повідомлення з різних міст Російської імперії, обов'язкові об'яви тощо. Жодних публіцистично-полемічних статей в урядових виданнях, як правило, не містилося.

Перший номер «Харьковских губернских ведомостей» (далі „ХГВ”) побачив світ у 1838 році. Газета складалася з офіційного та неофіційного відділів, останній з яких зазвичай редагувався одним з губернських чиновників (як правило, начальником газетного столу Харківського губернського правління). Офіційна частина виходила за підписом одного з вищих губернських чиновників (найчастіше віце-губернатора), вся ж газета перебувала під наглядом харківського губернатора. Часопис видавався при губернському правлінні. Редакторами видання у різні часи були М.В.Корф, О.Д.Градовський, М.І.Боровиковський, І.О.Устинов, О.М.Андреєв, В.Я.Єфимович та інші. „Харьковские губернские ведомости” довго залишалися єдиною газетою в Харкові. Наприкінці 50-х – на початку 60-х років XIX століття вона відзначалася досить прогресивним як для офіційного органу напрямом, про що неодноразово наголошувалося в доносах місцевому губернатору міністром внутрішніх справ. В епоху реформ Олександра II газета стала більш цікавою та змістовною: більш детально висвітлювала регіональне життя, набула більш прогресивний характер, цим залучила до себе працювати людей, які знали життя і проблеми краю.З кінця 50-х років XIX та до початку XX століття газета, постійно нарощуючи технічні можливості, набуває відкрито прогресивний напрям, а разом з ним і розширюється коло її постійних читачів і передплатників. Особливим попитом і співчуттям у місцевої громадськості вона користувалася за редакторства О.М.Андреєва (1881–1890 рр.) та О.Я.Єфимовича (1890–1901 рр.). Але після вимушеного звільнення останнього, через жорсткі програмні рамки і пожвавлення ліберальної та опозиційної преси, напрям газети різко змінився, а разом з ним зник і попередній успіх [2. С.787].

Ліберальний характер реформ Олександра І дав значного поштовху розвиткові газетної справи в Росії. Капіталістичні відносини, притягнення до нових видів діяльності різних прошарків населення, зростання кількості міст сприяли появі нового масового читача в особі купців, приказчиків, дрібних службовців, ремісників, візників. Прискорення темпу життя спричинило посилення ролі щоденного друку,

особливо приватного, тому що урядова преса вже не могла задовільнити постійно зростаючий читацький попит різних верств суспільства.

Заснування в 1880 році газети «Южный край» [26] поставило її на довгі роки основним реальним конкурентом «ХГВ», хоча з самого початку вони існували далеко не в рівних умовах. На боці останніх були більш ніж сорокарічний видавничий досвід, урядова підтримка, практично відсутня цензура, багаторічна інформаційно - рекламна монополія та сформоване коло основних, до того ж обов'язкових передплатників. Основною і чи не єдиною перевагою нового видання на той момент був приватний характер, формально не пов'язаний з необхідністю відображати погляди губернського керівництва. Але відсутність початкового досвіду видавця О.О.Йозефовича, звички та зацікавленість друкованим словом серед місцевого населення, а також суттєва різниця у поглядах співпрацівників редакції, декілька разів ставили видання на межу закриття. Тільки наприкінці першого десятиріччя стан газети трохи покращав. Незважаючи на конкуренцію «ХГВ», коло передплатників «Южного края» з кожним роком ширилося, а разом з ним зростав роздрібний продаж і кількість об'яв – головні джерела прибутку для будь-якої газети. У 1898 році «Южный край» звільнився від попередньої цензури, а подальші бурхливі суспільно – політичні події лише сприяли його процвітанню [2. С.789]. На початку ХХ століття і аж до жовтневої революції 1917 року «Южный край» стає лідером за обсягом продажу та ростом накладів на газетному ринку півдня Росії: його наклад з 2–5 тисяч екземплярів наприкінці 90-х років ХІХ ст. зріс до 30 тисяч після 1905 року, а під час першої світової війни – до 100 тисяч екземплярів [11.С.64]. Початкові ж переваги «ХГВ» обернулися для них значними проблемами на початку ХХ століття. Ще з 1902 року після виходу Єфимовича напрям газети з ліберального змінюється на консервативний, що помітно зменшує її популярність. Після 1905 року газета набула радикального, крайньо правого характеру, отже, відвернула від себе багатьох своїх прихильників.

Кардинальні перетворення в країні призвели до стрімкого розвитку економічного, громадсько-політичного та культурно-освітнього життя, відповідно збільшили, потребу у різноманітній, а головне, своєчасній інформації. Все це разом із дозволом на відкриття приватних друкарень і постійним розвитком матеріально-технічної бази останніх, виводить пресу за суто академічні межі у широкий загал.

1890-ті роки – час промислового підйому в Росії. З об'єктивних причин, поруч із значними громадсько-політичними виданнями, вільному розповсюдженню яких сприяло жорстке цензурне законодавство, у 80-х роках XIX століття починає зароджуватися й успішно функціонувати спеціальна періодика, обмежена вузькими рамками галузевої спеціалізації.

У Харкові в цей період формується розгалужена система періодичної преси, яка несла на собі відбитки бурхливої доби початку XX століття.

Яскравим прикладом того, як події дійсності сприяють виходу на перший план того або іншого типу видань, є розвиток сатиричної преси в період першої російської революції. Якщо в Росії на межі століть вона майже зникла, то у 1905 році (а ще більше в 1906 році) створюється майже 300 видань у Москві, Петербурзі, Харкові, Одесі, Києві, Ярославлі [7.С.73]. У Харкові їх за цей період вийшло 14 («Брызги», «Буфф», «Злой дух» (1906 р.), «Штык» [25], «Меч» (1906–1907 рр.), «Настоящее жало» (1906–1916 рр.), «Жало» (1909 р.), «Эхо» (1910 р.), «Фонарь» (1911 р.), «Колючки» (1913 р.), «Война», «Ураган» (1914 р.), «Нагайка» (1914–1915 рр.), «Свет правды» (1916 р.). Ультрарадикальні, але з різною політичною платформою – від революційних, соціалістичних до помірковано-конституційних і реакційних, вони мають кольорові малюнки та карикатури, що доповнювали вірші та прозу. Широко використовувався жанр пародії. Третини з цих видань було закрито у перші роки реакції, а ті, що народжувалися, існували не довше двох-трьох місяців.

Однією з найстаріших галузей періодичної преси Російської імперії є медична журналістика, започаткована в 1792 році виходом у світ «СПб. Врачебных ведомостей». У Харкові медична преса з'явилася у 80-х роках XIX століття у вигляді міських та земських медичних видань. Спочатку вони являли собою огляд і хроніку, які лише передавали відомості про заразні хвороби та хворих, а згодом містили протоколи губернських та повітових рад щодо епідемій і різноманітні статті з лікарняно-санітарних питань. За кількістю дореволюційних видань медично-санітарного характеру Харків завжди посідав одне з перших місць в Російській імперії [10.С.3]. У Харкові в цей період видавалося 10 медичних часописів: «Врачебная хроника» (1897–1915 рр.), «Журнал кожных и венерических болезней» (1901–1916 рр.), «Вопросы оздоровления города Харькова» (видання Харківського громадського

управління, 1906–1907 рр.), «Харьковский медицинский журнал» (видання Харківського медичного товариства, 1906–1916 рр.), «Сведения о ветеринарно-санитарном состоянии Харьковской губернии» (видання ветбюро губернської управи, 1907–1916 рр.), «Вестник курортов и лечебных учреждений» (1908–1916 рр.), «Вестник бальнеологии, климатологии и физиотерапии» (1910–1911 рр.), «Врачебно-гигиени-ческий справочник» (1912 р.), «Сведения о ветеринарно-санитарной организации и эпидемических заболеваниях города Харькова» (1901–1906 рр.), «Сведения о деятельности санитарной организации и об эпидемических заболеваниях города Харькова» (1913–1916 рр.). Наклад цього типу преси коливався від 300 до 1200 пр. у залежності від видавця та кола висвітлюваних питань.

З 90-х років XIX століття для Харкова починається період бурхливого економічного та науково-технічного розвитку. Саме тоді у місті вперше виходить друком перша науково-технічна періодика, більшість якої була пов'язана з Харківським відділенням імператорського Російського технічного товариства, широка діяльність якого дозволила видавати «Записки Харьковского отделения РТО», журнали «Фотограф» (1910 р.), «Тяжелее воздуха» (1911–1913 р.) [13.С.18].

Певна кількість науково-технічної інформації містилася на сторінках не суто технічної преси. У 1908–1909, 1911–1916 роках у Харкові виходили журнали «Железнодорожное дело» та «Вестник южных железных дорог», в яких поруч із наказами та розпорядженнями друкувалися статті з питань залізничної техніки та господарства [4]. З 1888 року в місті починає видаватися «Горнозаводской листок» [6], перейменований у 1910 р. на «Горнозаводское дело» журнал підприємців і промисловців півдня Росії. Незначна кількість науково-технічних статей пояснювалася існуванням «Сборника технических статей» (1907–1908 р.) – окремого додатку до основного видання [10.С.196].

За часів революції 1905–1907 р. виникли професійні спілки та їх органи друку : «Союз» (1906, № 1–3), «Труд» (1906, № 1, призупинений, до речі, Харківським генерал-губернатором за «шкідливий напрямок»), «Голос труда», присвячений питанням професійного та кооперативного робітничого руху (1908–1909, № 1–4). Видання пропагували об'єднання промислових робітників однієї галузі у профспілки, вироблення статутів і видання власних друкованих органів для захисту своїх інтересів і посилення впливу та суспільної ваги профспілок у житті країни [18.С.3]. Близькими до них за своєю метою та спрямованістю були місцеві

видання, присвячені кооперативному руху: «Потребитель» (1912–1913 р.), «Южный потребитель» [27], «Южно-русский потребитель» (1914–1916 р.) та «Кооперативное слово» (1916 р.) [12].

Основними напрямками економічної періодики Харкова були агрономічний та торговельно-промисловий.

Активна роль у заснуванні сільськогосподарської преси належала харківському сільськогосподарському товариству, заснованому в 1881 році, та місцевій губернській земській управі. Наукове товариство ініціювало створення «Южно-русской сельскохозяйственной газеты 1899 р. [28], „Агрономического журнала" (1913–1916 рр.) [1], «Хлебороба» (1907–1916 рр.). Земська сільськогосподарська преса була подана сезонним ілюстрованим листком ентомологічного та фітопатологічного бюро при губернській земській управі «Бюллетень о вредителях сельского хозяйства и мерах борьбы с ними» (1913–1915 рр.) [3], «Известиями» (1914 р.) та «Трудами» (1912 р.) Харьковской сельскохозяйственной опытной станции, «Сведениями о базарных ценах на продукты сельского хозяйства» (1903–1911 рр.), а сільськогосподар-ське товариство видавало «Справочный листок по хлебной торговле» (1909–1912 рр.), накладом 7000 екземплярів у 1909 р., назву якого було змінено на «Сельскохозяйственный торговый листок» (1913–1916 рр.).

Торговельно-промислова преса становила собою такі видання як «Торгово-промышленная Россия» (1906–1907 рр.), «Бюллетень Харьковской каменноугольной и железоторговой биржи» (1910–1916 рр.), «Листок русских фабрикантов земледельческих машин и орудий» (1908–1912 рр), торговельний бюлетень «Харьковская биржа» (1902–1916 рр.) та виданням рахункового відділу Харківського відділення РТТ «Счетоводство и хозяйство» (1912–1914 рр.).

Зростання рівня духовного життя суспільства спричинило появу видань, присвячених різним сферам творчої діяльності людей. Харків здавна справедливо вважався не лише розвиненим економічним і торговельним центром півдня Росії, але й провідним культурно-освітнім осередком усієї імперії. Тому художня преса нашого міста мала видання найрізноманітнішої літературно-художньої спрямованості. До журналів з мистецтва належали такі: «Артистический мир» (1909–1910 рр.), «Труд и искусство» (1911–1912 рр.) [19], «Дни нашей жизни» (1912 р.) [4], «Друг искусства» (1913 р.) [9], «Театральный курьер» (1912 р.), «Вестник опер» (1912–1913 рр.), «Мир артистов», щотижневик театрів, вар'єте, цирків, спорту, кінематографа та інших видовищ (1912–1913 рр.), «Литературные

вечера» (1912–1914 рр.), «Южанин», журнал, присвячений кінематографії (1915–1916 рр.), «Программа театра новой оперы», «Сириус», двотижневий журнал поезії, критики та мистецтва, (1916 р.), «Последние новости сезона» (1907–1916 рр.), «Театральный листок» (1907 р.), «Театральная газета» (1912–1913 рр.), «Экран» (1913 р.), літературно-науковий журнал «Дни нашей жизни» [8], який відстоював прогресивні течії та напрямки у тогочасному мистецтві, «Последние новости сезона».

Розвиток освіти був репрезентований на сторінках вже існуючих з 1861 року «Циркуляров Харьковского учебного округа» та новоствореного педагогічного журналу – збірника «Наука и школа» (1915–1917 рр.) [15]. На відміну від «Циркуляров», які охоплювали всі рівні тогочасної освіти, новий часопис був присвячений переважно питанням середньої школи. Давню та стійку традицію в Харкові завжди підтримували релігійні та духовно-просвітницькі видання. Ще в XIX столітті Харків мав 5 релігійних часописів, а саме: «Духовный вестник» (1862–1867 рр.), «Духовный дневник» (1864–1866 рр.), «Харьковские епархиальные ведомости» (1867–1882 рр.), «Благовест» (1883–1894 рр.), найтривалішим серед яких був богословсько-філософський журнал «Вера и разум» (1884–1916 рр.).

Перший журнал для дітей молодшого, середнього та старшого віку «Весеннее солнышко» (1906 р.) швидко завоював популярність завдяки бесідам про релігію, порадам щодо збереження та зміцнення здоров'я, розповідям про природу, мистецтво, ремесла, а також художнім творам російською, українською, польською та іншими мовами. Разом з ним вийшов додаток з альбомом найкращих російських та іноземних повістей та казок [3. С.149].

Україномовна преса Харкова почала виходити з 1906 року. Це була щоденна політична, економічна та літературно-громадська газета «Слобожанщина» [17] (видання М.Міхновського). Вона була присвячена захисту політичних і національних інтересів українців, висвітленню щоденного суспільно-політичного і культурного життя України, Росії та світу, відомостям про боротьбу широких селянських і робітничих мас за краще майбутнє та вільне життя, всіляко пропагувала активну участь українців у політичному житті Росії, у виборах до Державної думи. Припинила своє існування з технічних причин та за відсутністю виключно української друкарні.

На окрему увагу заслуговує журнал «Сніп» (теж видання М.Міхновського), який містив у собі політичні та громадські статті,

критичні огляди, вірші, оповідання, ілюстрації. Завдяки ще й фаховому обробленню та цікавому поданню матеріалу видання здобуло популярність серед широкого загалу населення.

У 1915–1916 роках виходять ще кілька україномовних видань робітничого та селянського спрямування («Слово», «Гасло», «Порада»). «Слово» за яскраво виражену національну спрямованість першого номера було заборонене. «Гасло» і «Порада», хоча вже й не мали чіткого національного колориту, через слабку матеріально-технічну базу та невпевненість у подальшому існуванні, після № 1 припинилися [16]. Крім україномовних періодичних видань, у Харкові на той час існували кілька іншомовних, зокрема «Charkower Ew. Gemeindebote» («Вестник Харьковского Святого Прихода») – німецький богословський часопис, що виходив два рази на місяць під редакторством харківського губернського проповідника та старшого пастора при евангелістській церкві М.Штеудера, який разом із молодшим пастором К.Кремером одночасно виступав у ролі видавця. Тоді ж побачила світ і «Parafia Charkowska» – духовно-релігійне видання польською мовою, редактором-видавцем якого був настоятель римсько-католицької церкви ксьондз Ігнатій Чаєвський [24]. Звичайно через обмежене коло читачів наклад видань не перевищував 300–400 екземплярів.

Революційний 1905 рік викликав різкий кількісний стрибок видань, провідним типом яких стає газета. Тепер місцева громадсько-політична преса, яка набагато більше потерпала від свавілля столичних цензурних установ та тиску регіональних адміністрацій ніж центральна, активно бореться за формування громадської думки і власного кола читачів. Відтоді у Харкові розпочинається небачене до того кількісне та якісне зростання періодичної преси. Так, якщо з 1812 до 1905 року загальна кількість видань тут не перевищувала 40, то з 1905 до 1917 року вона збільшилась більш ніж втричі (близько 170 видань), 40% яких складали громадсько-політичні часописи («Мир», «Волна» [5], «Родная земля», «Харьковская жизнь», «Друг народа» тощо). Згідно з річним звітом харківського інспектора у справах друку за 1906 рік було відкрито 385 справ проти представників преси за кількома десятками статей Кримінального Уложення та Уложення про покарання, але майже у половини з них судом не було встановлено складу злочину. У результаті цього генерал-губернатор, користуючись надзвичайним повноваженням, наданим йому через події 1905–1907 років, почав застосовувати важелі адміністративного тиску – штрафи, призупинення та закриття видань.

Преса, що залишилася, налякана хвилею загальної реакції, стала поміркованішою, і змістом своїм майже не викликала нарікань з боку інспектора.

Відтоді у Харкові починає виходити й партійна преса. Традиційно сильні позиції тут посідали кадети, тому більшість загальних видань 1905–1906 років пропагували саме їхні погляди («Накануне», «Волна», «Будущее»). Згодом вони поступаються місцем есерам («Земля и воля»), націонал-прогресистам («Русская жизнь»), Союзу російського народу («Глас народа», «Чёрная сотня»), тимчасовому уряду («Харьковский вестник»), Українській Центральній Раді («Рідне слово», «Нова громада»).

Лютневі, а потім і жовтневі події 1917 року обумовили кардинальні суспільно-політичні зміни у державі та викликали закономірні перетворення у системі загальнодержавної та місцевої преси. З цього моменту починається наступний, якісно новий етап існування та розвитку періодичного друку в Україні.

Отже за п'ять років, тобто з 1912 до 1917 року періодичний друк нашого краю пройшов складний шлях від перших університетських видань часів занепаду місцевої преси 20–30-х років XIX століття і бурхливого розвитку 70–90-х років XIX століття до формування багатогалузевої системи початку XX століття, яка репрезентувала погляди найрізноманітніших громадсько-політичних та економічних сил, формувала громадську думку широких прошарків читачів і передплатників.

Література.

1. Агрономический журнал.– 1913.– №10; 1914.– №1–8; 1915.– №1–8; 1916. – №1.
2. Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1665–1905). – Х., 1905. – Т.2.
3. Беляева Л.Н. Библиография периодических иданий России (1901–1916). – Л., 1960. – Т.1–4.
4. Вестник южных железных дорог.– 1911.– №1–49; 1914.– №1–52; 1916.– №1–52.
5. Волна. – 1905.– №1.
6. Горно-заводской листок. – 1906.– №1–50.

7. Дементьев А.Г. Русская периодическая печать (1702–1894). –М., 1959.
8. Дни нашей жизни.– 1912.– №1–12.
9. Друг искусства.– 1913.– №1–9.
10. Жбанков Д.Н. Материалы к истории русской медицинской прессы в 1792–1924 гг. – Х., 1924.
11. Издания типографии ХУ в фондах ЦНБ.–Х.: ХГУ, 1999.
12. Кооперативное слово.– 1916.– №1–12.
13. Меженко Ю. А. Русская техническая периодика.– 1800–1916 гг.– М.–Л., 1955.
14. Михайлин І.Л. Історія української журналистики. Книга перша. – Х.: ХІФТ, 2000.
15. Наука и школа.–1915.– №1–10; 1917.– №1.
16. Порада. – 1906.– №1.
17. Слобожанщина. – 1906.– №1.
18. Рогинский Я. С. Русская профсоюзная периодическая печать (1905–1917 гг.).– М., 1957.
19. Труд и искусство.– 1911.–№1–2; 1912.– №1–2.
20. Украинский вестник.– 1816.– Ч.1, Кн.2–3; 1817.– Ч.5, Кн.1–3;
21. Украинский домовод.– 1817.– Кн.2.
22. Харьковские ведомости. – 1909.– №131–150.
23. Харьковские известия. – 1818.– №1–17; 1821.– №1–52; 1823.– №1–52.
24. Центральный государственный исторический архив Украины. Ф.1680. Оп.1. Д.177.
25. Штык.– 1906.– №1–6; 1907.– №7–9.
26. Южный край.– 1881.– №№1–27.
27. Южный потребитель.– 1914.– №1–6; 1915.– №1–12; 1916.–№1–22.
28. Южно-русская сельскохозяйственная газета.– 1905.– №1–38; 1907.– №1–48; 1914.– №1–48; 1916.– №1–48.

2 сесійне засідання

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

І.Я.Лосієвський

КОМПЛЕКСНЕ ЗБЕРІГАННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК У ФОНДАХ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК

Створення спеціалізованої системи захисту колекцій рідкісних і цінних видань, цінних рукописних книг як комплексних пам'яток культури і на рівні кожного примірника – одне з актуальних і найважливіших завдань фондової роботи в сучасних наукових бібліотеках України. Немає сенсу наводити тут розгорнуте мотивуваннях; бо зрозуміло, що книжкові пам'ятки – документи великого історико-культурного значення, які складають найціннішу частину Національного бібліотечного фонду [1].

Книжкові пам'ятки – рукописні книги та друки – потребують особливих захисних дій з боку фондоутримувачів із урахуванням матеріальної специфіки таких документів, їх археографічних або поліграфічних характеристик, вихідних даних, унікальності або надзвичайної рідкісності тощо. Слід зауважити, що це проблема, яку вирішують не тільки наукові бібліотеки, але й архіви та музеї, інші установи, які володіють колекціями та зібраннями рідкісних і цінних видань, рукописних книг. Отже, слід координувати зусилля різних установ і відомств, чому, сприятиме розробка та вступ у дію Положення про книжкові пам'ятки України як акту до закону "Про бібліотеки та бібліотечну справу" [2], де необхідно вказати на пріоритетність формування та збереження колекцій рукописної та друкованої книги українською мовою, а також іншомовних друків, які видавалися на території України [3].

У історичному вимірі спеціалізація роботи зі збереження бібліотечних раритетів існує приблизно стільки, скільки є бібліотека як культурне, духовне і матеріальне явище сучасної цивілізації. Надходження з цінних приватних колекцій у перші роки функціонування бібліотеки, придбання книжкових пам'яток з монастирських зібрань, з бібліотек видатних навчальних закладів минулих часів тощо ставили

фондоутримувачів перед необхідністю розвивати таку спеціалізацію, чому сприяв і поступовий розвиток історико-книгознавчої думки [4].

Характерними у цьому аспекті є й заходи Харківської громадської бібліотеки (далі –ХГБ; тепер – ХДНБ ім. В.Г.Короленка) у перші десятиріччя її діяльності. Друковані річні звіти бібліотеки 1890–1910-х рр. зафіксували ознаки початкового етапу роботи з формування, спеціалізації зберігання і використання найбільш цінної частини фонду – книг, які надійшли до відділу бібліографічних рідкостей. Наприклад, на загальних зборах членів ХГБ 8 березня 1908 р. було запропоновано встановити "спеціальний нагляд за рідкісними та особливо цінними книгами, прилаштувати до них спеціальні ярлики", виділити в читальному залі "особливе місце для читання цих книг" і встановити "особливі години користування ними". До того ж на цих зборах було прийняте рішення щодо створення облікового "особливого списку" рідкісних і надзвичайно цінних видань у фондах бібліотеки [5].

Роботу зі створення фондового комплексу "бібліографічних рідкостей" було завершено вже у 1909 році. Цього року ХГБ звітувала, що "цінні книги вже давно відділено" від загальних бібліотечних фондів, розміщено "у окремій шафі", а каталог цієї колекції "тепер створюється" [6]. У звітах ХГБ 1909–1910 рр. вказано також на недоліки в організації "відділу бібліографічних рідкостей": частина книжок, які, безумовно, належать до пам'яток друку, ще залишалася невідокремленою від загальних бібліотечних фондів.

Таким чином, у практику фондової роботи ХГБ вже у 90-ті рр. було втілено принцип комплексного зберігання книжкових раритетів. Формувався і фонд пам'яток писемності, цю роботу здійснювали співпрацівники відділу рукописів і автографів, заснованого у 1903 році за ініціативою тодішнього голови правління ХГБ Д.І.Багалія. Такі заходи необхідні у діяльності кожної бібліотеки, в фондах якої є книжкові пам'ятки і яка активно працює за напрямком збільшення їх кількості, збагачення фонду різними видами і групами рідкісних і цінних друків, архівних документів [7].

Поняття *колекція* не є обов'язково пов'язаним із зібранням предметів (у нашому випадку – документів, рукописних книг і друків), яке зберігається комплексно. Фонд рідкісних видань і рукописів у науковій бібліотеці (далі – ФРВР) може бути відображеним як певна кількість колекцій у спеціальних облікових формах та науково-довідковому апараті, однак за місцем зберігання розташований у єдиному

фондовому комплексі: документи різної колекційної належності розміщено у послідовності їх топографічних номерів (шифрів). Відомості про кожну з таких колекцій як складову ФРВР (її обсяг, склад, інші характеристики) містяться у паспортах колекцій [8], традиційних карткових бібліотечних каталогах і картотеках, електронних та друкованих каталогах.

Сучасні технології надають можливості щодо створення цифрових колекцій, які містять повнотекстові копії пам'яток. Це може бути і електронний двійник конкретного локалізованого зібрання, і електронний фонд пам'яток різної локалізації (оригінали знаходяться у різних бібліотеках, музеях, архівах тощо), сформований за тими чи іншими ознаками цих пам'яток (наприклад, електронний фонд інкунабул).

Однак є книжкові пам'ятки таких видів і груп, збереження яких потребує саме колекційної локалізації у фондосховищі ФРВР, відокремленого, комплексного розміщення у межах цього фондосховища, і це найбільшою мірою відповідає завданням обліку, захисту і наукового розкриття цих пам'яток.

Фактично до 1980-х рр. фонд рідкісних видань і рукописів ХДНБ (на той час обсягом до 35 тис. примірників) зберігався як єдиний фондовий комплекс; окремо на території фондосховища ФРВР було розміщено лише колекцію рідкісних та цінних періодичних видань. Співпрацівники відділу рідкісних видань і рукописів запропонували на початку 1980-х рр. уникнути цієї уніфікації, яка не відповідала особливостям фондових документів. Відмінності у характеристиках друків різних епох, різних видів та груп, формат та інші особливості їх матеріальної форми, наявність пам'яток національного та світового значення вказували на доцільність і навіть необхідність реорганізації системи зберігання ФРВР, виділення з єдиного фондового ряду колекційних підкомплексів. Такі заходи було проведено у ХДНБ протягом 1980–2000-х рр., після вивчення досвіду роботи великих вітчизняних та іноземних бібліотек за цим напрямком [9].

Реалізуючи програму заходів з переведення колекцій ФРВР на режим комплексного зберігання, слід ураховувати, що процес загального обліку документів ФРВР при цьому дещо ускладнюється. Проте заповнення паспортів колекцій, розробка інших спеціальних облікових форм, які відображають структуру та склад конкретного зібрання, опис примірників у послідовності їх розміщення в колекційному комплексі фондосховища забезпечують умови для більш досконалого обліку і

ідентифікації пам'яток під час фронтальних та вибіркових перевірок наявості документів ФРВР.

У роботі з організації комплексного зберігання окремих колекцій ФРВР слід уникати крайнощів. Наприклад, дуже ускладненою, немотивовано розширеною була до 1990-х рр. ця система у Російський державній бібліотеці, що можна частково пояснити великими обсягами колекцій книжкових пам'яток у фондах цього бібліотечного гіганта. В організації розміщення зібрань Російської державної бібліотеки використовувався книгознавчий підхід. Стародруки було розміщено за топохронологічним принципом у такій послідовності: місто, друкарня, прізвище друкаря, рік видання, автор, назва; іноземні книги XVII–XVIII ст. і російські першої чверті XIX ст. було розташовано за абеткою прізвищ авторів і назв. Книги XIX–XX ст. (російські та іноземні) також були розподілені за окремими колекціями враховуючи певні ознаки: перші прижиттєві видання видатних діячів науки, класиків культури і літератури; книги з автографами (колекцію було організовано за абеткою прізвищ авторів книг); видання, ілюстровані та оформлені видатними художниками (за абеткою прізвищ художників і палітурників) та багато інших зібрань [10]. У 1990-ті рр. було розпочато спрощення цієї структури, а облік та розкриття окремих колекцій (наприклад, колекції видань гражданського друку по першу чверть XIX ст.) тепер здійснюється шляхом створення відповідних електронних баз даних, друкованих каталогів.

Рішення про комплексне зберігання тієї чи іншої колекції ФРВР потребує наукового мотивування, і основними аргументами на користь такого рішення є унікальність або надзвичайна рідкісність і цінність пам'яток, їх особливі видові та матеріальні характеристики, тематична, мовна єдність, належність до бібліотек великих особистостей, до раритетів регіонального значення тощо.

"Кандидатами" до переведення на режим комплексного зберігання є колекції рукописних книг, інкунабул, палеотипів, альдін, ельзевірів, східнослов'янських першодруків, мініатюрних видань, рідкісних та цінних періодичних видань, регіональних першодруків, прижиттєвих видань творів та книг з приватних зібрань великих діячів науки і культури, великих політичних і громадських діячів, книг з автографами таких діячів; найцінніші бібліофільські колекції. Ці зібрання можуть бути розташовані по сейфах.

Також є доцільним, на нашу думку, зберігати комплексно колекції стародруків. Науково мотивованими є й заходи з відокремлення колекції

вітчизняних стародруків – видань кирилівського, латинського та інших шрифтів другої половини XVI–XVIII ст.; колекції видань українською мовою (1798–1923 рр.); видань великих розмірів, незвичайних форм; книг, створених неординарними способами на незвичайних матеріалах; рідкісних і цінних картографічних і нотних видань, книг наукового, історико-культурного значення з автографами. Мотивоване також відокремлення книг у оправах, художньо виконаних книг з художніми екслібрисами, книг з цінних зібрань монастирів, наукових установ, навчальних закладів; цінних тематичних, краєзнавчих колекції; бібліофільських зібрань; цінних колекцій творів малої графіки, аудіовізуальних матеріалів, рідкісних та цінних бібліографічних посібників тощо. Однак перелічені у цьому блоці колекції, за нашою оцінкою, належать до *факультативних* з точки зору доцільності їх комплексного розташування. Наприклад, у ХДНБ вони репрезентовані як історико-культурні документні комплекси у паспортах зібрань, індикаторній системі "Колекції" та її електронній версії, науково-довідковому апараті відділу рідкісних видань і рукописів (хронологічному каталозі видань XV – першої половини XIX ст.; картотеках колекцій), в електронному путівнику по колекціях (http: // korolenko. kharkov. com), і лише деякі з колекцій цієї групи розміщено комплексно за місцем зберігання у ФРВР (див. далі).

Кожна з наукових бібліотек вирішує, які з перелічених та, можливо, деякі інші колекції доцільно перевести на режим комплексного зберігання. Особливо складним є питання локалізації та обліку приватних бібліотек, бібліофільських зібрань у складі ФРВР та фондах загального зберігання бібліотеки [11]. Організація комплексного зберігання найбільш цінних зібрань є додатковим стимулом щодо активізації роботи з їх реконструкції (йдеться про приватні колекції, з тих чи інших причин розформовані після надходження до наукової бібліотеки, об'єднані з її загальними фондами).

Якщо комплексне зберігання найзначніших особистих бібліотек, бібліофільських зібрань у складі ФРВР є обов'язковим (наприклад, Рубакінський фонд у Російській державній бібліотеці, бібліофільські колекції Н.П.Смірнова-Сокольского, А.К.Тарасенкова та ін.), то колекції меншої історико-культурної цінності можуть взагалі переводитися до ФРВР лише частково (раритети цих зібрань); комплексне зберігання не є обов'язковим, якщо немає відповідних вимог власників, які були прийняті адміністрацією бібліотеки. Проте реконструкція таких зібрань у разі

наукового обгрунтування її доцільності може бути здійсненою шляхом обліку та опису примірників у ФРВР та загальних фондах бібліотеки, підготовки електронних та друкованих каталогів зібрань, що інколи буває головною вимогою власників.

Наявність колекційних комплексів у фондосховищі ФРВР потребує розробки системи їх розміщення за шифрами, абеткою прізвищ авторів (для колекцій прижиттєвих видань), прізвищ власників (для приватних бібліотек), назв установ (для бібліотек цих установ) та ін.; складання єдиної карти розміщення зібрань.

Дуже важливою є проблема ідентифікації пам'ятки, науково обгрунтованого рішення щодо її колекційної належності. Зрозуміол, що це пов'язано з рівнем фахової підготовки бібліотечного співробітника-експерта, наявністю бібліографічних та інших джерел, які використовуються при атрибуції пам'яток друку та писемності.

Фонди рідкісних і цінних видань, ще невеликі за обсягом (наприклад, УНБ ім. І.Я.Франка Кримської АР–713 пр., Харківської ОУНБ–821 пр., Сумської ОУНБ – близько 2,1 тис. пр.; Полтавської ОУНБ ім. І.П.Котляревського – близько 2,5 тис. пр. [12]) зберігаються, як правило, єдиними комплексами, що відокремлені від загальних фондів бібліотек. У цих бібліотеках вже розпочато впровадження колекційних принципів зберігання: крім періодичних видань виділено стародруки, мініатюрні видання, фрагменти приватних зібрань особливого історико-культурного значення (у Полтавській ОУНБ це книги з бібліотеки поета і перекладача М.І.Гнєдича, з родинної бібліотеки Кочубеїв; в УНБ Кримської АР – книги з бібліотеки художника К.Ф.Богаєвського), книги з автографами, екслібрисами, тематичні колекції та ін.

Для середніх за обсягами фондів пам'яток (Хмельницької ОУНБ – 5 тис. пр.; Луганської ОУНБ ім. О.М.Горького – 7,6 тис. пр.; Дніпропетровської ОУНБ – 7,6 тис. пр.; Донецької ОУНБ – близько 9,1 тис. пр.) та особливо для найбільших фондів рідкісних видань і рукописів у обласних універсальних наукових бібліотеках України (Кіровоградській ОУНБ ім. Д.І.Чижевського – 17 тис. пр.; Чернігівській ОУНБ ім. В.Г.Короленка – 19 тис. пр.; Рівненській ОУНБ – близько 20 тис. пр.; Херсонській ОУНБ ім. О.Гончара – близько 27 тис. пр.; Миколаївській ОУНБ ім. О.Гмирьова – більш ніж 40 тис. пр.; Вінницькій ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва – більш ніж 60 тис. пр.) реальною і бажаною перспективою є подальша структуралізація фондів по колекціях, розширення системи їх комплексного зберігання. Вказані фонди містять значну кількість книжкових пам'яток

різних видів і груп, цінні архівні документи. Прикладом може бути фонд Кіроградської ОУНБ, у якому є рукописи кінця XIV ст., українські першодруки, вітчизняні та іноземні стародруки, мініатюрні видання, цінні приватні зібрання та ін., однак сформовано поки що тільки 4 колекції. Нещодавно від загальних фондів відокремлено великий за обсягом (найбільший серед обласних універсальних наукових бібліотек України) фонд пам'яток друку та писемності у Вінницькій ОУНБ, до якого належать рукописні книги XVIII ст., інкунабули, вітчизняні та іноземні стародруки, інші рідкісні та цінні видання, приватні колекції. Співпрацівниками відділу рідкісних і цінних видань цієї бібліотеки проведено масштабну роботу з наукового опису фондових документів, однак структуру ФРВР ще не розроблено, виділено тільки книги з бібліотеки Софії Потоцької. Отже наступним етапом роботи є спеціалізація фондових заходів, формування колекцій.

Більш структурованими є пам'яткові фонди, створені ще у 1960–1970-х рр. Наприклад, у Миколаївській ОУНБ виділено колекції стародруків, видань гражданського шрифту, мініатюрних видань, книг з автографами, видань 1941–1945 рр., рідкісних та цінних періодичних видань XIX – початку XX ст. та ін. Від п'яти до 10–15 колекцій сформовано у Дніпропетровській, Донецькій, Херсонській та деяких інших обласних універсальних наукових бібліотеках. Крім вже вказаних зібрань, це колекції рукописних пам'яток, прижиттєвих видань класиків науки та культури, рідкісних і цінних видань української діаспори, книг великого формату, книг з екслібрисами, шедеврів сучасного поліграфічного мистецтва, а також комплекси особистих зібрань, бібліофільських колекцій.

Простежується і така закономірність: навіть великі за обсягом фонди пам'яток є менш структурованими саме в тих бібліотеках, де ще немає підрозділу (відділу чи сектору) рідкісних видань та рукописів, а роботу з відповідним фондом доручено окремим співпрацівникам відділу зберігання фондів, довідково-бібліографічного відділу тощо. Досі немає таких спеціалізованих підрозділів у Полтавській та Рівненській ОУНБ, а також у ЦНБ Кримської АР, деяких інших бібліотеках.

Зауважимо також, що діяльність відповідного сектору, підпорядкованого, як правило, фондовому підрозділу – відділу зберігання фондів ОУНБ, – обмежено лише фондовими заходами, інші напрямки роботи з колекціями пам'яток не є профільними для цього підрозділу.

У ХДНБ ім. В.Г.Короленко фонд рідкісних видань та рукописів створено ще у 1930-ті рр., сьогодні його обсяг досягає 80 тис. пам'яток; сформовано 40 колекцій стародруків, рідкісних і цінних видань, колекцію рукописних книг, 52 особових фонди, 5 колекцій архівних документів. Режим спеціального комплексного зберігання (у сейфах) діє для колекцій рукописних книг і давніх актів XIV–XV ст., інкунабул, палеотипів, українських першодруків та видань кирилівського шрифта до XVII ст.; прижиттєвих видань творів Т.Г.Шевченка та О.С.Пушкіна, книг з автографами великих українських і російських письменників (Т.Г.Шевченка, П.О.Куліша, І.С.Нечуя-Левицького, А.П.Чехова, І.О.Буніна, С.О.Єсеніна та ін.); вчених (Д.І.Менделєєва, О.О.Потебні та ін.); книг з приватних бібліотек Мелетія Смотрицького, М.І.Гнєдича; найцінніших пам'яток писемності та друку, шедеврів поліграфічного мистецтва другої половини XVI–XX ст.; харківських першодруків (початок XIX ст.).

Також на режимі комплексного зберігання, але не у сейфах, а на стелажах фондосховища ФРВР знаходяться у ХДНБ колекції мініатюрних видань, видань українською та російською мовами періоду німецько-фашистської агресії проти СРСР (1941–1945 рр.), книг з бібліотеки Харківського колегіуму (XVIII ст.), книг з бібліотек Стефана Яворського, В.Я.Данилевського, Г.П.Данилевського; книг з приватних колекцій членів імператорського дому Романових, прижиттєвих видань творів В.І.Леніна (колекція зберігається комплексно з 1983 р.). У 2006–2007 рр. на режим комплексного (колекційного) зберігання переводяться колекція книг у художніх оправах і колекція рідкісних та цінних бібліографічних посібників XVIII–XX ст.

Комплексно, але у складі особових архівних фондів зберігаються у ХДНБ фрагменти приватних бібліотек відомих українських вчених – літературознавців і книгознавців М.О.Габель і І.Я.Каганова; російського історика Є.В.Тарле, поета Б.О.Чичибабіна та ін.

Слід зауважити, що створені колекційні комплекси – бібліотеки або фрагменти бібліотек класиків науки і культури є меморіальними книжковими фондами і не можуть бути розформовані (наприклад, колекції Мелетія Смотрицького та Стефана Яворського у ХДНБ і ЦНБ ХНУ ім. В.Н.Каразіна, колекція академіка О.І.Білецького у НПБУ та ін.). Цю вимогу треба зафіксувати у майбутньому "Положенні про книжкові пам'ятки".

Організація комплексного зберігання книжкових пам'яток є одним з напрямків реалізації бібліотекою (як і музеєм, архівом) меморіальної

функції [13]; підкреслимо, що колекційне розміщення найцінніших документів органічно сполучається з удосконаленими обліковими системами, традиційними та іноваційними формами наукового розкриття зібрань шляхом створення друкованих і електронних каталогів, повнотекстових копій пам'яток і цифрових бібліотек, підготовкою базових матеріалів для Державного реєстра національного культурного надбання [14].

Складаються якісно нові, більш сприятливі умови для збереження всебічного наукового використання колекцій. Повнотекстова і навіть тривимірна копія, звісно, не відбивають найважливіші особливості матеріальної форми оригіналу, але останні не завжди необхідно виявляти читачу-досліднику, а дослідник-книгознавець знайде відповідні дані у електронному чи друкованому каталозі і, можливо, в нього також вже не буде потреби звертатись до оригіналів. Такі детальні описи документів окремих колекцій вміщено у бібліографічних посібниках та наукових публікаціях НБУВ, Львівської НБ ім. В.Стефаника НАН України, НПБУ, ОДНБ, ХДНБ та інших бібліотек, які побачили світ останнім часом.

Науковий опис кожної пам'ятки, виставлений на сайті бібліотеки (для друків – опис на рівні видання та примірника з характеристиками матеріальної основи), розміщення цієї інформації в комплексі з ресурсами цифрової бібліотеки, де відображені всі пам'ятки вказаних основних груп, – це поки що майбутнє, яке варто наближати, забезпечуючи консервативний "спокій" оригіналам.

Література

1. Див.: *Дубровина Л.А., Муха Л.В.* Исторические коллекции книг и библиотечных собраний и совершенствование их организации и хранения // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление: Сб. науч. тр. – К., 1989. – С.127–133; *Слободяник М.С.* Наукове забезпечення формування Національного бібліотечного фонду України //Стратегія комплектування фондів наукової бібліотеки: Міжнар. наук. конф.: Тези доп., Київ, 8-10 жовт. 1996 р. – К., 1996. – С.3–4; *Муха Л.В.* Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: походження, історія, реконструкція / Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. – К., 1997; *Ковальчук Г.І.* Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – К.: НБУВ, 2004.

2. *Ковальчук Г.І.* Книжкові пам'ятки … – С.439.

3. *Слободяник М.С.* Наукове забезпечення … – С.3.

4. Див.: *Ковальчук Г.І.* Книжкові пам'ятки … – С.157–263; *Шалашна Н.М.* Історія книги як наука в першій половині XIX ст. // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І.Вернадського. – К., 2003. – Вип. 10. – С.42–60; *Шалашна Н.М.* Особливості розвитку історико-книгознавчої думки в Україні в другій половині XIX ст. // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І.Вернадського. – К., 2003. – Вип. 11. – С.398–426.

5. Отчет Харьковской общественной библиотеки за 22-й год ее существования … – Х., 1908. – С.79,86.

6. Отчет Харьковской общественной библиотеки за 24-й год ее существования … – Х., 1910. – С.62.

7. Див., наприклад: *Швець Н.* Засади і настанови Ф.П.Максименко у формуванні відділу рукописів і рідкісних книг // Зб. наук. відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф.П.Максименка / Наук. б-ка Львів. держ. ун-ту. Заг.-метод. об-ня вуз. б-к захід. областей України. – Л., 1997. – С.12.

8. Структуру та зразок складеного паспорту колекції див.: *Муха Л.В.* Бібліотечні книжкові колекції та зібрання … – С.49–51; *Ковальчук Г.І.* Книжкові пам'ятки … – С.638–643.

9. Див.: *Незнамова Л.П.* Досвід роботи Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка із забезпечення зберігання і доступності рідкісних видань // Бібл. планета. – 2001. – № 2. – Дод. – С.6–7.

10. Хранение и использование фондов редких и ценных изданий: Метод. рек. / Сост.: Э.К.Мамедова, Г.А.Марущак. – М.: Гос. б-ка СССР им. В.И.Ленина, 1990.– С.12–13; Формирование, сохранение и использование единого фонда книжных памятников страны: Метод. рек. / Рос. гос. б-ка; Сост.: Т.И.Кондакова, Л.И.Петрова, Е.И.Яцунок. – М., 1997. – С.7–15, 31–33.

11. Див.: *Алексеева В.Н.* Личные книжные собрания в универсальных научных библиотеках // Сов. библиотековедение. – 1982. – № 3. – С.57–65.

12. Тут і далі – за даними анкетування обласних універсальних наукових бібліотек України, яке було проведене відділом рідкісних видань і рукописів ХДНБ у 2005–2006 рр.

13. *Муха Л.В.* Бібліотечні книжкові колекції та зібрання… – С.10–12.

14. Див.: *Лазарева О., Ніколенко Л.* Деякі проблеми збереження стародруків, рідкісних і цінних видань // Бібліотечна планета. – 2004.

– № 3 (25). – С.28–30; *Баркова О., Останова І., Мордвинов Ю.* Презентація рукописів і стародруків у цифровому середовищі // Бібліотечна планета. – 2005. – № 1. – С.20–24; *Шилюк О.І.* Створення цифрової бібліотеки як фактор збереження рідкісних видань // II Міжнародна науково-практична конференція Informatio. Інформаційні ресурси: створення, використання, доступ. Матеріали конф. 3–7 жовт. 2005 р., м. Алушта, АРК, Україна. – К.: НПБУ, 2005. – С.16–21.

Р.І. Павленко
Н.С. Харченко

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ СТАРОДРУКІВ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДЕРЖАВНОМУ РЕЄСТРУ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ УКРАЇНИ

Серед пам'яток історіі та культури книги посідають особливе місце. У науковій та суспільній думці книга незмінно постає як символ традиційної культури. Суспільство не може розвиватися достатньо цивілізовано, якщо серед своїх пріоритетів не бачить завдання збереження духовного надбання нації – книжкових пам'яток, які мають величезну наукову, історичну, духовну, а також матеріальну цінність.

Рукописні книги, стародруки, рідкісні та цінні видання – це своєрідна духовна скарбниця людства, його колективна пам'ять. Зберегти їх, створити ключі до розкриття інформації, яка міститься в них зробити доступним сучасним та майбутнім користувачам документальний спадок минулого – це обов'язок усіх бібліотек.

Документальний фонд Національної наукової медичної бібліотеки (ННМБ) становить понад 1,5 млн. примірників різних видань від творів XVI–XVIII ст. до найновіших публікацій багатьма мовами світу і посідає головне місце в системі державного довідково-інформаційного фонду медичної галузі.

Щорічно до фонду надходять в середньому до 20000 документів різними носіями інформації: книги, періодичні видання, спеціальні види науково-технічної документації, аудіовізуальні матеріали, документація на електронних носіях інформації.

За час свого існування, а це 75 років, ННМБ зібрала унікальне за своїм складом зібрання медичних творів друку, гідне найвищої оцінки.

Сьогодні в бібліотеці зосереджено майже 20000 пам’яток друку, серед яких багато рідкісних та раритетних видань. У зібранні стародруків знаходяться книги, що є справжніми художніми шедеврами. Це твори медиків античного світу та епохи Відродження: Педанія Діоскоріда, Галена, Гіппократа, Візалія, Гарвея; унікальні книги видані видатними європейськими друкарями Ельзевірами з Голландії, династією Плантенів з Антверпена: твори Авіценни, Бекона, Ланцизія, Собатьє та інші, енциклопедичний словник Ф.А.Брокгауза і Єфрона. Ці раритетні видання, з їх неповторним власним обличчям, особливою красою шрифтів, композицій, аркушів, сюжетними ілюстраціями, заставками, написами викликають великий інтерес у читачів.

У фонді зберігаються також книги XVIII–XX століть відомих зарубіжних та російських вчених медиків: Луї Пастера, Роберта Коха, Теодора Більрота, Рудольфа Вірхова, М.Я.Мудрова, М.І.Пирогова, Г.А.Захар’їна, С.П.Боткіна, О.І.Павлова, серед яких є багато прижиттєвих видань авторів.

Почесне місце посідають твори видатних українських вчених-медиків Самойловича Д.С., Караваєва В.О., Мухіна Є. Й та ін.

На багатьох виданнях є надзвичайно цікаві власноручні дарчі написи,екслібриси.

Велику наукову цінність мають книжкові колекції Я.П.Фрумкіна, Я.В.Громашевського, Г.Ф.Писемського та інші, серед яких значна кількість конволютивних видань. Особливу увагу бібліотека приділяє формуванню національної книги, створює державний фонд “Медичної Україніки“ – це книги з автографами найвідоміших медиків сучасників.Нині ця скарбниця нараховує біля 2000 примірників.

Безумовно, всі книжкові пам’ятки ННМБ повинні входити до Державного реєстру національного культурного надбання України, а деякі з перлин світової науки – до Всесвітнього опису програми ЮНЕСКО, яка почала діяти з 1992 року і отримала назву “Пам’ять України “ з правом використання емблеми “Пам’ять світу”.

У бібліотеці постійно триває пошук та вивчення можливостей доукомплектування фонду стародруків, адже кожний виставлений рідкісний документ несе інформацію про життя, культуру, рівень художньої та друкарської видавничої справи тих далеких часів. Тому забезпечення збереження книжкових пам'яток є одним із найактуальніших питань сьогодення.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України за № 1716 від 15 вересня 1999 року "Про затвердження Програми збереження бібліотечних і архівних фондів України на 2000–2005 роки" бібліотекою була розроблена "Комплексна програма розвитку Державної наукової медичної бібліотеки на 2002–2010 роки", пріоритетним напрямом якої є максимальне забезпечення збереження бібліотечного фонду, зокрема стародрукованих та раритететних видань. Програмою передбачено вирішення цілого комплексу завдань, таких як: облік документів, що складають національну культурну спадщину країни, створення і підтримка оптимальних умов їх зберігання, захист та ґрунтове вивчення їх фізичного стану. Це дозволить створити відповідний банк даних (БД), встановити цінність кожного документа.

Найзначнішим елементом збереження фонду стародруків та раритетів є чітка організація їхнього обліку. Важливу роль набуває введення в бібліотеках трирівневого бібліографічного обліку документів, який не тільки буде сприяти збереженню фонду книжкових пам'яток, але й більш повному їх інформаційному розкриттю, особливо конволютних видань, адже дуже часто стародруки та рідкісні книги являють собою конволюти. Кожен алігат, тобто, самостійна складова частина конволюту повинна бути на обліку та описуватись окремо.

Трирівневий облік – це облік документів на рівні фондів, видань, примірників.

Облік на рівні фондів є обов'язковою умовою організації цієї роботи, адже без інформації стосовно місця, кількості та умов зберігання книжкових пам'яток не може бути вироблено чіткої політики щодо їхнього збереження.

Другий рівень обліку – створення державного реєстру окремих книжкових пам'яток (на рівні видань).

Третій рівень – деталізація бібліографічного обліку книжкових пам'яток – опис кожного примірника. Для стародруків це єдиний можливий принцип опису, оскільки всі вони унікальні. Ці документи необхідно досліджувати більш детально та надавати науковий опис.

Своєрідним видом обліку на сьогодні є занесення основних бібліографічних відомостей стародрукованих видань до загального Державного реєстру національного культурного надбання України, що повинно гарантувати неможливість вивезення або продаж занесених до реєстру книжок.

Збереження бібліотечних фондів – це глобальна проблема, від вирішення якої залежить, зможемо ми передати нащадкам спадщину минулих поколінь. Вона ускладнюється тим, що за своїм призначенням бібліотеки повинні надавати можливість користуватися документами та одночасно дбати про їхнє збереження.

Швидке збільшення інформації та розширення доступу до неї має не тільки свій позитивний, а й негативний вплив на зберігання бібліотечних фондів. Тому сьогодні спостерігається зростаюча підтримка превентивної консервації, яка являє собою сукупність профілактичних заходів, спрямованих на уникнення процесів руйнування документів. Цей вид консервації матиме свій вплив на майбутнє зберігання масиву документів, в першу чергу це стосується стародруків, адже в результаті старіння паперу ці раритетні видання потребують термінових заходів щодо їх реставрації, консервації та створенню страхових фондів. Це спонукає бібліотеки до переходу від традиційних форм збереження , які і надалі не втратять своєї значущості, до автоматизованих режимів, більш надійних методів зберігання, зокрема, перенесення інформації на стійкі носії- мікро форми (мікрофільми, мікрофіші, оптичні диски тощо).

У перспективі важливого значення набуває формування Національного депозитарію електронних документів на основі комп'ютерних версій книг, журналів. Отримання повних текстів забезпечуватиметься інформаційними ресурсами Національного депозитарію електронних документів, де зберігатимуться комп'ютерні версії документів. Збереження цінних оригіналів можна забезпечити впроваджуючи новітні технології, зокрема оцифрування інформації як метод копіювання оригіналу. Цифрова бібліотека є поглядом у майбутнє і являє собою систему інформаційних послуг, в межах якої усі інформаційні ресурси існують в електронній формі, придатній для оброблення на комп’ютері, а функції отримання, збереження, захисту, поновлення, доступу та перегляду інформації здійснюються шляхом застосування цифрових технологій.

Серед переваг цифрової бібліотеки слід назвати зменшення обсягів інформації, що зберігається; зниження рівня зношуваності матеріалів; можливість доступу до необхідних матеріалів на відстані.

У Національній науковій медичній бібліотеці останнім часом майже всі інноваційні напрямки пов’язані з впровадженням комп’ютерних технологій. Розпочата робота щодо оцифровування книг та створення страхових фондів раритетних та особливо цінних видань, але це тільки

перші ластівки, і хочеться сподіватися, що ми і надалі зможемо фінансово продовжувати її на належному рівні.

Понад 5 років бібліотека працює над створенням електронного каталогу книжкових пам'яток, для включення їх до Державного реєстру національного культурного надбання.

Це надзвичайно складна і копітка робота, тому що більшість стародруків видані старослав'янською, латинською, англійською, французською мовами, багато книг надруковані німецьким готичним шрифтом, і потребують висококваліфікованих фахівців з їх перекладу.

Як науково-методичний центр мережі (майже 1000 медичних бібліотек України) Національна наукова медична бібліотека Наказом МОЗ України № 108 від 04.04.2002 року визнана головною бібліотекою в організації роботи щодо збирання, опрацювання, зведення та направлення інформації про відбір рукописних книг, рідкісних і цінних видань з документальних фондів медичних бібліотек України до головної бібліотеки загальнодержавного значення – Національної парламентської бібліотеки. ННМБ організована робота щодо збирання інформації про наявність стародруків у документальних фондах медичних бібліотек України

Створення комп'ютерного банку даних здійснюється за видами документів та хронологічними періодами за допомогою автоматизованої системи ІРБІС.

Використання системи ІРБІС дозволяє створити БД і наповнити бібліографічними записами документів, що відповідає вимогам проекту, а також здійснювати засобами системи автоматизоване оброблення масивів записів, які створені цієї системи всередині.

Цьому процесу передувала велика підготовча робота. Враховуючи тематичні та рекомендовані хронологічні рамки, було переглянуто і визначено загальну кількість видань, які є національним надбанням і повинні ввійти до Державного реєстру.

На даному етапі переглянута частина цінних видань de visu. Глибоко вивчається рідкісна книга з метою виявлення необхідних елементів опису, який здійснюється в електронному вигляді мовою оригіналу.

Проведено також переоблік колекцій видатних вчених – медиків, у результаті чого всі видання були зібрані в одне ціле і повернуті з основного книгосховища та з інших фондів бібліотеки до фонду депозитарного зберігання, де розміщені колекції. Всі документи зареєстровані в

інвентарній та сумарній книгах, описані та відображені в службовому та читацькому каталогах бібліотеки з поміткою на картках "колекція".

Окрім цього, на колекції укладені паспорти, які є не лише грунтовим обліковим документом, але й елементом наукової роботи з дослідження історико-культурних фондів.

Збереження книжкових пам'яток, їх максимальний доступ для спеціалістів медичної галузі – це шлях до відродження та збереження духовної національної науки та культури.

Для вирішення проблеми збереження документальних фондів, Національна наукова медична бібліотека спрямовує усі ресурси на втілення інноваційних проектів, в першу чергу впровадження в бібліотеці нових технологій. Це потребує відповідних коштів, однак, навіть найбільші національні бібліотеки України фінансуються лише на 30–40% і тут не обійтись без фінансової підтримки держави, тому що сама бібліотека не в змозі забезпечити себе необхідною сучасною комп'ютерною технікою.

На сьогодні бібліотека не має коштів і на придбання сучасних засобів захисту фонду стародруків та раритетів типу "Чек-Пойнт" і системи замкнутого телебачення, які так необхідні для охорони унікальних видань на випадок несанкціонованого виносу.

До перспективних заходів захисту стародруків можна додати маркування окремих цінних документів спеціальними штемпелями, голограмами, електронними чіпами та іншими технологічними новаціями. Це вимагає не лише значної кількості таких наліпок, але й обладнання пункту контролю спеціальною аркою, яка реагує на таке маркування.

Необхідна також і сучасна система електронної безпеки фондів, тобто сигналізація, яка виведена не на місцевий, а на міський пункт охорони, обов'язково з відеокамерами стеження. Адже фонди бібліотеки є складовою частиною єдиного бібліотечного фонду України і повинні охоронятися державою. На жаль, поки розв'язання цього питання залишається переважно на внутрішньому рівні бібліотеки.

Забезпечення збереження фонду книжкових пам'яток – складна і багатогранна проблема. Однією з актуальних на сьогодні є також проблема відсутності спеціальних книгосховищ, в яких постійно дотримувався б температурно – вологісний режим, здійснювався б контроль ГОСТівських параметрів фізичного та хімічного складу повітря.

Бібліотека робить все можливе, щоб запобігти руйнації документів та зберегти фонд стародрукованих видань, але проблема книгосховищ,

придатних для їх зберігання, надзвичайно серйозна і повинна вирішуватися на державному рівні. Необхідна Національна програма збереження бібліотечного фонду, на яку вже так зачекались бібліотеки.

Відродження духовних цінностей світу і своєї країни, їх збереження і розповсюдження – одне з завдань Національної наукової медичної бібліотеки України. Це справа державного значення тому що інформаційний потенціал бібліотеки сприяє підвищенню кваліфікації спеціалістів – медиків, а в результаті – покращанню якості медичного обслуговування населення.

Н. П.Авдєєнко

З ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ АІБС «UNILIB» У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ

Юрій Миколайович Столяров у своєму бестселері «Как сохранить библиотечный фонд» (М., 2001) у розділі «Сохранность: человеческий фактор» наводить слова радянського письменника Олександра Серафимовича зі статті «Любители чужой книги», що була надрукована в газеті «Правда» 3 квітня 1936 року: «Не странно ли: человек нитки чужой не возьмёт, а книгу утащит – и частную, и библиотечную, и все к этому относятся терпимо... Необходима самая беспощадная борьба с растаскиванием». Плине час, змінюється життя, але незмінними залишаються звички соціуму. Несанкціоноване винесення документів з бібліотеки, неповернення видань користувачами – звичайні явища в бібліотеках і у XXI сторіччі. Завдяки цьому, проблема захисту бібліотечного фонду, з кожним роком стає все більш актуальною.

Основними причинами зазначених порушень фахівці вважають такі:

- низький рівень правової свідомості громадян і користувачів бібліотек;
- відсутність можливості придбання необхідних книг у торговельній мережі, зокрема через книжкові крамниці у маленьких містах та селах;

- непомірно висока вартість навчальної, виробничої, довідкової літератури, популярних періодичних видань відносно до рівня середньої заробітної плати в країні;

- слабка зацікавленість з боку органів державної влади до вирішення зазначеної проблеми, відсутність для цього сприятливої нормативно-правової бази (зокрема, бібліотека не може скористатися послугами нотаріальної контори для стягнення заборгованості з користувача; вартість довідки з адресного бюро про місцеперебування боржника дорівнює 17 грн, порушення судового позову на нього коштує 51 грн. Брати кошти для цього з бюджету неможливо; з нової редакції проекту довгоочікуваної Інструкції про облік бібліотечних фондів виключена норма річного обсягу списання документів, втрачених з невідомих причин, що встановлювалась у розрахунку 0,01% від річної книговидачі; таким чином, незахищеними від крадіїв є не лише бібліотечні фонди, а й самі бібліотекарі, які повинні відшкодовувати заподіяну нестачу);

- недостатня фахова кваліфікація бібліотечних кадрів з питань захисту фонду;

- невідповідність приміщень і обладнання більшості бібліотечних закладів функціям збереження та безпеки бібліотечних фондів, відсутність у бібліотеках для цього сучасних технічних засобів і відповідного програмного забезпечення.

Через глобальну інформатизацію суспільства остання причина є чи не найприкрішою. Дійсно, вирішити проблему захисту бібліотечних фондів від розкрадання лише традиційним способом – за рахунок візуального нагляду за відвідувачами, організації гардеробів, камер схову особистих речей користувачів та співробітників неможливо. У сучасному світі давно існують електронні засоби безпеки книгосховищ, новітні технології, які забезпечують необхідні контроль за переміщенням документа в бібліотеці.

Перші кроки у застосуванні інформаційних технологій для захисту бібліотечного фонду від несанкціонованого винесення документів та забезпечення їх своєчасного повернення користувачами зробила Донецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н. К.Крупської.

Значна частина цієї роботи базується на використанні можливостей програмного забезпечення автоматизованої інформаційної бібліотечної системи (АІБС) «Unilib». Програма підтримує основні технологічні процеси обслуговування користувачів, комплектування

фондів, наукового оброблення документів, зберігання бібліотечного фонду, адміністрування системи. Вже створено 78 автоматизованих робочих місць для фахівців і користувачів бібліотеки. Комп'ютеризовані такі види діяльності: облік документів, їх штрих-кодування та розподіл за сиглами зберігання; наукове оброблення та каталогізація документів, формування та підтримка електронного каталогу; всі технологічні процеси, пов'язані з обслуговуванням, зокрема, формування електронної бази даних користувачів бібліотеки, оформлення та роздрукування пластикового читацького квитка зі штрих-кодом, реєстрація пересування користувачів через електронні ворота (турнікет); забезпечення електронного обліку всіх статистичних показників роботи бібліотеки. Одночасно організована робота щодо введення в електронний каталог і штрих-кодування документів ретроспективної частини фонду, що користуються читацьким попитом, а також рідкісних та цінних документів, які входять до державного реєстру «Книжкові пам'ятки України». Обсяг електронного каталогу складає близько 180 тис. записів.

Функції захисту бібліотечного фонду послідовно реалізуються на програмних модулях «Реєстрація користувачів», «Електронні ворота. Вхід», «Обслуговування користувачів», «Електронні ворота. Вихід».

Реєстрація користувачів.

Робота з користувачем, що вперше прийшов до бібліотеки, починається у секторі реєстрації, статистичного обліку та контролю, де створено 2 автоматизованих робочих місця (АРМ) «Реєстрація користувачів», обладнаних 2 комп'ютерами, цифровою фотокамерою, принтером для роздрукування пластикових читацьких квитків.

Процес реєстрації складається з таких операцій:

- внесення паспортних даних особи до бази даних користувачів бібліотеки;
- фотографування користувача;
- друк і видача користувачеві пластикового читацького квитка з фотокарткою та штрих-кодом.

Електронні ворота. Вхід.

За наявністю читацького квитка користувач має право увійти до зони обслуговування бібліотеки, для цього він показує свій квиток контролеру. АРМ «Електронні ворота» обладнане металевим турнікетом «Таурус», комп'ютером і сканером.

Процес контролю за відвідуванням бібліотеки складається з таких операцій:

- візуальний контроль приналежності читацького квитка користувачеві;

- сканування штрих-коду читацького квитка і визначення статусу обслуговування користувача (дозволено обслуговування; обмежений режим обслуговування; заборонено обслуговування);

- розблокування контролером турнікету та вхід користувача до зони обслуговування бібліотеки у разі отримання дозволу, або з'ясування та виправлення причин встановленої заборони на обслуговування.

Обслуговування користувачів (на прикладі відділу міського абонемента)

У відділі створено 2 АРМ «Обслуговування користувачів», обладнаних 2 комп'ютерами, 2 сканерами, 2 принтерами.

Процес обслуговування складається з таких операцій:

- ідентифікація користувача у базі даних шляхом сканування штрих-коду його читацького квитка;

- роздрукування формуляра користувача;

- підбір документів на замовлення користувача (некомп'ютеризований процес);

- реєстрація видачі: сканування штрих-коду документа, формування і роздрукування протоколу обслуговування, підпис протоколу користувачем.

Електронні ворота. Вихід

Після закінчення роботи у відділах бібліотеки користувач направляється до виходу і знову проходить контроль. Для того, щоб залишити зону обслуговування, користувач подає контролеру читацький квиток і всі документи, які він бажає винести з бібліотеки.

Процес контролю за виходом користувача і винесення документів з бібліотеки складається з таких операцій:

- візуальний контроль приналежності читацького квитка користувачеві та визначення кількості документів, які користувач виносить за межі бібліотеки;

- сканування штрих-коду читацького квитка і отримання дозволу на вихід користувача з бібліотеки, зокрема з певною кількістю документів (користувач може вийти з бібліотеки; користувач може вийти і винести __ пр. документів з відділу міського абонементу; паніка: користувач не здав __ пр. документів, що не можна виносити за межі бібліотеки);

- розблокування контролером турнікету та вихід користувача із зони обслуговування бібліотеки у разі отримання дозволу, або з'ясування та виправлення причин встановленої заборони на вихід.

Заборона обслуговування

Заборона та обмеження обслуговування розповсюджується на кори-стувачів, які порушили правила користування бібліотекою, а саме:

- не мають читацького квитка;
- не пройшли щорічну перереєстрацію;
- порушили термін користування документами і є боржниками у будь-якому відділі бібліотеки;
- відмовляються сплатити пеню за порушення терміну користування документами;
- позбавлені права користування бібліотекою за недотримання встановлених правил за наказом директора.

Допоміжні функції програми

Безумовною перевагою застосування програми в системі заходів щодо захисту бібліотечного фонду є її довідкові можливості. Доступними, зокрема, для аналізування фахівцями є такі:

- історія обслуговування користувача, яка являє собою реєстр усіх документів, що отримував користувач з бібліотечного фонду, і дозволяє визначити, чи порушував він термін повернення документів, та які штрафні санкції на нього накладалися, за що і коли;
- історія використання документа, яка дозволяє визначити коло користувачів певного документа за хронологією видачі, і у разі виявлення пошкоджень фізичної основи документа встановити передбачуваного винуватця;
- оперативні дані для забезпечення ефективного обслуговування користувачів та зменшення трудовитрат у процесі виконання читацьких замовлень, а саме: відомості про те, чи виданий замовлений документ іншому користувачеві, або він знаходиться у книгосховищі; кому саме виданий документ і визначений термін його використання (у разі, якщо користувач має попит саме на цей документ і хоче знати, коли варто чекати на його повернення).

Економічні вигоди програми

Ефективність заходів у системі захисту бібліотечного фонду підкріплюється штрафними санкціями до користувачів, які порушують термін користування документами з відділу міського абонемента.

Отримані від цього кошти використовуються на поповнення бібліотечного фонду.

Загальний обсяг коштів, отриманих від сплати користувачами пені за порушення терміну користування документами у відділі міського абонемента:

Рік	Вартість штрафу за 1 пр. на 1 добу (грн)	Загальний обсяг коштів (грн)
2002	0,18	4151,14
2003	0,20	6850,60
2004	0,35	8708,85
2005	0,31	10780,28
9 міс. 2006	0,31	9786,39

Застосування інформаційних технологій у системі захисту бібліотечного фонду має реальну перспективу, позитивно сприймається бібліотечними працівниками та користувачами. У плані подальших заходів бібліотеки – робота щодо забезпечення цінних та рідкісних видань електронними чіпами (бар-кодами), застосування електронного мобільного зв'язку для попередження користувачів про наявну заборгованість шляхом використання безкоштовних послуг SMS, впровадження WAP-технологій для резервування документів у відділах бібліотеки на замовлення користувачів.

Л.И.Саенко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕДОСТАВЛЕНИИ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

Полноценное украинское информационное пространство находится в стадии становления. В Украине пока недостаточно отечественных информационных ресурсов, которые предоставляли бы открытую информацию о регионе, в то время как информация местного характера имеет большое значение для населения определенного региона. Поэтому приоритетным направлением деятельности нашей библиотеки

как регионального информационного центра является обеспечение неограниченного доступа к информационным ресурсам и использование новых компьютерных технологий для превращения информационного потенциала в информационные ресурсы.

Главная задача библиотек в современных условиях – объединение технологий, расширяющих доступ к информации путем создания соответствующей модели обслуживания и организации информационных ресурсов, а также оказание квалифицированной помощи потребителям в поиске информации в информационных системах.

Одесская государственная научная библиотека им. М.Горького – одна из старейших в Украине, ее фонды насчитывают почти 5 млн. книг и периодических изданий, ежегодно здесь обслуживается около 20 тыс. читателей. С начала процесса компьютеризации (1992 г.) библиотека прошла несколько этапов развития, пока не была выработана стратегия полной автоматизации обслуживания читателей с помощью компьютерного оборудования и программного обеспечения, а краеведческий отдел «Одессика» приступил к созданию базы данных краеведческих материалов и периодических изданий. Следует отметить, что краеведение – неотъемлемая часть истории Одессы и Одесской области.

В настоящее время автоматизация библиотечных процессов осуществляется в нескольких направлениях.

Первое направление – создание полнотекстовых баз данных и их каждодневное пополнение. Для этой цели на базе отдела краеведения "Одессика" в 1994 году был организован сектор, в задачи которого входит создание полнотекстовых БД. Сегодня обработке полнотекстовым режимом подлежат 48 ведущих изданий. Это региональные и центральные украинские, российские газеты и журналы. Общий объем БД составляет 1512 МБ. Это около 400 тыс. документов. Вот лишь некоторые из созданных БД:

1. Одесские СМИ (средства массовой информации).
2. Украинские СМИ.
3. Российские СМИ.
4. Адресно-справочные базы (СНГ).
5. Адресно-справочные базы (Украина).
6. Адресно-справочные базы (Одесса).
7. Старая Одесса.
8. Летопись Одессы.

9. Общество.

10. Галерея «Люди щедрых сердец»

11. Выдающиеся личности

12. Все эти базы доступны в настоящее время читателям библиотеки. "Право".

Для создания БД используется ИПС «Артефакт», разработаная московским информационным агентством «Интегрум-Техно» в 1996 г., но и сегодня являющаяся достаточно мощным продуктом среди себе подобных. Преимущественной особенностью ИПС «Артефакт» является ее уникальность. Она дает возможность искать все упоминания об определенном человеке в тексте; вести поиск по отдельным полям документов – заголовкам, авторам, источникам, дате загрузки или публикации; пользоваться шаблонами поиска – специальными типовыми запросами; составлять коллекции источников для поиска; просматривать отдельные номера газет.

В 2002 году была создана база «Экология», которая насчитывает более 200 документов по экологическим вопросам. Данные обрабатываются в ИПС "Артефакт".

"ПРАВО. Версия ПРОФ", как и предыдущая версия этой БД "ПРАВО. Версия XII ПРОФ ", представляет собой программный комплекс, работающий в среде Windows. Информационная база данных системы на сегодняшний день содержит более 200 000 правовых документов различных органов государственной власти и местного самоуправления в контрольном состоянии. Интерфейс программы прост, выполнен в стандарте MS Office, не требует специфических навыков (кроме общего знакомства с компьютером) и может быть освоен в очень короткие сроки.

Второе направление – создание страхового фонда редких изданий и рукописей путем их оцифровки и записи на цифровые носители (CD-ROM).

Библиотека располагает богатым фондом старопечатных изданий, в частности, большой коллекцией краеведческих материалов. Эти документы пользуются спросом у читателей, но в силу требований сохранности, не могут часто быть предоставлены читателям для работы. Поэтому в 1997 году в библиотеке была начата работа по переводу редких изданий на CD-ROM. В результате в формат PDF переведена книга Франциска Скорины «Экклесиаст» (1518г.), "Одесский альбом. Старая Одесса", письма Комарова. Для решения проблемы сохранения фондов

было также решено создавать страховые и рабочие копии путем сканирования первоисточников. В качестве электронного формата хранения рассматривались две альтернативные технологии – PDF и HTML. PDF является приоритетной по трем причинам: возможность переноса документов в данном формате на любую платформу, наличие программы, позволяющей просматривать документы в данном формате и обладающей нужными функциями просмотра (AcrobatReader) и то, что сканированные копии не будут распознаваться, а останутся в графическом виде. Последнее относится только к раритетной части фонда, которая представляет наибольший интерес для исследователей, знатоков книги.

Другая часть старопечатного фонда – это местные газеты, собранные со времен открытия библиотеки. Они представляют огромный интерес для исследователей (историков, краеведов и т.д.). Использование электронных форматов хранения данных решает проблемы сохранности фондов.

В течение многих лет библиотека издает труды сотрудников, разного рода библиографические указатели. Издание этих работ в печатном виде проблематично, поэтому электронный формат – прекрасный способ решения проблемы. Наиболее интересными сериями библиографических указателей являются такие:

- «Литературная Одесса» (8 вып);
- «Ученые вузов Одессы» (5 вып);
- «Ученые Одессы» (25 вып.);
- «Природа и природные ресурсы Северного Причерноморья»;
- «Писатели Одессы»
- «Памятники истории и культуры Одесской области»;
- «Биология Черного и Азовского морей. 1917-1987 ».

Все указатели размещаются на web-сайте библиотеки.

"Люди щедрых сердец" – такое название получила Галерея портретов известных деятелей Одессы, сделавших значительный вклад в экономическое, социальное и культурное развитие города. Торжественное открытие галереи состоялось в Одесской государственной научной библиотеке им. М.Горького. Организаторами этой акции выступили Одесский областной Совет мира, отмечающий в этом году свое тридцатилетие, и ОГНБ им. М.Горького при деятельной помощи

настоятельницы Свято-Архангело-Михайловского женского монастыря игуменьи Серафимы.

Сегодня известных деятелей Одессы двенадцать: Эдуард Белых, ,Евгений Брилько, Михаил Жасан, Владимир Жигиль, Владимир Иванов, Валентин Коржов, Евгений Лукашов, Валерий Мазурин, Николай Павлюк, Олег Платонов, Владимир Филипчук, Леонид Шемякин .

В 1999 году издан аннотированный краеведческий указатель, который включает в себя 4352 библиографические записи книг и 29612 периодических изданий.

Кроме того, для формирования краеведческого фонда широко используется Интернет; благодаря которому имеем доступ к БД издательств и книгоиздательских организаций, оперативно производим поиск нужной информации об изданиях и заказе их в режиме On-Line.

На данном этапе идет процесс создания интернет-ресурсов различных учреждений и организаций. Появились web-сайты муниципальных органов, предприятий, вузов, средств массовой информации. Региональные сетевые ресурсы сегодня можно расценивать как один из видов местных изданий. Наша задача как центра краеведения – сделать любую региональную информацию доступной и понятной пользователям. С этой целью мы начали создание каталога краеведческих ресурсов Интернет, своеобразного навигатора. Мы просматриваем, оцениваем, отбираем местные Интернет-ресурсы. Отобранные краеведческие ресурсы будут отражены в специальном разделе web-сайта библиотеки «Все об Одессе». Планируем в дальнейшем отобразить информацию о краеведческих ресурсах из Интернет в ЭК библиотеки, который создается в ОГНБ им. Горького с 1999 года с использованием централизованной автомати-зированной библиотечной системы Liber Media.

Таким образом, традиционные и электронные источники информации дополняют друг друга, делая краеведческий ресурс разнообразнее, ярче, богаче и доступней.

Л.П.Семененко

ТЕХНИЧЕСКАЯ ЗАЩИТА БИБЛИОТЕЧНЫХ ФОНДОВ

Цивилизация, по Л.Моргану, начинается только лишь после изобретения письменности и книгопечатания. Он считал очень важным изобретение способа сохранения и передачи знаний не только современникам, но и последующим поколениям, что становится возможным лишь при условии высокого духовного развития (12).

Высокопрофессиональная постановка библиотечной отрасли в Украине становится главным фактором возрождения духовного и интеллектуального потенциала нации. Новое общество выбирает из опыта прошлого те элементы, которые будут содействовать его развитию, «скрепят» различные участки социальной среды, различные промежутки «социального времени» (1).

В Украине вопросы сохранности библиотечных фондов активно поднимаются уже 20 лет. Отношение к проблеме не раз менялось.

Информация, заключающая в себе мировой опыт человечества, служащая исторической памятью и основой дальнейшего экономического и духовного прогресса общества, хранится в библиотеках и архивах мира, как правило, в виде бумажных документов. Библиотеки составляют самую ценную часть информационных ресурсов, и в наше время их роль значительно возрастает. Сохранение информации и оригиналов документов содействует интеллектуализации современного общества, передаче социального опыта от поколения к поколению.

Новые информационные технологии открывают неограниченные возможности дальнейшего развития библиотек. Информатизация общества непосредственно влияет на процессы получения, обработки, сохранения, передачи, распространения и использования информации.

Эффективность решения проблемы сохранности библиотечных фондов зависит от многих факторов, в том числе от правовых и организационно-методических основ деятельности, которая опирается на нормативно-законодательную базу государства. Мы наблюдаем как положительные, так и отрицательные последствия свободного доступа граждан к информации и оригиналам документов, регламентированного действующим законодательством. Часто пользователи информационных ресурсов библиотек начинают отождествлять право на свободный доступ

и беспрепятственное получение информации с присвоением материальных носителей, а иногда и их содержания.

Проблемная ситуация сложилась ввиду того, что библиотеки обязаны одновременно обеспечить и сохранность фондов, и их использование. Особые проблемы возникают у вузовских библиотек, которые должны обеспечить наличие (доступ) конкретных изданий к определенному времени в максимальном количестве. Фонды библиотек страдают не только от нерадивых пользователей (в т. ч. задержка читателями издания) с низкой информационной культурой, но и от недостаточной ответственности библиотекаря за сохранность документных фондов, неосознанности некоторыми из них значимости каждого документа, неопределенности материальной ответственности самих сотрудников библиотек в случае хищения или присвоения документных фондов. Формы асоциального поведения могут быть разнообразны: кражи, порча книг, ошибки при учете, передача библиотечных документов третьим лицам, фиктивные утери читателями самых ценных изданий, копирование. Но даже при высоком уровне культуры в обществе, профессионализме и ответственности сотрудников, высокой культуре пользователей (социальный фактор) невозможно предвидеть или исключить возможность нанесения вреда конкретному документу конкретным читателем. Нельзя полностью предотвратить нанесение вреда документу, даже используя новейшие технологии, поскольку происходит еще и их саморазрушение под влиянием физико-химического, температурно-влажностного, санитарно-гигиенического, биологического фактора.

Вопрос о восстановлении разрушенных фондов, ремонте, реставрации изданий повышенного спроса если и возникает, то далеко не всегда решается из-за нецелесообразности затрат на восстановление. В результате активного использования многие документы находятся в очень плохом состоянии и требуют значительных средств на восстановление. Для таких книг, в том числе и отреставрированных, целесообразнее применять защитные футляры специальной конструкции. Картон должен иметь гигиенический сертификат и соответствующие норме показатели РН. Но библиотеки могут приобрести такие футляры лишь для самых ценных изданий. Реализация даже небольших программ сохранения фондов и восстановления их разрушенной части требует значительных затрат.

В мировой практике различают два подхода к обеспечению сохранности документов: сохранность собственно документа (носителя информации), сохранность интеллектуального содержания документа. Первый подход обеспечивается применением консервативных мер. Второй – использованием технологий переформатирования, т. е. перевода информации с одного носителя информации на другой, более долговечный.

Ни у кого не вызывает сомнения необходимость внедрения технических средств для обеспечения сохранности библиотечных фондов. Переформатирование документов является эффективной экономичной мерой. В отличие от дорогостоящих мер по консервации и реставрации перенос информации на другие носители обеспечивает существенное расширение доступа к сохраняемым документам. Наиболее распространенной технологией переформатирования является микрофильмирование. Развитая система стандартизации гарантирует совместное использование микрофильмов во всем мире. Микрофильм может быть создан с относительно небольшими затратами, объединен с системами автоматизированного доступа, переведен в цифровую форму.

Существуют различные направления изменения формы документа: фотокопирование, оцифровка информации и др. Но специалисты по вопросам консервации утверждают, что оригинал на целлюлозе менее склонен к разрушению. Поэтому не может оправдать себя практика уничтожения оригинала после одноразового копирования. Стоимость копии значительно возрастает из-за цифрового форматирования, создания метаданных, администрирования (10). Тем не менее, процесс перевода информации в цифровой формат следует рассматривать как стратегию сохранности и увеличение возможности доступа к ней. Но при этом не следует забывать, что техника и технология так быстро меняются, что может возникнуть такая ситуация, когда не на чем будет читать старые копии и они станут недоступными в будущем.

Противокражные системы для библиотек обеспечивают защиту книг от краж, а также автоматизированную регистрацию выдачи/приема изданий, идентификацию читателей по пластиковым карточкам.

В библиотеках все чаще устанавливаются целые системы безопасности, состоящие из цифрового и аналогового видеонаблюдения, контроля доступа, охранно-пожарной сигнализации, противокражных систем, систем оповещения.

По технологическому принципу противокражные системы делятся на радиочастотные, акустомагнитные и электромагнитные. Наиболее распространенные системы радиочастотной технологии. Они обладают наибольшим разнообразием защитных датчиков при оптимальном соотношении цены и качества, их цена ниже относительно других технологий. Для защиты библиотечных фондов лучше приспособлена радиоэлектронная технология корпорации Checkpoint Sistems Inc. (США) (3).

Все чаще для защиты библиотечных фондов используются штрих-коды, малоформатные ярлычки с резонансными схемами, вмонтированными под обложку, суперобложку, на страницу. При пересечении резонансного контура устройство подает сигнал, при этом не имеет значения место, где спрятан документ (2,3,6,7).

Эффективны радиочастотные технологии, использующие ярлыки-датчики, которые прикрепляют на все книги, имеющиеся в фонде. После записи библиотекарь снимает ярлык специальным ключом. РЧ-технологии недорогие, отечественные РЧ-системы адаптированы к нашим электросетям, защищены от помех, ложных тревог.

Система RFX – радиочастотная противокражная система, разработанная на основании цифровой технологии, характеризуется высокой надежностью, отсутствием срабатываний и простотой установки. Радиочастотные датчики позволяют оперативно с помощью конвейера возвращать книгу на место, максимально приближенное к месту хранения.

Тем не менее есть и негативные стороны технической защиты фонда. Наклейки и бирки не подходят для аудиовизуальных материалов, рукописей, редких изданий, они не действуют в выходные дни, ночные часы, при выключении электропитания, при выносе через служебный вход или другим способом (например, вынос через окно первого этажа), быстро окупаются только в крупных библиотеках (9).

Радиоидентификация (RFID) в библиотеках помогает повысить эффективность работы, качество обслуживания, позволяет сэкономить средства и лучше управлять материальными потоками. Она выполняет ту же самую функцию, что и штрих-кодирование, но потенциально может дать намного больше. Штрих-кодирование позволяет контролировать систему обслуживания и обеспечивать связь между информационной системой (интегрированной системой автоматизации библиотеки) и потоками документов. Это простое, надежное и эффективное средство,

но установка и наладка станций самообслуживания при сдаче изданий *(check-out)* требует от библиотекарей усилий и нуждается в периоде отладки. Введение самообслуживания при выдаче литературы *(check-in)* тоже наталкивается на сложности. Необходимо приобретать персональный компьютер, металлический шкаф, стационарный считыватель штрих-кодов, специализированное программное обеспечение. Станции производят деактивацию устройств защиты от воровства, защитное устройство обычно комбинируют с электромагнитной системой защиты.

Защитные устройства – магнитные полоски, ярлычки, палочки могут попасть в технологическую ловушку: если магнитное устройство установлено на единицу библиотечного хранения, убрать его оттуда довольно сложно. Практически невозможно убрать магнитную палочку, вклеенную в переплет книги, и в этом смысле имеющиеся электромагнитные системы защиты необратимы.

Интересны системы охраны библиотечных фондов серии 3800 (защита библиотечных фондов от краж) с непрерывным режимом эксплуатации, световой и звуковой сигнализацией, с отчетливой слышимостью в радиусе до 10 метров. Дисплей отображает число срабатываний сигнала "тревога", количество посетителей и результаты диагностики технического состояния системы охраны.

Акустомагнитные системы по эффективности не превосходят радиочастотные, но они способны лучше защищать широкие проходы. Передатчик системі акустомагнитной технологии излучает последовательные импульсы. Защитные метки содержат специальную металлическую полоску, которая вибрирует, когда на нее воздействует сигнал определенной частоты. Переизлученное меткой электромагнитное поле попадает в приемник, и он выдает сигнал тревоги, который появляется только в случае, если приемник фиксирует последовательность из четырех импульсов. Эти системы характеризуются вісокой степенью обнаружения (более 95%), отсутствием ложных срабатываний, высоким уровнем надежности, повышенной помехоустойчивостью, отсутствием необходимости синхронизации, защитой любого прохода, повторной активацией/деактивацией меток, возможностью автоматической маркировки; человеческое тело не является экраном для метки.

Система Ультра Пост относится к новому поколению противокражных систем и обладает всеми преимуществами Акустомагнитной Технологии. Она обеспечивает высокую степень обнару-

жения, надежность в работе, контроль широких проходов, имеет усовершенствованный алгоритм защиты от помех, от ложных срабатываний, полную интегрированность (отсутствие внешних блоков), настройку программным способом. Ультра Пост имеет большой выбор режимов работы, совместима со всеми защитными этикетками и ярлыками систем Ультра Макс. Самые совершенные акустомагнитные системы производятся американской компанией WG Security.

Электромагнитные системы наиболее сложные с технической точки зрения, поскольку разработчики ставили цель создать систему, которая будет использовать маленький незаметный датчик. Металлическая полоска толщиной менее 1 мм находится на прозрачной основе, которая прикрепляется к книге. Рекомендуется дублировать датчики на книге в разных местах и положениях относительно друг друга. Используются как гибкие, так и жесткие защитные датчики.

Гибкие датчики не имеют твердого корпуса, крепятся как наклейка. Проблема этих датчиков – срок годности. Некачественные датчики плохо держатся на предмете защиты, их легко снять или вывести из строя. Гибкие датчики электромагнитных систем недороги, но стоимость самих систем высока. Жесткие датчики крепятся при помощи специального гвоздика или тросика, который имеет вид хомута, у них более мощный резонатор сигнала.

В качестве примера специализированной системы, использующей электромагнитную технологию, может служить разработка кампании Sensormatic – Knogo (open look) (3, С. 35.) Самые совершенные электромагнитные системы выпускают в Швейцарии. Компания Tag it выпускает оборудование под маркой BMI.

Отдельного внимания заслуживают автоматизированные системы хранения и выдачи, поскольку они значительно экономят площади. (Некоторые авторы ссылаются на опыт библиотек Калифорнийского и Мичиганского университетов США как на первопроходцев, внедривших эту технологию в 90-х годах). Место хранения связано с записью в электронном каталоге, что позволяет в автоматизированном режиме с помощью робототехники получать книгу. Выбор документов на стеллажах осуществляется с помощью телемониторов, позволяющих приближать и увеличивать изображение с помощью пульта управления.

Автоматизированные технологии хранения и выдачи имеют существенные преимущества: своевременная выдача и возврат изданий в фонд, экономия площади хранилищ, оптимизация процесса управления

фондом, экономия электроэнергии за счет рационального режима освещения, соблюдение температурного режима и режима влажности. Эти преимущества очень существенны.

Кражи, совершаемые недобросовестными читателями, наносят значительный урон и создают острую проблему для библиотек. Кражи, совершаемые сотрудниками, происходят реже, но урон от них может быть более ощутимым. Поэтому библиотеки должны использовать системы видеонаблюдения, контроля доступа не только на выходе для читателей, но и на служебных выходах.

Зеркала безопасности служат дополнением к противокражному оборудованию. Они облегчают наблюдение за залами, позволяют уменьшать количество сотрудников, оказывают психологическое влияние на потенциальных грабителей. Зеркала безопасности не дублируют системы видеонаблюдения CCTV, поскольку наблюдение за читателями происходит при непосредственном присутствии сотрудников охраны, а не при помощи монитора на удаленном посту. Зеркала позволяют видеть все труднообозримые места выпуклые формы обеспечивают широкую зону обзора, тем самым эффективно пресекаются попытки краж или порчи. Они изготавливаются из специального ударопрочного пластика с зеркальным напылением, не бьются и ни в чем не уступают обычным стеклянным зеркалам. Отсутствие задней стенки позволяет снизить стоимость зеркала, не сказывается на его качестве. Зеркало становится легче и не требует значительных усилий для крепления. Зеркала больших диаметров оснащаются задней стенкой для придания большей жесткости отражающей поверхности. Гибкий кронштейн может гнуться в любом направлении. Их используют как внутри, так и вне помещения. В случае установки вне помещения зеркала должны обладать специальным защитным покрытием от атмосферных явлений и конденсата, иметь широкий угол обзора и быть адаптированными к погодным условиям.

С помощью системы зеркал можно контролировать действия пользователей, если помещение с одной стороны или в определенных зонах не просматривается.

Интересны электронные устройства контроля поведения читателей и устройства для механического подсчета листов в издании. Они точно измеряют толщину книги, определяют отсутствие отдельных страниц или их подмену.

Выбирая систему подсчета пользователей библиотеки, следует ознакомиться с ее особенностями, принципами работы, а также с ее

недостатками. В автоматическом режиме используется полноценная система подсчета, которая собирает и обрабатывает данные самостоятельно. В полуавтоматическом режиме обработку ведет человек (записывает данные на бумагу с примитивного счетчика). Если недобросовестный сотрудник пропустит время сбора данных, то статистика за определенное время будет утеряна. При переносе данных в компьютерную программу или при ручном подсчете вероятность ошибки возрастает. Отличие регистратора от контролера (в устаревших системах) состоит в том, что контролер не обладает мощным процессором и долговременной энергонезависимой памятью. Он ретранслирует сигнал сенсора в том виде, который может обработать компьютер. Наиболее оптимальным будет подключение компьютера со специальным программным обеспечением к регистратору. Это исключает субъективный фактор и позволяет сделать данные подсчета доступными только определенному кругу лиц. Сенсор качественной системы подсчета обеспечен собственным процессором со специальными программами. Простые модели сенсоров, представляющие собой рампы из нескольких сенсоров с использованием луча, отражающегося от пола, дают погрешность до 15%.

Система подсчета должна позволять просматривать статистику на экране регистратора и компьютера, удаленно управлять настройками, просматривать детализированные отчеты за любой период, обеспечивать быструю печать различных отчетов и графиков.

При монтаже противокражной системы важно *спланировать ее* с учетом места выдачи, размещения и количества всех входов и выходов. Если защищается вход в библиотеку, то в момент выдачи с издания снимается охрана. Если устройства ставятся на точке выдачи, то и антенные рамки устанавливаются там же. При открытом доступе *не должно быть неконтролируемых зон*, которые могут использоваться для нанесения вреда библиотеке.

Продумывая общую концепцию безопасности библиотеки, необходимо учитывать, что недобросовестные перепродавцы такого оборудования часто намеренно вводят в заблуждение руководителей библиотек, позиционируя противокражное оборудование как нечто очень простое. На самом деле *противокражные системы — это сложное электронное оборудование, которое обладает как положительными, так и отрицательными качествами*. Качественная система защиты

должна быть простой в эксплуатации, чтобы ваш персонал мог работать с ней.

При выборе систем защиты следует обратить внимание на *надежность поставщика,* учитывать, что большинство поставщиков этого оборудования не имеют возможности провести качественную настройку системы и обеспечить гарантийное обслуживание на высоком уровне. Надежный поставщик, как правило, соответствует следующим требованиям:

- специализируется только на системах защиты;
- располагается в вашем или ближайшем городе;
- обладает большими материальными и кадровыми ресурсами;
- предлагает только проверенное оборудование;
- соблюдает свои гарантийные обязательства;
- содержит профессиональный штат инженеров и администраторов;
- располагает профессиональным диагностическим и ремонтным оборудованием;
- осуществляет прямые поставки комплектующих;
- предлагает все три технологии защиты, а не продвигает какую-то одну;
- располагает профессиональным монтажным цехом для ремонта оборудования;
- имеет лабораторию для тестирования.

При сопоставлении цен на различные системы защиты следует *сравнивать стоимость готового проекта, а не отдельных позиций.* Нужно обращать внимание на внешний вид антенн, который должен гармонировать с дизайном интерьера, их можно использовать для рекламы услуг и формирования запоминающегося брэнда.

Библиотекари-практики должны сами решить, какие средства защиты лучше использовать для их библиотеки.

1. Коган В. З. Теория информационного взаимодействия: философско-социологические очерки / В. З. Коган. — Новосибирск, 1991. – 302 с. — С. 149.

2. Лигун Т. А. Информационное пространство вузовской библиотеки. Как обеспечить доступ к документам / Т. А. Лигун // Библ. дело. — 2003. — № 9. — С. 14–16.

3. Лигун Т. А. Электроника на страже книги. Новые технологии для решения «вечных» проблем / Т. А. Лигун // Библ. дело. — 2003. – № 2. — С. 34–37.

4. Линдквист М. Радиоидентификация в библиотеках. Введение в проблему / Линдквист М. // Науч. и техн. б-ки. – 2004. – № 3. – С. 77–81.

5. Макартур А. Интеграция RFID в библиотечные системы – мифы и реальность / Макартур А. // Науч. и техн. б-ки. — 2004. — № 3. — С. 81–87.

6. Муха Л. В. Інноваційні технології збереження фондів / Л. В. Муха // Бібл. вісник. — 2003. — № 6. — С. 24–26.

7. Муха Л. В. Технології захисту та збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів у процесі їх використання / Л. В. Муха // Бібл. вісник. — 2002. — № 1. — С. 23–27.

8. Новоселов П. В. Современная библиотека: идентификация и защита книг / Новоселов П. В. // Науч. и техн. б-ки. — 2005. — № 1. – С. 82–87.

9. Пашков О. Автоматизовані системи зберігання і видачі документів: виникнення та тенденції розвитку / О. Пашков. — Бібл. планета. — 2003. — № 2. — С. 33–34.

10. Уотерс П. Сохранение библиотечных документов в электронный век / П. Уотерс // Библ. дело. —2003.—№ 5. — С. 21–25.

11. Чачра В. Опыт внедрения технологии радиочастотной идентификации — RFID / Чачра В. // Науч. и техн. б-ки. — 2004. — № 3. — С. 88–92.

12. Шейко В. М. Історико-філософські аспекти феномена «цивілізація» / В. М. Шейко // Вісн. Харк. держ.. акад. культури: Зб. наук. пр. — Х., 2001. — Вип. 6. — С. 4–25.

13. Шилов В. В. Теоретические аспекты проблемы безопасности библиотечных фондов / Шилов В. В. // Науч. и техн. б-ки. – 1998. – № 3. — С. 62–74.

Н.Зеленська

СТВОРЕННЯ ПОВНОТЕКСТОВИХ БАЗ ДАНИХ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ДОКУМЕНТІВ У КІРОВОГРАДСЬКІЙ ОБЛАСНІЙ НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ ім. Д. І. ЧИЖЕВСЬКОГО: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Інформатизація є необхідною умовою і одним із головних факторів розвитку демократичного суспільства. У бібліотеках світу зберігається література, що містить у собі світовий досвід людства, є історичною пам'яттю і основою подальшого економічного, інтелектуального та духовного прогресу суспільства.

У сучасному світі бібліотеки виконують двоєдину функцію – збереження документів для майбутніх поколінь та забезпечення доступу до них сьогоднішнім користувачам.

У світовій практиці існує два підходи до збереження документа:

- збереження саме документа;
- збереження інтелектуального змісту документа.

Документи в процесі їх використання та впливу зовнішніх факторів фізично руйнуються. Завдання їх збереження полягає в максимальному подовженні терміну придатності.

Другий підхід пов'язаний з використанням нових інформаційних технологій – переведення інформації з одного носія на інший.

Відділ рідкісних і цінних документів Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.Чижевського веде активну роботу зі створення електронних копій рідкісних документів, що надає можливість зробити видання доступними користувачам та обмежити використання оригіналів.

Почалася ця діяльність з розробки проекту "Електронний Музей Книги" (www.library.kr.ua/elmuseum), який був підтриманий міжнародним фондом "Відродження" наприкінці 1999 року. Основною його метою було забезпечення вільного доступу через мережу Інтернет до колекції рідкісних і цінних документів, зокрема колекції О.Ільїна.

Розділ "Електронний Музей Книги" можна розглядати як окремий тематичний сайт, що входить до структури сайту бібліотеки. Саме тут вперше в Україні було застосовано нову технологію збереження графічних зображень у форматі Дежа Вю (DJVU), яка відкриває нові

можливості у передачі високоякісних графічних зображень і створена для використання в мережі Інтернет.

"Електронний Музей Книги" має 6 віртуальних залів, 6 тематичних розділів, серед яких "Рукописи XV–XX століть", де опубліковано ряд повних кольорових фотокопій унікальних рукописних книг, зокрема "Апокаліпсис", "Божественна літургія" Миколи Васильовича Гоголя та інші. Розділ музею "Мистецтво книги" містить фотокопії книг "Патерик Печерський" 1661 р., "Слава России или собрание медалей Петра Великого" 1770 р. та ін. Треба зазначити, що в Інтернет подаються повні копії книг, а не лише титульні сторінки.

Робота з оцифрування паперових видань ведеться за двома напрямками:

– перший напрямок – це створення графічних копій кожної сторінки книги, на яких можна побачити текстуру паперу, книжкові прикраси та малюнки, стародавні алфавіти у манускриптах або друкованих книгах, які не використовуються у сучасному книговидавництві;

– другий напрямок – це переведення паперових видань у текстовий формат.

Такий метод складається з кількох етапів:

- сканування документа (тобто створення графічної копії першоджерела);

- оброблення графічної копії програмою оптичного розпізнавання тексту для його переведення у текстовий формат комп'ютера;

- корегування у тексті орфографічних помилок, допущених програмою оптичного розпізнавання;

- електронна публікація матеріалу в одному із загальновживаних форматів на сервері бібліотеки.

Слід зазначити, що такий метод, хоч і потребує великих витрат, але має певні переваги – оцифровані матеріали дозволяють здійснювати повнотекстовий пошук, друкувати необхідні частини документа і стають доступнішими у мережі Інтернет.

Перший метод ми використовуємо для оцифрування рукописів та старовинних видань, другий – для поповнення фондів читального залу (www.library.kr.ua/elib), що складаються з різноманітних краєзнавчих матеріалів, зокрема, повних текстів дисертацій, в яких відображена історія жителів регіону, багатогранність їх духовної та матеріальної культури. Фонд читального залу містить роботи більше тридцяти авторів, зокрема Д.Н.Бантиш-Каменский "История Малой России со времен

присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче", роботи відомого краєзнавця В. Ястребова, М.Маркевича, П.Андрєєва, Г.Соколова, Йогана-Антона Гільденштедта, дослідження сучасних краєзнавців Л.Гайди, К.Шляхового, Л.Куценка, А.Пивовара та інших.

До 150-ої річниці з дня народження І.Я.Франка на сайті нашої бібліотеки створено розділ "Літературна спадщина", присвячений видатному письменнику. Відділ рідкісних документів працював над повненням розділу, для якого були оцифровані чотири твори про життя та творчість І.Франка.

Крім того, на сайті бібліотеки розміщено "дзеркало" однієї з найбільших електронних бібліотек – бібліотеки Мошкова. Вся інформація збережена на окремому диску, що дає змогу користувачеві працювати як у бібліотеці, так і через Інтернет. Бібліотека постійно оновлюється.

У рамках міжнародного проекту „Калімера", стратегічною метою якого є надання сучасних інформаційних послуг у будь-якій країні Європи шляхом координації дій закладів культури (бібліотек, музеїв, архівів), відділ рідкісних документів активно співпрацює з обласним краєзнавчим музеєм та державним архівом Кіровоградської області у проведенні спільних заходів. Результатом цієї співпраці стали чотири виставки:

1. Корифеям українського театру присвячується (до Міжнародного дня театру). Виставка демонструє матеріали видатних земляків – корифеїв першого професійного театру на Україні – Марка Кропивницького, Івана Карпенка-Карого, Софії Тобілевич та ін.

2. Автограф війни

Виставка створена за документами 1941–1945 рр, з сімейних архівів працівників бібліотеки. У підготовці експозиції також брав участь обласний краєзнавчий музей та державний архів Кіровоградської області, який надав для експонування цінні документи: фото, листи, газети, речові музейні предмети, що передають атмосферу воєнних років.

3. Єлисаветградський абрис Якова Паученка

Виставка присвячена 140-й річниці від дня народження відомого єлисаветградського архітектора (Єлисаветградом звалося наше місто на початку ХХ-го століття);

4. Історичні плани міста та карти краю. На виставці демонструвалися плани міста XIX – початку XX століття, а також часів окупації німецькими військами (1943 р.), карти Херсонської губернії та

Подолії (куди входили західні райони сучасної Кіровоградської області), карта Зінов'євської округи (1922 р.) (на той час наша область мала таку назву), схема живого (кур'єрського) зв'язку тощо.

Документи двох виставок оцифровано, створено диски: „Автограф війни" та „Єлисаветградський абрис Якова Пauченка".

План роботи бібліотеки та нашого відділу щодо створення повнотекстових баз даних передбачає оцифрування картографічних матеріалів, рідкісних гравюр, нотних видань та ін.

Таким чином, зусилля всього колективу бібліотеки ім. Д.І.Чижевського спрямовані на збереження та примноження духовної і культурної спадщини регіону та всього українського народу.

В.И.Яковлева

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ХРАНЕНИЯ И СОХРАННОСТИ ЖУРНАЛОВ В ОБЛАСТНЫХ БИБЛИОТЕКАХ

Вопросы хранения и сохранности библиотечных фондов являются ключевыми в рамках успешного существования любой библиотеки.

В соответствии с действующим законодательством в области библиотечного дела («Закон Украины о библиотеках и библиотечном деле») областные библиотеки являются главными книгохранилищами в своем регионе и обеспечивают выполнение основных социальных функций библиотечного фонда: мемориальной и информационной.

Именно выполнение этих функций позволяет областным библиотекам гордиться полнотой своих фондов и в то же время переживать из-за нехватки помещений для их хранения и отсутствия должных мер по обеспечению их сохранности.

Существенный шаг в масштабах нашего государства сделан на пути к обеспечению выявления, хранения и сохранности ценных и редких изданий, чему, безусловно, способствовало принятие государственной, а на местах областной «Программы сохранения библиотечных и архивных фондов Украины».

Областные библиотеки последовательно осуществляют работу по созданию и сохранности фондов краеведческих документов.

Значительную часть фондов областных библиотек составляют журналы. Так, фонд Луганской ОУНБ составляет 1094.6 тыс. экз., из

которых фонд периодических изданий – 291,4 тыс. экз., фонд журналов – 284.1 тыс. экз. (26%)

Фонд периодики ЛОУНБ содержит реферативные журналы, научно-практические, научно-производственные, литературно-художественные, научно-популярные журналы, а также издания в помощь образовательному процессу. Фонд нашей библиотеки во время войны был полностью уничтожен, поэтому подавляющее большинство журналов составляют издания середины 40-х–50-х годов. («Вітчизна», «Прапор», «Дзвін», «Дніпро», «Физика в школе», «Химия в школе» и др.).

В 2005 г. мы провели социологическое исследование основной задачей которого было изучение спроса наших пользователей на периодические издания.

Распределение пользователей по образовательному уровню характеризуется такими цифрами:

- с высшим образованием 64,4% (с ученой степенью 5%),
- со средним специальным – 14,3%,
- со средним – 12,5%.

Основные мотивы обращения к журнальным фондам: научная работа – 35%, чтение для души – 25,6%, определенный личный интерес к конкретному журналу – 22,5%.

70% пользователей, участвующих в исследовании, интересуются текущей периодикой и только 25,9% обращаются к ретроизданиям.

Таким образом, мы можем говорить о существовании противоречия между накоплением и использованием журнальных фондов. С одной стороны, это можно объяснить действием закона старения информации, следствием которого является падение спроса на данные издания. С другой стороны – в фондах библиотеки накопилось значительное количество журналов, которые надежно перешли в пассивную часть фонда. Это самая главная теоретическая и практическая проблема хранения библиотечных фондов, в частности журналов, потому что мемориальная функция (хранение) не обеспечивает функцию информационную (использование). В связи с этим у библиотечных работников, которые непосредственно отвечают за качество и долговременное хранение журналов возникают следующие проблемы:

1. Следует ли списывать из фондов журналы?

• из-за устаревшей информации, которая содержится в них
• из-за физического старения

• из-за отсутствия запросов.

2. Какими регламентирующими документами при этом пользоваться? Ведь областные библиотеки – главные хранители документальной памяти в регионе. А вдруг кому-нибудь, когда-нибудь понадобится тот или иной журнал? Поэтому пока наши хранилища будут позволять сохранять данные издания, мы, наверное, будем это делать.

О популяризации пассивной части журнального фонда

Научно-справочный аппарат библиотеки не может обеспечить полное раскрытие фонда журналов, даже если он находится в идеальном состоянии, так как по существующему положению СКС раскрывает содержание периодических изданий за последние 5 лет. К фонду библиографических пособий обращаются только те читатели, которые ведут серьезную научную и исследовательскую работу. Возможности компьютерных технологий на современном этапе сосредотачиваются на аналитической росписи текущих поступлений периодики.

В 80-х годах возобновилась работа по созданию сводного каталога периодических и информационных изданий, получаемых 13 крупными библиотеками Луганска, с 2002 года существует электронная онлайновая версия этого каталога.

О сохранности и хранении журнальных фондов

Еще в 1979 г. Секция хранения фондов Международной Федерации библиотечных ассоциаций (ІФЛА) издала для библиотек всего мира инструкцию «Принципы консервирования и реставрации коллекций в библиотеках и архивах». В этой инструкцию говорится о необходимости создания следующих условий хранения фондов:

1. Регулируемые климатические условия.
2. Оптимальный уровень освещения.
3. Чистота хранилища.
4. Пригодность материалов хранения.
5. Проведение мероприятий по предупреждению физического повреждения.

Невыполнение хотя бы одного из этих пунктов приводит к разрушению материала.

Ни одна большая библиотека Украины не выполняет эти 5 пунктов, потому что вопрос сохранности и хранения беспокоит лишь коллективы библиотек.

К сожалению, при формировании бюджета библиотек органы местного самоуправления практически игнорируют мероприятия по сохранности фондов. По их мнению, расходы на осуществление капитального ремонта здания библиотеки – это и есть мероприятия по сохранности фондов.

Для достижения конкретных позитивных результатов в вопросах сохранности и хранения журнальных фондов областных библиотек предлагаю следующее. Поскольку источники комплектования до 90-х годов были у всех одинаковые, мы, возможно, храним в своих фондах одни и те же журналы, многие из которых составляют пассивную часть фонда, требуя ухода и помещений. Сегодня назрела необходимость в координации этой работы среди областных библиотек в общегосударственном масштабе (возможно по зонам):

• по изучению репертуара названий ретроизданий;

• по распределению хранения журналов, которые имеют историческое и культурное значение;

• по созданию на базах ОУНБ депозитарного фонда журналов по конкретным названиям (темам);

• по созданию он-лайновых электронных баз данных на эти фонды с целью последующего использования, в том числе с помощью МБА.

Выполнение этих четырех пунктов позволит сократить финансовые расходы областных библиотек на обеспечение переформатирования журналов на более долговечные носители информации, освободить место для хранения текущих поступлений и расширить доступ к этим фондам.

Н.І. Шостко

ЗБЕРЕЖЕННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ БІБЛІОТЕК: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

«Мир в наши дни так быстро движется вперёд, что не успевает человек заявить о невозможности решения какой-либо задачи, как его перебивает другой, уже решивший ее»

Элберт Хаббард

Проблема збереження електронних ресурсів настільки неосяжна і багатогранна, що розглянути всі її аспекти в одному виступі практично неможливо. Тому зупинимось на технічних сторонах збереження електронних ресурсів саме через погляд на проблему, з якою вже зіткнулись обласні бібліотеки, а саме: збереження краєзнавчих електронних ресурсів.

Активне впровадження комп'ютерних та телекомунікаційних технологій в практику бібліотек України припадає на середину 90-х років минулого століття. Перші комп'ютери, перший вихід до глобального Інтернет простору, перші бази даних, перший досвід створення власної веб-сторінки – все це відкриває нові можливості і водночас створює нові проблеми.

Першими, електронними ресурсами бібліотек були саме краєзнавчі ресурси.

Бібліотеки почали активно створювати власні краєзнавчі бази даних під невідкладні потреби своїх читачів. Створені бази даних повинні були надати можливість якісно готувати традиційні бібліографічні покажчики, оперативну та оглядову інформацію, швидко виконувати тематичні та фактографічні довідки про регіон, а також формувати каталожні картки для поповнення карткового краєзнавчого каталога.

Наступним кроком, було створення власних веб-ресурсів, що насамперед об'єднувало великі структуровані сайти та невеличкі сторінки. Всі вони мали інформацію про регіон.

Основні види краєзнавчих ресурсів, які подано на веб-сайтах бібліотек :

– інформація про краєзнавчу роботу бібліотеки та ресурси, які вона пропонує користувачам;
– електронні краєзнавчі каталоги;
– електронні бібліографічні покажчики (електронні версії друкованих видань і самостійні електронні продукти);
– віртуальні виставки;
– повнотекстові ресурси (ресурси, створені для веб-публікації, електронні копії друкованих видань, відскановані матеріали);
– фактографічні та статистичні матеріали про регіон;
– вебліографія про регіон.

На жаль, усі зазначені види інформації на сайтах українських бібліотек – велика рідкість, але ті темпи, з якими розвиваються бібліотечні сайти, дають нам надію на покращання ситуації.

Розміщення краєзнавчої інформації на сайтах бібліотек здійснюється двома способами:

- краєзнавча інформація розташовується в різних розділах сайта бібліотеки, і тільки за змістом ресурсу ми можемо віднести її саме до інформації про регіон ;
- краєзнавча інформація акумулюється в одному розділі, або виділяється в окремий веб-проект, який пов’язано з відповідними розділами сайта бібліотеки системою посилань.

У кожному з варіантів розміщення матеріалів є свої переваги і свої недоліки. Перший варіант дає можливість показати роботу бібліотеки в комплексі, надати повне уявлення про її видавничу діяльність повнотекстові ресурси, вебліографію, не вириваючи з цього контексту краєзнавчі матеріали. Другий варіант дає можливість зібрати краєзнавчу інформацію в одному місці, створити своєрідну візитну картку регіону. На мій погляд, другий варіант більш перспективний щодо розвитку і розширення саме краєзнавчої складової бібліотечних веб-ресурсів і більш зручний для користувачів. Повертаючись до показу роботи бібліотеки в комплексі, необхідно звернути увагу на розгалужену систему посилань всередині сайта. Саме така система дає можливість зберігати інформацію фізично в одному місці сайта, а кориктуватися і посилатися на неї з будь-якого іншого місця.

Створюючи власні представництва в мережі Інтернет, бібліотеки, насамперед, ставили за мету показати та рекламувати бібліотеку. А що крім цього ми отримали? Ми отримали стимул удосконалювати,

підтримувати в належному стані, поновлювати і саме завдяки цьому зберігати створені нами електронні ресурси. Прикладом може бути сайт Харківської ОУНБ, який було створено п'ять років тому. Матеріали на сайті можна умовно поділити на ті, що розкривають ресурсний потенціал бібліотеки (фонди, послуги, сервіс, персонал) та ті, що презентують потенціал регіону. Згодом інформація про регіон накопичувалось та не мала змоги розміщуватися в рамках сайта, і це дало поштовх для створення веб-проекту «Харківщина». Треба зауважити, що веб-проект не повністю відділився від сайта бібліотеки, а існував як новий електронний продукт бібліотеки. На сьогодні в рамках проекту існує погляд на регіон за допомогою таких інформаційних продуктів бібліотеки: біб-ліографічних покажчиків, інформаційних матеріалів, оглядових довідок, матеріалів, присвячених видатним землякам, інформації про почесних громадян міста Харкова, віртуальних виставок, статистичних даних, вебліографії, літературного проекту «Світ книжок» тощо.

У процесі створення веб-проекту «Харківщина» не було механічного перенесення інформації з відповідного розділу сайта бібліотеки на сторінки нового проекту. На той час це була вже третя редакція сайта, і на відміну від редакції, була редакцією структури і наповнення сайту, крім структурних змін, мала на меті перехід на використання нових веб-технологій. На сьогодні ми маємо сайт, побудований з використанням технологій PHP, що дає можливість динамічної генерації веб-сторінок. Завдяки цьому ми отримали оптимальну структуру організації та розміщення матеріалів, автоматичне виведення на головну сторінку веб-проекту «Харківщина» інформації про визначні та знаменні дати поточного місяця, автоматичне формування архіву сайту, новин бібліотеки тощо. Таким чином зберігається час, працевитрати та зменшується залежність подальшої підтримки сайта від веб-майстра, який його створював. Для наших віртуальних користувачів це – дружній інтерфейс та зручність у роботі.

Все перелічене це те, що ми можемо і маємо зробити сьогодні, щоб продовжити життя наших електронних ресурсів, які містяться на сайті.

Обласні бібліотеки традиційно працюють над збиранням та зберіганням регіональних документальних ресурсів, мають досвід щодо формування краєзнавчих фондів та обслуговуванню читачів, і що дуже важливо, гарантують всім громадянам вільний доступ до інформації. На

цей час бібліотеки наблизились до усвідомлення того, що регіональний Інтернет-ресурс стає повноцінною та невід'ємною складовою частиною краєзнавчих ресурсів сучасної бібліотеки.

Проект щодо створення інформаційних порталів регіону, які реалізуються в обласних бібліотеках України та ХДНБ ім. Короленка, дозволив окреслити масив регіональних Інтернет- ресурсів. У процесі подальшої підтримки порталів бібліотечні фахівці спостерігають як змінюються, поновнюються і зникають безслідно Інтернет-ресурси, як втрачаються масиви інформації.

Всі ми пам'ятаємо, як яскраво святкував Харків свій ювілей. У наших фондах збереглись документальні підтвердження цього святкування, але хочеться згадати веб–сайт, який був створений для висвітлення всіх подій, пов'язаних із 350-річчям міста. (www.kharkov-350.org) На жаль, сьогодні ми не знайдемо цього ресурсу в мережі, тільки як спомин про втрачене залишились збережені з веб-сайта окремі сторінки на наших комп'ютерах. Чи впевнені ми, що знайдемо Інтернет-ресурси фабрик і заводів, які змінюють власників, або сайти краєзнавців-ентузіастів, ресурси маленьких міст Харківської області? Це може статися з будь-яким сайтом, навіть з таким офіційним як сайт Харківської обласної державної адміністрації, перша версія якого з'явилась у 2001 році. За роки свого існування сайт має вже третю редакцію, хоча те, що сталось, важко назвати редакцією. Повна зміна співпадала зі зміною губернатора області. У процесі кожної редакції змінювалось наповнення, структура, ідеологія сайта, разом з цим на жаль, безслідно зникали цілі масиви інформації. Користуючись цим ресурсом сьогодні, можемо уявити, яким було економічне, політичне, громадське життя регіону декілька років тому.

Національні бібліотеки багатьох країн світу, поставили перед собою питання збереження та архівації мережевих ресурсів у деяких з них зокремо і ЮАР, Інтернет-ресурси відповідно до закону входять до обов'язкового примірника документів, що отримує бібліотека.

Над вирішенням зазначених проблем працюють і фахівці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. У цьому контексті хочеться повернутись до регіональних інформаційних порталів, які можуть стати основою створення регіональних архівів Інтернет-ресурсів. Для такої роботи відібрано та структуровано масив ресурсів.

Краєзнавчі електронні ресурси зберігаються за допомогою основних процедур, із забезпечення збереження всіх електронних документів.

Зазначені процедури умовно можна поділити на три види:

- забезпечення фізичного зберігання файлів з електронними документами;
- забезпечення умов для зчитування інформації у далекій перспективі:
- забезпечення умов для відтворення електронних документів у придатному для читання форматі.

Забезпечення фізичного зберігання файлів вже органічно ввійшло в практику бібліотек. Комп'ютерні файли зберігають в двох або більше екземплярах, які розміщують на окремих електронних носіях (робочому та резервному). Ефективність цієї процедури значною мірою залежить від правильно спланованої постійної роботи, з якої якщо можна виключити людський фактор. Тривалість зберігання файла значною мірою залежить від вибору типу носія та від тих умов, у яких він зберігається.

Для забезпечення оптимальних умов зберігання електронних документів та друкованих видань необхідно виконати комплекс робіт. Проте електронні документи підлягають магнітному та електромагнітному впливу, що викликає додаткові труднощі..

Треба мати на увазі, що процедура зберігання файла, продовжує його життя лише на 20 років, незважаючи на те, що виробники носіїв інформації можуть дати нам гарантії навіть на століття.

У 2002 році в доповіді ЮНЕСКО, яку було присвячено проблемі зберігання цифрової інформації, висловлювалося занепокоєння з приводу можливої втрати значних здобутків людства через накопичених об'ємів цифрової інформації. Були оприлюднені факти, які ілюструють понесені втрати, вони вражають, якщо взяти до уваги, що років 20-30 р. тому обсяги цифрової інформації, яка створювалась в світі, були мінімальні. Одним з таких факторів є відповідь, яку отримав на свій запит до аерокосмічного центру США вчений-нейробіолог. Його цікавили дані, отримані космічною науково-дослідною станцією «Вікінг», яку в середині 70-х років було запущено на Марс. Відповідь вченого шокувала: програмного забезпечення читання магнітних стрічок 25-ти річної давності вже не існує, а програмістів , які працювали з цим програмним забезпеченням вже немає серед живих. Цікаво, які кошти було витрачено

на спорядження цієї експедиції, якщо збереженням отриманих даних знехтували?

Ось чому сьогодні замало вирішення тільки питань фізичного зберігання файлів, на перший план виходять інші аспекти довготривалого збереження електронних документів.

Проблеми, пов'язані зі зміною та старінням апаратного та програмного комп'ютерного забезпечення, дають взнаки вже сьогодні. З часом обладнання, за допомогою якого інформація має зчитуватись з зовнішніх носіїв виходить з ладу та морально застаріває. Саме тому під час організації та планування довготривалого зберігання електронних документів треба брати до уваги, що технології їх зчитування змінюються кожні 10–15 років.

Відтворення збереженого електронного документа неможливо без програмного забезпечення. Життєвий цикл програмного забезпечення обмежено 5–7 роками.

Розглянемо деякі технології забезпечення довготривалого зберігання електронних матеріалів бібліотек, які мають особливе значення для збереження інформації про регіон.

Перша. *Зберігання електронних документів у вигляді друкованих копій.* Не можна розглядати цей метод як ефективний, коли ми маємо на увазі весь масив електронних документів бібліотеки. Проте цей метод має право на існування стосовно обраних ресурсів. На цей час не ставлячи завдання збереження, ми друкуємо картки для краєзнавчого каталога, створюємо друковані бібліографічні покажчики, оглядові та інформаційні матеріали, використовуючи наші краєзнавчі БД.

Друга. *Перезапис*, тобто перенесення електронних ресурсів на сучасні носії, що дає змогу повністю зберегти первинну інформацію. Це досить ефективний метод для власно створених бібліотекою ресурсів, але його не можна використовувати для роботи з документами, які захищені авторським правом. Крім того, слід пам'ятати, що необхідно оновлювати копії відповідного прикладного програмного забезпечення, яке дасть змогу "читати" збережену інформацію.

Третя. *Міграція* – процес конверсії електронних ресурсів, за якого формат даного електронного документа не зберігається для наступного відновлення інформації, а перетворюється в інший формат для забезпечення читання документа на новій платформі за допомогою нового програмного забезпечення. У цьому випадку формат документа підлягає зміні, а інформація залишається незмінною.

Застосування міграції актуальне під час конверсії баз даних і електронних документів, які знаходяться в постійному оперативному використанні бібліотекою.

Під час організації довготривалого зберігання електронних документів бажана їх попередня міграція у "відкриті" або "архівні" формати (txt, rtf, pdf, tiff, jpg), що дасть змогу в майбутньому з меншими затратами конвертувати документи у формати поточних інформаційних систем.

Четверта. *Емуляція* – розроблення програм, які дають можливість імітувати старе програмно-апаратне забезпечення на нових платформах, що дозволяє читати електронні документи в тому форматі, в якому вони були створені.

Слід зауважити, що використання розповсюджених операційних систем спрощує наше життя в майбутньому. Прикладом може бути корпорація Microsoft, яка сьогодні в операційних системах MS Windows 95/ 98/ NT/ 2000/ XP підтримує емулятор операційної системи MS DOS і є сподівання, що буде робити це і в майбутньому. Це дуже важливо для наших перших краєзнавчих баз даних, які було створено за часів використання операційної системи MS DOS.

Як ще один з варіантів вирішення проблем довготривалого зберігання останнім часом розглядається інкапсуляція.

Інкапсуляція – включення електронних документів до складу файлів міжплатформенних форматів, наприклад XML. XML – дає можливість зберігати дані в незалежному від апаратного та програмного забезпечення форматі, і саме в цьому його значні переваги над іншими форматами збереження даних. До цього необхідно додати, покращання можливостей пошуку даних, оскільки XML визначає логічну структуру документа.

Застосування XML дозволяє досягти повного відокремлення змісту документа від його подання, що дає можливість використовувати один і той же документ багаторазово, не змінюючи його, а тільки вживаючи інші правила відображення.

На думку фахівців, рішення проблеми забезпечення збереження електронних ресурсів повинно бути передбаченим та таким, яке можна перевірити, щоб бути впевненим в його надійності. Ця проблема не може вирішуватися за допомогою однієї технології, яка підходить до будь-якої ситуації. Нашою метою є не тільки забезпечення збереження електрон-

них ресурсів, але й підтримка впевненості користувачів інформації в її цілісності, надійності, автентичності та довговічності.

Зберігання електронних ресурсів не можна внести до плану роботи бібліотеки окремим рядком і працювати над ним, наприклад, кожної п'ятниці з 9 до 11. Це вимагає постійної, планомірної та комплексної роботи, яка повинна пронизувати всі бібліотечні процеси: комплектування фонду електронних документів, оброблення та каталогізація, організацію обслуговування читачів, створення власних електронних продуктів.

Підсумовуючи вищезазначене, можна так сформулювати основні напрями роботи бібліотеки щодо забезпечення збереження краєзнавчих електронних ресурсів:

- розвиток та вдосконалення краєзнавчих БД;
- подальша підтримка, вдосконалення та розбудова веб-сайтів бібліотек;
- створення повнотекстових електронних краєзнавчих ресурсів.

Основні стратегічні та перспективні напрямки роботи бібліотеки щодо забезпечення збереження краєзнавчих електронних ресурсів:

- створення краєзнавчих електронних страхових фондів;
- створення архівів Інтернет-ресурсів регіону як складової частини електронної бібліотеки;
- донесення до державних і регіональних органів влади важливості нормативно-правової та фінансової підтримки зусиль бібліотеки щодо розвитку електронного краєзнавства.

3 сесійне засідання

РІДКІСНІ ТА ЦІННІ ВИДАННЯ: ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Н.Г.Мацібора

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ФОНДІВ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК СПЕЦІАЛЬНОЇ ГАЛУЗЕВОЇ КНИГОЗБІРНІ

Структура фондів бібліотеки як інформаційного, культурного, освітнього закладу що має упорядкований фонд документів і надає їх у

тимчасове користування фізичним та юридичним особам (Закон України „Про бібліотеки і бібліотечну справу”) [4, с.121], визначається завданнями інформаційного забезпечення запитів користувачів, будується у відповідності зі специфікою її частин і необхідністю забезпечення більш ефективного їх формування, опрацювання, розміщення, використання, зберігання.

Формування, структуризація фондів бібліотеки передбачає внутрішню упорядкованість, узгодження та взаємодію всієї сукупності документів, зібраних у них. Система фондів складається з підсистем „Діючі фонди” та „Обмінно-резервні фонди”.

Діючі фонди призначені для задоволення інформаційних потреб користувачів, поділяються на основні та підсобні.[13, 268 с.]

Основні фонди – це частина бібліотечних фондів, які відображають найбільш повний комплект документів за профілем комплектування [1, с.100].

Підсобні фонди – частина бібліотечного фонду, що складається з документів підвищеного запиту, наближеного до відділу обслуговування для швидкого задоволення потреб користувачів [1, с.111].

Обмінно-резервні фонди – дублетні у відношенні до діючих фондів бібліотеки. Ці фонди багатогалузеві за змістом, мають у своєму складі книги, періодичні та продовжувані видання і хронологічними рамками не обмежуються. Обмінно-резервні фонди містять резервний і обмінний фонд.

Обмінний фонд – частина бібліотечних фондів, призначена для взаємного обміну документами з іншими установами [1, с.93].

Резервний фонд – частина бібліотечного фонду, призначена для поповнення (заміни) фонду бібліотеки [1, с.126].

У системі фондів бібліотеки всі діючі фонди (за винятком рідкісних видань) підлягають вторинному відбору. За наявності дублетності в основному фонді видання передаються до обмінно-резервного фонду. Зношені документи, що втратили свою актуальність або не підлягають реставрації, виключаються з системи фондів.

Кожний вид спеціальних бібліотек має свої, тільки їм притаманні специфічні завдання, від яких залежить склад читачів, фондів, особливості методів роботи, характер взаємовідносин у самій галузевій системі та в загальнодержавній мережі [10, с.120]. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О.Сухомлинського (ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського) відноситься до типу спеціальних

педагогічних бібліотек. Вона – провідна загальнонаціональна установа з питань бібліотечно-бібліографічного та науково-інформаційного забезпечення спеціалістів у галузі педагогіко-психологічної науки з освітнім галузевим книгосховищем, державним депозитарієм психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури, головним центром міжбібліотечного абонемента (МБА), головним координаційним та інформаційно-методичним центром мережі освітянських бібліотек.

Книгозбірня володіє інформаційним ресурсом у кількості 558794 одиниці зберігання. Одним із джерел фондових придбань бібліотеки є безоплатний обов'язковий примірник фахових видань, який надходить з 2002 року згідно з Постановою КМ № 608 від 10.05.2002 року „Про порядок доставляння обов'язкового примірника документів".

Фондосховище – основна частина діючого фонду бібліотеки, яка містить найбільш значні за обсягом і хронологією комплекти документів на українській та російській мовах – видань наукового, освітнього, історичного змісту. За змістом фонд освітянських бібліотек багатогалузевий, його призначення – оптимально забезпечити інформаційні потреби користувачів з найбільш актуальних проблем галузі. Це досягається завдяки виділенню у фонді бібліотеки ряду автономних частин – підфондів. Характерною ознакою підфонду є його відокремлене розміщення та зберігання. Сукупність підфондів складає структуру фонду бібліотеки [2, с.21].

Структура – це будова, організація , конституція бібліотечного фонду, його упорядкованість за тими або іншими ознаками. Від того, наскільки правильно структурований бібліотечний фонд, залежить успіх всієї роботи з ним, тому що структура дозволяє уніфікувати та суттєво полегшити технологію формування фондів [14, с.29].

Для організації фонду використовуються різні види розставлення: у книжкових фондах – систематично-абеткова, у фонді періодичних видань – абетково-хронологічно-порядкова, у фонді дисертацій і авторефератів дисертацій – абетково-порядкова.

Фахові видання ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського складають близько 50% від основного фонду бібліотеки.

У підфонді „Педагогіка" зберігається 140422 примірники. Документи розподілені за дисциплінами: історія педагогіки, педагогічна психологія, дидактика, спеціальна педагогіка, дошкільна педагогіка, педагогіка початкової та середньої освіти, професійна та вища освіта, шкільні програми тощо. У фонді подані твори таких видатних педагогів:

Ф.Прокоповича, В.Каразіна, О.Духновича, К.Ушинського, М.Корфа, І.Огієнка, С.Русової, А.Макаренка, Г.Ващенка, В.Сухомлин-ського; Я.А.Коменського, І.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, Д.Локка тощо.

Документи психологічного змісту налічують 63 639 одиниць зберігання. Видання, зібрані в цьому фонді, дають можливість ознайомитись з історією, становленням і розвитком психологічної науки в доробку вітчизняних і зарубіжних психологів.

У кожному структурному підрозділі фонду зберігаються рідкісні видання XVIII – початку XX ст., які є національним надбанням України, основою для наукових досліджень з питань становлення та розвитку освіти. У фонді знаходиться близько 90 тис. таких документів.

Особливої уваги заслуговує підфонд підручників у системі фондів Бібліотеки, який нараховує 62 883 примірники. Підручник – книга, в якій викладаються основи знань з певного навчального предмета на рівні сучасних досягнень науки та культури.[6, с.260].

Першим підручником з навчання грамоті є „Буквар" або „Азбука", що не тільки навчає, а і розповідає про життя країни, народ та його культуру. Змінюються часи, змінюються й букварі. Замість одних приходять інші, з новими текстами, з іншим оформленням, але мета цих книг залишається незмінною – навчити грамоті. У фондах бібліотеки зберігаються 52 букварі дореволюційної доби (1860–1917 рр.). Серед них „Українська абетка" М.Гаццука [Гатцук].– М., 1861 (підручник вміщує українську абетку, колядки, прислів'я, примовки, цифри, лічбу на копи, календар, свята та ін.) [5]; „Первый шаг. Букварь для письма и чтения" В.П.Вахтерова. – М., 1903 [3]; „Український буквар" С.Русової. 1-е вид. 1906 р. (2-е – 1917 р.) [12]. Вагоме місце посідає „Граматка" (1857 р.), видана друкарнею П.Куліша – українського письменника, літературного критика, фольклориста, етнографа, мовознавця, культурно-освітнього діяча, перекладача. Після повернення із заслання він заснував власну друкарню, що сприяло поширенню українських книжок у 60-ті роки XIX ст. [7].

Найоперативніше джерело інформації – періодичні видання. У цій частині підфонду зібрані фахові журнали та газети XVIII – поч. XX ст. Структурно вони розподілені таким чинном: періодика дореволюційного часу (видання XIX – поч. XX ст.) – 4 668 прим. зберігання („Вестник воспитания" – 1840–1917 рр., „Журнал Министерства народного просвеще-ния" – 1835–1916 рр., „Дошкольное воспитание" – 1914–1916 рр. тощо); українські періодичні видання (1918–1941 рр.) – 1224 прим.

зберігання („Наша освіта" – 1918–1925 рр., „Політехнічна школа" 1932–1934 рр., „Радянська освіта" 1924–1931 рр., „Український вісник експеримен-тальної педагогіки та рефлексології" 1925–1930 рр. тощо); сучасна періодична преса. Журнали та газети за останні два роки зберігаються і використовуються у читальному залі.

З метою максимального наближення до користувача, підфонд дисертацій і авторефератів дисертацій розташовано в читальному залі для науковців, який налічує 1 849 примірників дисертацій та 14065 – авторефератів.

Спеціалізовані фонди – частина діючих фондів бібліотеки – створені з метою найбільш оперативного та кваліфікованого задоволення запитів користувачів. Це фонд (колекція) читального залу В.О.Сухомлинського, що налічує близько 4000 одиниць зберігання (з них 2300 публікацій у періодичних виданнях), основу якого складають документи, подаровані сім'єю видатного педагога.

Спеціалізований фонд документів кабінету бібліотекознавства з питань документознавства, бібліографо- та бібліотекознавства налічує 5469 документів.

У комплексному відділі документів іноземними мовами інформаційний ресурс налічує 32579 примірників зберігання більш як 30-ма мовами народів світу (англійською, німецькою, французькою, польською, іспанською та ін.).

Нещодавно в структурі бібліотеки створено Медіацентр з читальним залом та підсобним фондом документів на електронних носіях.

Отже, структура бібліотечних фондів у ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського відповідає тематико-типологічному плану бібліотеки, змісту та формі документів, і, насамперед, запитам користувачів.

На базі інформаційного ресурсу бібліотеки науковцями проводиться широка науково-пошукова та науково-дослідна робота. Об'єктом дослідження став фонд підручників.

Шкільні підручники XVIII – початку XX ст. – це історичне надбання України, основа наукових досліджень з питань розвитку освіти та підручникотворення. Збереження цього надбання – важливе завдання не тільки ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського, а й держави.

Найефективнішим способом інформування про зміст фондів бібліотек і інших установ фондоутримувачів є створення друкованих каталогів. Друкований каталог – це тип бібліографічного посібника, який розкриває зміст фондів бібліотек і установ або будь-якої частини цих

фондів [8, с.20–23]. З метою інформаційного забезпечення науковців, освітян у їхніх дослідженнях з питань історії розвитку освіти, вітчизняного підручникотворення, бібліотечної справи створено друкований каталог „Підручники та навчальні посібники для початкових і середніх навчальних закладів (1748–1917 рр.) у фондах Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О.Сухомлинського” [10], де зосереджено відомості про 1174 назви навчальної літератури середини XVIII – поч. XX ст. Робота над створенням друкованого каталогу мала певну специфіку. Відомо, що книжки дореволюційної доби за своїм оформленням суттєво відрізняються від книжкового масиву пізнішого періоду. Тогочасні друкарні, видавничі установи, товариства-видавці здійснювали поліграфічне оформлення книжки за своїми власними правилами, відсутність яких (повно або частково) ускладнювало бібліографічне опрацювання видань певного періоду. Створюючи дане видання, науковці бібліотеки взяли за основу посібник „Методичні рекомендації. Український бібліографічний репертуар”. – К.,1999. Автор-укладач Р.С.Жданова [9, с.3–19].

Під час роботи над цим виданням серед інших бібліографічних проблем було питання добору матеріалу, розуміння особливостей бібліографічного опису дореволюційної книжки та пристосування його до умов праці в автоматизованому режимі.

Першим етапом, який мав дуже важливе значення, було обстеження, виявлення та опрацювання „живої” книжки безпосередньо з книгосховища бібліотеки. Укладачі досконало вивчали джерельну базу. Під час опрацювання основного розділу „Бібліографічний опис” найсуттєвішим було визначення його як науково-бібліографічного. Це пов’язано з типом бібліографічного посібника як каталогу. описуючи написання твору, максимально враховуються як основні, так і факультативні елементи, зберігається графіка написання, висвітлюється повніше його зміст. Увагу звертали на область приміток, кількість яких у посібнику не обмежується. Враховували помітки, характерні як для всього тиражу видання, так і для окремих примірників, тобто дарчі написи, печатки та штампи, екслібриси тощо.

Структура друкованого каталогу складається з основної частини та низки допоміжних покажчиків.

В основній частині матеріал розташовано за хронологією його видання, а в межах одного року – за алфавітом авторів і назв підручників. Різноаспектному розкриттю змісту сприяє розгалужений науково-допо-

міжний пошуковий апарат, який містить наступні покажчики, що значно збагачує книгу та підвищує її інформативність:

- іменний (авторів, укладачів, редакторів тощо);
- систематичний;
- покажчик назв творів друку;
- покажчик друкарень, видавничих організацій та установ, видавців і видавництв;
- покажчик місць видань підручників;
- покажчик печаток (штампів) бібліотек, приватних осіб, інших установ;
- покажчик екслібрисів, присвят, епіграфів, іменних, дарчих та інших поміток.

Для більш ефективного користування допоміжними покажчиками кожному з них передує невеликий вступ, що розкриває принципи побудови каталогу та його особливості. Зручності в користуванні посібником додасть і розроблена система посилань.

Слід також зазначити, що укладачами проведена значна пошукова робота для уточнення авторів, перекладачів, місць і років видання підручника або посібника. З цією метою була залучена широка джерельна база: довідкова література, енциклопедичні видання, бібліографічні посібники тощо.

Каталог розрахований на науковців, спеціалістів, які створюють нові сучасні підручники, учителів, студентів, працівників бібліотек. Зацікавляться ним й інформаційні служби та видавці.

Підручники XVIII – поч. XX ст. увійшли до складу наукового об'єкта ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського "Документи психолого-педагогічного та історико-культурного напряму XIX – поч. XX ст. (1850 – 1917 рр.)", що становить національне надбання. Упродовж 2003 – 2005 рр. у Бібліотеці здійснено комплекс заходів, спрямованих на збереження та забезпечення належного функціонування вищезгаданого наукового об'єкта. Науково-дослідна робота з вивчення та збереження раритетних видань становить основу інформаційного ресурсу ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського, є складовою скарбниці національної культури та важливим напрямом діяльності бібліотеки.

Каталог „Підручники і навчальні посібники для початкових і середніх навчальних закладів (1748 – 1917 рр.) з фондів ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського" – результативне дослідження фондів бібліотеки та значний внесок у формування потужного науково-інформаційного

ресурсу освітянської галузі України, вагомий вклад у національну бібліографію.

Література

1. Библотечное дело: Терминол. слов. / Сост. И.М.Суслова, А.Н.Уланова.–М., 1986. – 224 с.
2. Васильченко М.П., Кушнаренко Н.М., Мільман В.А. Бібліотечні фонди. – Х., 1993. – 150 с.
3. Вахтеров В.П. Первый шаг: Букварь для письма и чтения. М., 1903. – 32 с.
4. Відомості ВР України. – К., 1995. – № 7. Ст. 45. – С. 121.
5. Гатцук М. Українська абетка. –М., 1861. – 117 с.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К., 1997. – С.260.
7. Граматка. – СПб., 1857. – 149 с.
8. Данова Р.С. Друкований каталог – важливе джерело інформа-ції про бібліотечні фонди // Вісн. Кн. палати. – 2003. – № 3. – С.20–23.
9. Методичні рекомендації: Український бібліографічний репертуар. – К., 1999. – С.3–19.
10. Підручники і навчальні посібники (1748–1917 рр.) з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О.Су-хомлинського для початкових і середніх навчальних закладів: Каталог. – К., 2005. – 383 с.
11. Рогова П.І. Типологічні ознаки педагогічних бібліотек // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2003. – № 5–6. – С.120–125.
12. Русова С. Український буквар. – СПб., 1906. – 36 с.
13. Столяров Ю.Н. Библиотека: Структурно-функциональный подход. – М., 1981. – 268 с.
14. Столяров Ю.Н. Библиотечные фонды: Учебник.– М., 1991.– 270 с.

О.Г.Сак

ЗІБРАННЯ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ВИДАНЬ ТА ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ У ХЕРСОНСЬКІЙ ОУНБ ім. О.ГОНЧАРА

Чинний фонд рідкісних видань Херсонської ОУНБ ім. О.Гончара сформувався протягом першого століття існування бібліотеки, хоча на той час він ще не існував окремо виділеним масивом.

Фонди бібліотеки з часу її заснування (1872) поповнювалися за рахунок подарунків приватних осіб, місцевих та іногородніх організацій і установ, зокрема книгозбірень Одеси, Миколаєва, Полтави, Харкова, Севастополя, Катеринослава, Кам'янця-Подільського, Санкт-Петербурга тощо.

Серед дародавців – відомий поет О.Плещеєв, історик С.Тарле, вчений-біолог М.Браунер, земський санітарний лікар М.Тезяков, бібліограф-ентузіаст М.Беккер, відомий бібліотечному професійному загалу не лише України, а й всієї Росії. Відомий московський книговидавець К.Солдатенков надіслав до бібліотеки продукцію свого видавництва. Майже всі державні міністерства, Академія наук, більшість наукових товариств надсилали бібліотеці свої видання безкоштовно.

Отже у провінційному Херсоні кінця XIX – початку XX століття, де не було жодного вищого учбового закладу, поступово сформувалося громадське книгосховище, яке за складом своїх фондів посідало сьоме в Імперії.

Тож формування фонду рідкісних видань, що нині є складовою частиною національної культурної спадщини, – справа кількох поколінь бібліотечних працівників нашої книгозбірні.

Ідея створення відділу рідкісних видань як спеціалізованого структурного підрозділу бібліотеки втілилась у життя в 1994 р. і поступово у цьому зосередилася основна частина книжкових цінностей. Сьогодні в бібліотеці зберігається понад 27 тис. документів, які можна віднести до пам'яток друку. Це книги, брошури, образотворчі, нотні, картографічні видання та доволі значний масив періодики з фондів основного книгосховища, відділу рідкісних видань і краєзнавчого відділу.

Справнім скарбом і окрасою фондів є колекція стародруків (1738–1830), яка налічує понад 140 примірників. Це незначна кількість видань іноземною мовою, книги гражданського друку XVIII–XIX ст. та видання кириличного шрифту. Серед раритетів можна відзначити найстаріші: 12-й том «Історії Англії» французькою мовою, що вийшов друком у 1738 році. Ця відома праця французького історика Рапена Туаре (1661–1723) була написана в містечку – фортеці Везелі (прусському окрузі Дюссельдорфа), де Туаре провів свої останні роки життя. Маємо зробити припущення, що перший том побачив світ вже після смерті автора у

1724 році. Працю було продовжено послідовником Рапена Дюраном. Вірогідно, що авторство 12-го тому належить саме йому.

Серед книг гражданського друку XVIII–XIX ст. – «Подлинное и обстоятельное описание… Ледяного Дома…» Г.Крафта (СПб., 1741), котру як бібліографічну рідкість ще в XIX сторіччі було включено до відомого покажчика «Редких русских книг и летучих изданий XVIII века» Ю.Бітовта. Видання було надруковане російською, французькою і німецькою мовами, та примірник російською вважався найрідкіснішим. Придбанням цього раритету бібліотека завдячує відомому херсонському книголюбу М.А.Ємельянову, частина колекційного зібрання якого нині зберігається в бібліотеці.

Безумовну цінність являє собою також «Древняя история об египтянах, о карфагенянах, об ассирианах…» Ш.Роллена (1753 р.) в перекладі відомого російського поета, академіка, перекладача В.Тредіаковського.

Одним з первісток українського друку є «Мінея» – церковний календар на серпень старослав'янською мовою, що вийшла друком з типографії Києво-Печерської Лаври у 1787 році. Видання прикрашає вишукана гравюра на фронтиспісі та цікавими заставками – триптихами роботи талановитого гравера ієроднякона Севастяна.

Своєрідною духовною енциклопедією можна назвати ще один зразок кириличного друку. Це «Книга житій святих» Димитрія, митрополита Ростовського, яка була подарована книгозбірні настоятелем однієї з херсонських церков протоієреєм Віктором Анипком. Димитрій Ростовський працював над своїм монументальним твором понад 20 років (1684 р. – 1705 р.). Перше і друге видання чотиритомної «Книги житій святих» було здійснено в друкарні Києво-Печерської Лаври. Пізніше вона неодноразово перевидавалася в Москві. Ми маємо неповний примірник третього московського перевидання цієї епохальної праці (1764).

Одним із картографічних раритетів є «Атлас світу», датований кінцем XVIII століття. Виготовлений він за приватним замовленням в Аугзбурзі (Німеччина). На жаль, форзац і титул відсутні. Складається атлас з 50-ти карт, відтисків гравюр на міді, розфарбованих від руки. Згідно з традиціями того часу карти атласу прикрашені численними малюнками, виконаними в техніці офорту. На картах багато «білих плям»: ще немає Австралії, територія Північної Америки не поділена на штати. Зате карта України в наявності і навіть Херсон на ній вже позначений.

Прижиттєві та посмертні видання відомих письменників, політичних діячів, істориків, філософів також займають почесне місце в наших фондах і становлять їх більшість. Серед них 2-е перевидання «Кобзаря» Т.Шевченка, надруковане в типографії Куліша у Санкт-Петербурзі в 1860 році; чимало першодруків наукового та публіцистичного спадку М.Грушевського; «Словарь української мови» Б.Грінченка (1908); прижиттєві видання творів О.Пушкіна, Ф.Достоєвського, О.Купріна, В.Короленка, Л.Андреєва; збірки поезій В.Жуковського, М.Некрасова, О.Блока тощо.

Історичні події складалися так, що фонди бібліотеки час від часу поповнювались приватними зібраннями відомих діячів культури і науки, так чи інакше пов'язаних з історією краю. Таким чином у 20-х роках XX століття, під час націоналізації, до Державної Центральної бібліотеки (так тоді називалась наша книгозбірня) потрапила частина книг з приватного зібрання відомого бібліофіла, композитора, музичного критика Сергія Володимировича Юферова. Особиста бібліотека С.Юферова описана С.Сільванським в 1928 році у книзі «Библиотеки старого Херсона», яка була надрукована накладом 100 примірників і стала бібліографічною рідкістю. Характер бібліотеки, фонд якої становив 2000 томів, визначається спеціальністю власника: це книги музичної тематики російською та іноземними мовами, прижиттєві видання творів А.Доде, Гі де Мопассана, О.Дюма, А.Франса мовою оригіналу. Більшість видань з колекції позначені власним екслібрисом та штампом.

Колекція книг з екслібрисами постійно поповнюється завдяки херсонським книголюбам, таким як М.А.Ємельянов, родина Л.К.Ширяевих, котрі передали в дар нашій бібліотеці чимало цінних видань зі своїх колекційних зібрань, у тому числі книг з екслібрисами. М.А.Ємельянов, відомий в Херсоні колекціонер та палкий шанувальник книги подарував нас 207 унікальних видань XVIII–XIX та початку XX століття, а також свою колекцію «Блокіани», налічує 108 примірників, з них 21 – прижиттєві видання поетичного та публіцистичного спадку поета, і яка займає особливе місце серед подарованих цінностей. Справжньою окрасою тепер вже бібліотечного зібрання книг з автографами стали «Стихи о России» О.Блока (Пг., 1915) і «Полное собрание сочинений» Л.Анреєва. Т.1 (СПб., 1915) з автографами авторів.

Колекція видань з автографами займає чільне місце у бібліотечному фонді. Їх збирання почалося майже від року заснування бібліотеки. Нині в колекції маємо твори друку з авторськими написами

відомих земляків: історика С.Тарле, бібліотекаря В.Шенфінкель, яка більше 30 років свого життя опікувалася справами Херсонської громадської бібліотеки, відомого бібліофіла-краєзнавця С.Сільванського. Багато хто з митців слова побували в нашому краї, залишивши на спогад свої книги з автографами. Перш за все, це, О.Гончар, М.Бажан, Я.Баш, Ч.Айтматов, С.Баруздін та ін.

Не менш цінну частину бібліотечного фонду становлять видання 1920–1930 років, та книги, що побачили світ під час Великої Вітчизняної Війни.

До фонду книжкових пам'яток також відносяться періодичні видання XVIII–XIX і початку XX століть, у тому числі первістки української періодики («Основа», «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник» тощо).

Особливе місце серед документальних джерел належить краєзнавчим виданням. Краєзнавчу роботу бібліотека виконує з перших днів свого існування. На початку XX століття в Херсоні діяли 7 друкарень. Видавали вони переважно земські та міські офіційні матеріали, листову продукцію (афіші, бланки), але траплялися й наукові та літературно-художні видання. Всі вони систематично надходили до бібліотеки. Унікальний фонд місцевих газет, починаючи з 1865 року («Херсонские губернские ведомости», «Юг»), має значну історико-культурну і наукову цінність. Більшість видань стали бібліографічною рідкістю.

Коли йдеться про краєзнавчі видання, не можна ще раз не згадати про діяльність Віри Костянтинівни Шенфінкель, яка в 1890 році була обрана членом дирекції Херсонської громадської бібліотеки. Виборна дирекція на той час відала усіма напрямками роботи бібліотеки. З 1890 до 1908 року В.Шенфінкель підготувала фактичні відомості до 18 опублікованих щорічних звітів дирекції бібліотеки. В історію бібліотечної справи В.Шенфінкель увійшла і як бібліограф, укладач та упорядник друкованих каталогів і бібліографічних покажчиків. У 1892 році під її керівництвом було підготовлено й надруковано доповнення до каталогу, виданого у 1888–1890 роках, у 1897 році за редакцією Шенфінкель вийшов друком «Систематичний каталог Херсонської громадської бібліотеки (1872–1896)». Пізніше, в 1901, 1905, 1911 роках вийшли 1-е, 2-е та 3-е доповнення до основного каталогу. Каталог повністю відображає книжковий фонд бібліотеки з часів її заснування до 1897 року включно. Це близько 12,5 тис. примірників. Окрім того, в каталозі знайшли відображення статті з журналів, що передплачувала книгозбірня.

Каталог Херсонської бібліотеки був визнаний одним з найзначніших каталогів такого роду: у ньому були відображені найпоширеніші журнали другої половини XIX століття, а у третьому доповненні – першого десятиріччя XX століття.

Плідною була співпраця Віри Костянтинівни з Михайлом Євгеновичем Беккером – добрим генієм бібліотеки. Протягом 36 років він був членом бібліотеки, 18 років входив до складу її дирекції та був активним учасником усіх її справ: він складання звітів про роботу, дослідження історії, до опікування будівництвом приміщення. В пам'ять про заслуги М.Беккера був організований відділ його імені, а в основу покладено особисте зібрання літератури М.Є.Беккера. У відділі зосереджено літературу з питань міського самоврядування та земських справ. У 1911 році вийшов друком систематичний покажчик фонду відділу – кращий взірець бібліографічних посібників того часу.

Однією з важливих ділянок роботи відділу рідкісних і цінних видань нашої книгозбірні є обробка та науковий опис фонду рукописів, що зберігаються в бібліотеці. Найстарішим примірником, який започаткував колекцію, є «Генеральный Регламент», писаний від руки і датований 1720 роком. Не менш цікаві експонати колекції – рукописні збірки поетичних творів О.Пушкіна (без дати і місця видання) та К.Рилеєва (1820) у палітурках. Фонд рукописів включає в себе і родинний архів херсонського священика, протоієрея Л.І.Гошкевича, частину якого (390 од. зб.), бібліотека мала щасливу нагоду придбати у місцевого краєзнавця. На жаль, це лише частка сімейної документальної спадщини Гошкевичів, рештки якої, можливо, розпорошені по численних зібраннях херсонських колекціонерів. Видатні представники великої і славетної родини Гошкевичів залишили по собі добру пам'ять та відіграли значну роль у культурному житті не тільки Херсона, а країни в цілому.

Один з них – добре відомий всім Віктор Іванович Гошкевич (1860 р.н.), засновник, організатор і доглядач Херсонського краєзнавчого музею, археолог, громадський діяч, науковець, відомий публіцист, редактор та засновник газети «Юг» (1898–1907). За сумлінну краєзнавчу роботу в 1922 році він був удостоєний звання Героя Праці.

Менше відомі широкому загалу його брати: Михайло Іванович Гошкевич (1853 р.н.), помічник Херсонського губернського інспектора з питань медицини, Микола Іванович Гошкевич (1870 р.н.), інспектор учбових закладів у польській частині Росії та Леонід Іванович Гошкевич (1868 р.г.), священик у сані протоієрея, який в період німецької окупації

активно допомагав євреям, так, щоб врятувати їх від страти, Гошкевич особисто охрестив 120 євреїв. За бездоганне служіння во славу Святої Церкви він був відзначений всіма нагородами, які тільки існують для священиків у православній Церкві. А за патріотичну діяльність за часів нацистської окупації нагороджений медаллю «За добласный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.».

Їх батько, Іван Антонович Гошкевич (1824), магістр богослів'я, ректор Київської духовної семінарії, знаний як укладач одного з перших підручників логіки російською мовою. Але найвідомішим є його брат Йосип Антонович Гошкевич (1814), перший російський дипломатичний представник в Японії, учений, автор численних публікацій про Китай та Японію, укладач «Японсько-російського словника» (1857. Ця праця була відзначена високою державною нагородою – Демидівською премією та золотою медаллю.

Родинний архів Гошкевичів, що зберігається в наших фондах, становить 390 документів, які охоплюють період з 1834 р. до 1951 р. Архів містить біографічні матеріали, господарчо-побутові документи, матеріали щодо службової та громадської діяльності, листування та фотографії Л.І.Гошкевича, його старшого брата М.І.Гошкевича, батька – І.А.Гошкевича, матері – Г.І.Гошкевич (у дівоцтві Веледницької), діда з батьківського боку – І.А.Гошкевича та діда з материнського боку – І.І.Веледницького.

Серед фото та ілюстративних матеріалів викликають інтерес 2 фотографії з Японії. Одна – з дарчим написом і малюнком олівцем, датованим 1885 роком від товариша Леоніда Гошкевича по Київській духовній семінарії Міріа Сайкаки. Друге фото священнослужителя, без особистих написів і без зазначення дати. Нещодавно вдалося встановити, що на ній зображений Миколай, Архієпископ Японський (1836–1912), лист від якого, датований 18 серпня 1910 р., також зберігся в архіві отця Леоніда. Це єдине нагадування серед сімейних документів про його славнозвісного родича – Йосипа Антоновича Гошкевича. Святитель Миколай (Іван Касаткін) прибув до Японії в 1861 році як настоятель церкви при російському консульстві, де на ту пору Йосип Антонович Гошкевич виконував функції посла. Члени родини Гошкевичів, зокрема Віктор Іванович та пізніше Леонід Іванович, підтримували дружні стосунки з ієромонахом Миколаєм. Про це свідчить і згаданий вище лист, і спогади Віктора Івановича Гошкевича, надруковані в «Русских

ведомостях» за 1912 рік. («Русские ведомости». – 25 февраля. – 1912. – № 46).

Наукове опрацювання родинного архіву Гошкевичів тільки розпочато. Попереду копітка, але цікава робота. Наша головна мета – збереження і вивчення того, що вже одержали, та можливе поповнення колекції новими матеріалами надалі.

У відділі рідкісних і цінних видань бібліотеки зберігаються як раритети минулих століть, так і взірці поліграфічного мистецтва сучасності. Дивує своїми розмірами книжка-крихітка розміром 17х20 мм з колекції мініатюрних та малоформатних видань. Це збірка прислів'їв «Лучше всяких лекарств, питья да яств.» (М., 1975), яка визнана найменшим виданням не тільки в нашій бібліотеці, а в усьому місті. Захоплення відвідувачів неодмінно викликає ще одне диво сучасної поліграфії – роман М.Булгакова «Мастер и Маргарита», вміщений на одному стандартному аркуші.

У колекції факсимільних і репринтних видань маємо примірники сучасних перевидань пам'яток рукописного спадку минулого XI–XVII століть, таких як «Остромирове Євангеліє» (1056–1057), «Пересопницьке євангеліє» (1556–1561) тощо.

Ознакою позитивних змін у духовному житті бібліотеки можна вважати колекцію зарубіжних видань української діаспори, серед яких є рідкісні публікації творів М.Куліша, праці істориків І.Крип'якевича, О.Оглоблина та ін. Заборонена раніше література українського зарубіжжя стала доступною широкому загалу читачів і впродовж більше ніж 10 років користується великим попитом, особливо у студентської молоді.

Створення відповідних умов для збереження рідкісного і цінного фонду, його вивчення та наукове опрацювання, а також забезпечення раціональної доступності фонду користувачеві – нагальна проблема сьогодення, що стоїть перед відділом. Вирішення її та цілої низки інших проблем, які виникли в ході реалізації «Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки» та при роботі по створенню «Державного реєстру національного культурного надбання», потребує певного фахового досвіду, належного рівня кваліфікації, наявності кадрів, достатнього фінансування. На жаль, дійсність не відповідає бажаним потребам. Та не зважаючи на об'єктивні причини, як то, часта зміна та відсутність кадрів у відділі, брак фінансування, відсутність необхідної кількості техніки і недосконалість програмного

забезпечення, фахівці відділу спрямували всі зусилля на виконання поставлених завдань і провели певну роботу за цим напрямком.

З метою забезпечення фізичного збереження рідкісних фондів та більш зручного використання вони відокремлені від основного фонду і зберігаються на одному з ярусів багатоповерхового книгосховища бібліотеки.

Для визначення загальної кількості рідкісних і цінних видань щодо присвоєння їм статусу пам'ятки національного культурного надбання, переглянуто на опрацьовано понад 4000 примірників з фондів Херсонської ОУНБ, бібліотек держархіву Херсонської області, краєзнавчого музею, державного університету та обласної медичної бібліотеки. Створено початкову базу даних реєстру рідкісних і цінних документів у Херсонській області, яка налічує 1990 описів видань. Інформацію подано до Національної Парламентської бібліотеки України.

На виконання положення Програми збереження бібліотечних та архівних фондів проведено аналіз та зроблено оцінку фізичного стану фондів бібліотек-фондоутримувачів цінних видань. За виявленими даними розпочато їх ремонт та реставрацію. Протягом останнього п'ятиріччя обласною книгозбірнею частково відреставровано понад 1,5 тис. примірників цінного бібліотечного фонду, в т.ч. краєзнавчих видань, 11 одиниць пройшли копітку реставрацію за сторінками загальним обсягом близько 2 тис. аркушів. Виготовлено понад 500 картонних контейнерів для фазової консервації найцінніших примірників. Для репрографічного відтворення документів бібліотека придбала спеціальне обладнання. Тож з 2003 року відділом розпочато роботу з переведення рідкісних і краєзнавчих фондів на електронні носії шляхом сканування (оцифровування) та створення страхових копій документів. У першу чергу для сканування відбиралися стародруки та краєзнавчі видання. На сьогодні оцифровано понад 140 прим. рідкісних документів, що становить майже 15 тис. сторінок тексту та ілюстрацій.

Вивчення фондів потребує копіткої роботи з кожним документом. У разі необхідності працівниками відділу проводиться атрибуція видання (встановлення автора анонімного твору), ідентифікація дефектного документа, встановлення вихідних даних тощо. При складанні наукового опису кожного примірника наводяться додаткові відомості щодо наявності конволютів, маргіналій, автографів, дарчих написів, екслібрисів, печаток, штампів та інших знаків на виданнях.

Результати досліджень використовуються у виступах на наукових конференціях, у місцевих телепередачах, при проведенні масових заходів у бібліотеці, в місцевій пресі тощо. Підсумком роботи з вивчення фонду є також видання друкованих каталогів на окремі колекції, а саме: «Каталог зарубіжних видань української діаспори» (1993), «Книги гражданського друку. 1753–1860» (1996), «Дивосвіт мініатюрного друкарства» (2002). Триває робота по створенню бібліографічного покажчика часописів дореволюційного періоду, на черзі підготовка та видання друкованого каталогу документальних цінностей з фондів бібліотеки, що будуть включені до «Державного реєстру національного культурного надбання України». Паралельно створюється електронна база даних дореволюційної періодики. Розпочато також роботу по створенню електронного «Музею книги» на бібліотечному сайті. Незважаючи на те, що 2005 рік був завершальним у реалізації Програми збереження бібліотечних та архівних фондів та у створенні Державного реєстру, основні положення та завдання цих загальнодержавних документів й зараз залишаються для нас актуальними. Планується редагування та поповнення баз даних, розроблених за вимогами Державного реєстру. Буде продовжуватись робота по створенню страхових копій раритетів в електронному вигляді. Адміністрацією бібліотеки розглядається питання щодо можливого переведення на мікроносії частини газетного фонду книгозбірні, зокрема газет XIX – початку XX століття та краєзнавчих видань. Невдовзі буде проведено обов'язкову паспортизацію всіх колекційних зібрань, заплановано розробку «Інструкції про порядок визначення умовної вартості рідкісних та цінних видань» та оновлення «Інструкції з організації, збереження та використання фонду рідкісних та цінних видань».

Отже перспективи визначені, всі зусилля працівників бібліотеки будуть спрямовані на благородну справу – збереження національного культурного надбання й донесення його до нащадків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джерело знань: історичний нарис про Херсонську обласну універсальну наукову бібліотеку ім. О.М.Горького /О.М.Хропач, О.І.Катушкіна, Н.А.Школьник. – 2-е вид. переоб. і доп. – Херсон, 1992. – 47 с.

2. Каменская В. Херсонская общественная библиотека: исторический обзор / Русская школа. – 1895. – № 5 и 6 (май – июнь). – С.373–385.
3. Сильванский С.А. Библиотеки старого Херсона. – Херсон, 1928. – 32 с.
4. Сильванский С.А. Провинциальные книжные знаки. – Херсон, 1927. – 47 с.
5. Херсонский библиофил: Альманах. Вып. 1. – Херсон, 2005. – 218 с.
6. Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека: від минулого століття майбутньому: Збірник ст.; Уклад. Н.Ф.Попова. – Херсон, 1998. – 89 с.

В.В.Мірошникова

ДО ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ МЕРЕЖІ МІЖВІДОМЧИХ ЦЕНТРІВ РЕПРОГРАФІЇ ТА КОНСЕРВАЦІЇ, ГАЛУЗЕВИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ СЛУЖБ РЕПРОГРАФІЇ ТА РЕМОНТНО-ПАЛІТУРНИХ РОБІТ У БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ

Сучасний стан консервації та репрографії бібліотечних фондів в Україні характеризується відсутністю на державному рівні чітко вираженої системи дій за цим напрямком. Кожна з бібліотек вирішує ці проблеми самотужки. Змінити ситуацію мала національна "Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр.", яка передбачала створення міжвідомчих центрів консервації та репрографії (НБУВ, НПБУ, ОДНБ, ХДНБ і ЛНБ НАН України), на базі п'яти найбільших бібліотек України, а також галузевих і регіональних служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт при державних архівах, ОУНБ та відомчих бібліотеках. Саме вони мали стати основою для системної роботи з консервації та репрографії, але, на жаль, в основному так і залишилися продекларованими.

На сьогодні, за незначним винятком, ми маємо ті самі структурні утворення, котрі існували ще за радянських часів. Перш за все це потужний Центр консервації та репрографії при Національній бібліотеці України ім. В.Вернадського, котрий складають три відділи: наукових технологій збереження фондів, реставрації та відділу оправ. У Львівській науковій бібліотеці НАН України працює відділ наукової реставрації та консервації рідкісних видань, до складу якого входить науково-дослідна лабораторія, сектор реставрації та консервації книг, група гігієни.

У системі Міністерства культури і туризму на базі ХДНБ ім. В.Г.Короленка діє відділ репрографії, відділ друку і створення страхового фонду, а також палітурна майстерня при відділі зберігання фондів. У деяких ОУНБ створено підрозділи, які здійснюють оправлення документів.

Проте всі ці структури працюють лише на вирішення завдань по збереженню власних фондів, вони не надають ані практичної, ані методичної допомоги іншим бібліотекам у межах своїх повноважень і регіонів. Таке становище пояснюється обмеженістю сучасної матеріально-технічної бази або взагалі її відсутністю, а також недостатнім кадровим забезпеченням.

Досі немає типових положень про центри і служби, що зазначені у Програмі, не вжито дієвих заходів щодо їх технічного оснащення. Хоча деякі спроби за цим напрямком зроблено. Наша бібліотека, наприклад, одержала комплект обладнання, котрий складається з планетарного сканера Minolta PS 7000, який спроможний відтворювати документи форматів А4 – А3, двох робочіх станцій з рідкокристалічними моніторами, кольорового принтера МС – 3100, лазерного чорно-білого принтера РР 1200 W, цифрового фотоапарата Minolta Dimage A1. Це добре, якісне обладнання допомагає у вирішенні проблем віртуального доступу до деяких документів, виконанні читацьких замовлень на створення цифрових копій окремих частин документів. Воно широко застосовується для створення повнотекстових БД, сторінок сайта бібліотеки тощо. Бібліотека вдячна за надання такої можливості. Проте цього комплексу недостатньо для вирішення проблем збереження документів. Він не в змозі виконувати ті завдання, котрі стоять перед центрами консервації та репрографії (якщо розглядати їхню діяльність як системну і комплексну).

Щоб покращити становище, потрібна розробка нової Національної програми збереження бібліотечних фондів. Вона обов'язково має врахувати необхідність відновлення роботи по створенню зазначених у Програмі структур міжвідомчого і обласного рівнів. Проте цю роботу слід організовувати продумано, з урахуванням майбутніх напрямків діяльності і функцій цих структур. Необхідна попередня розробка методичних і технологічних рішень щодо функціонування перш за все міжвідомчих центрів як головних ланок системи, з урахуванням усього комплексу проблем збереження: здійснення профілактичних заходів, консервації,

реставрації, репрографії, розробки охоронних систем, кадрового забезпечення.

На наш погляд, п'ять зазначених центрів консервації і репрографії мають бути не тільки міжвідомчими, а й міжрегіональними. Тоді вони творять мережу, що забезпечуватиме діяльність бібліотек регіонального рівня, і разом зі службами репрографії та ремонтно-палітурних робіт складатимуть систему управління процесами збереження бібліотечних фондів у державі.

Ми вневнені, що майбутні центри (обов'язково у взаємодії) повинні виконувати не тільки завдання з консервації та репрографії документів, а й забезпечувати такі напрямки роботи:

– організація наукових досліджень з питань збереження фондів;

– проведення науково-методичних та інформаційних заходів для бібліотек України;

– вивчення і розповсюдження нових технологій консервації та репрографії.

Вельми важливим у діяльності майбутніх центрів є обмін інформацією про здійснені заходи. Доцільно щороку публікувати докладні звіти і робити їх доступними для фахівців і широкого загалу. Одним із провідних напрямків роботи центрів має стати методичне забезпечення діяльності бібліотек у регіонах (відповідно до териториального розмежування обов'язків між ними). Для цього доцільно використовувати поєднання традиційних форм методичної роботи з використанням новітніх технологій. Наприклад, одним з ефективних спососбів методичного впливу центрів на бібліотеки ми вважаємо створення кожним з них сайта, де були б представлені списки фірм-постачальників матеріалів та обладнання, довідкові дані про них, регламентуючі документи зі збереження фондів, матеріали семінарів, НПК, адреси зарубіжних сайтів з проблем збереження тощо. Наш досвід довів, що ефективними є також віртуальні довідки для бібліотекарів, проведення віртуальних семінарів, телеконференцій тощо. Робота центрів за цим напрямком не пов'язана з великими складностями, чого не можна сказати про консервацію та репрографію документів.

Зараз найбільші державні бібліотеки, зокрема ХДНБ, майже зовсім не забезпечені сучасним обладнанням, матеріалами і фахівцями для виконання робіт, спрямованих на захист фізичного стану документів. Цей напрямок роботи слід починати від нульової позначки. Очевидно, що ХДНБ і ЛУНБ необхідно надати фінансову можливість проведення

мікологічної експертизи книгосховищ, придбання необхідних реактивів для мінімального мікологічного контролю і боротьби з біодеструкторами. Також необхідно створити умови для здійснення стабілізації (нейтралізації) документів, тобто забезпечення їх консерваційними машинами на зразок С 900 фірми "NESHEN ", матеріалами, що самоклеються, типу filmolux, filmomatt, filmoplast. Нагальною є також потреба в розробці штатного розкладу центрів, до якого обов'язково слід включити відповідних фахівців, у тому числі спеціалістів для боротьби с біодеструкторами.

Необхідно також подбати про створення умов для фазового зберігання документів. Щоб реалізувати це завдання, достатньо хоча б в одному центрі мати спеціальну машину на зразок KASEMAKE для виготовлення контейнерів. За її допомогою можна буде задовольнити мінімальні потреби в консервації найцінніших документів національного фонду. Звісно, бібліотеки-замовники мають платити за виконану роботу бібліотеці-власнику.

Міжвідомчі центри мають забезпечити сумісне застосування консервативних засобів і заходів з переформатування документів, тобто переведення інформації з паперового носія на носій довготривалого зберігання. Найголовнішим завданням роботи за цим напрямком має стати створення системи архівів, яка б у майбутньому охоплювала копії документів з усіх книгосховищ І та ІІ ступенів зберігання Національного бібліотечного фонду України. Проте необхідно визначитися, які саме носії інформації мають стати для нас пріоритетними.

Слід зауважити, що захоплення багатьох бібліотечних фахівців технологією сканування документів не можна вважати оптимальним, якщо йдеться не про полегшення доступу, а про забезпечення збереження інформації. Відомо, що оптичні диски як архівні копії можуть використовуватися лише умовно. На сучасному етапі розвитку оцифрувальної техніки і електронних носіїв інформації оцифрування розглядається як категорія збереження лише в розумінні збільшення доступу до документів в іншому форматі. Оптичні диски не забезпечують довготривалого зберігання інформації. Тому найбільш гарантованим носієм для довготривалого зберігання у світі досі вважається мікроплівка. У США комісія по збереженню і доступу і Група наукових бібліотек дійшли висновку про неможливість гарантувати необмежену довготривалість документів у цифровій формі внаслідок існування низки технологічних, організаційних і юридичних проблем. Це підтверджують

також висновки робочої групи Німецької дослідницької Асоціації "Оцифрування як засіб забезпечення збереження", створеної на вимогу Європейської комісії зі збереження фондів. Вона визначила пріоритет мікрофільмів як середовища для запису і збереження інформації.

Отже , більш оптимальним зараз вважається так званий гібридний підхід, коли для забезпечення збереження використовується мікрофільм, а для пошуку і обробки інформації – засоби обчислювальної техніки. Саме він дозволяє створити ефективний багаторівневий підхід до системи збереження і використання документів.

Враховуючи викладене доцільно відразу зорієнтовувати центри консервації та репрографії на застосування гібридного підходу. При створенні повнотекстових баз даних визначити підходи до сканування документів за групами, зважуючи на цінність документів і попит на них. Можливо, у перспективі це дозволить відмовитися від створення фондів робочих мікрокопій, що сприятиме певній економії ресурсів.

На жаль, сьогодні оснащення бібліотек мікрофільмуючим обладнання є незадовільним. У бібліотеках, які визначені базовими для створення міжвідомчих центрів консервації та репрографії, лабораторії мікрофільмування були створені ще у 80-х роках минулого століття. Техніка, що була закуплена для них у той час, застаріла і, природньо, не може створювати мікрофільми належної якості. В результаті перспектива сертифікації продукції в більшості лабораторій, яка необхідна у разі виконання замовлень від бібліотек, є дуже проблематичною. Імовірно, жодна з них не витримає перевірки на якість мікрофільмів, що виготовляються. Навіть в Росії, де активізація і модернізація роботи зі створення системи мікрофільмування документів у бібліотеках розпочалася ще в 1993 р., таку перевірку витримала лише Російська державна бібліотека.

Завдяки допомозі фонду "Відродження" ХДНБ придбала проявну камеру фірми INDUS. Однак це не вирішує проблеми, бо знімальна камера на 35-мм непрофільовану плівку "Документатор ДА-5", яку було введено в експлуатацію ще в 1968 р., звісно, не дозволяє робити такі копії, які б відповідали сучасному рівню мікрофільмування. Це, своєю чергою, робить неможливим сканування мікрокопій.

Відомо, що робота центрів з мікрофільмування має здійснюватись узгоджено, за єдиними нормами і правилами. Низка існуючих міжнародних і вітчизняних стандартів допоможе у цьому. Однак є

проблеми, які вимагають погодження. Насамперед це стосується того, яким саме носіям інформації слід віддати перевагу.

На наш погляд, доцільно користуватися рулонними мікрофільмами. За традиційною технологією мікрофіші вважаються найбільш оптимальним варіантом для організації фондів мікроносіїв з метою вдосконалення бібліотечно-інформаційного обслуговування. Але наша мета полягає перш за все у створенні страхових і архівних копій, удосконалення ж обслуговування краще здійснювати шляхом оцифрування мікрокопій. У такому випадку зручніше використовувати саме рулонні мікрофільми. Саме 35-мм рулонна плівка, за висновками вже згаданої робочої групи Німецької дослідницької Асоціації, є найращою для створення майстер-негативу і здійснення оцифрування видань. Останнє, до речі, майже повністю усуває недоліки такої плівки у процесі пошуку потрібної інформації та створює умови для використання образів документів у віртуальному просторі.

Технічне забезпечення центрів мікрофільмуючим обладнанням слід здійснювати централізовано, на основі моніторингу існуючих у бібліотеках лабораторій мікрофільмування. Це надасть можливість зекономити кошти і уникнути помилок у визначенні комплексу обладнання.

Слід пам'ятати, що вибір обладнання є досить складним завданням. Щоби запобігти невдалим рішенням, доцільно створити робочу групу, яка має централізовано, з урахуванням поставлених завдань, на основні обов'язкового моніторингу існуючого у бібліотеках обладнання, а також техніки, яку пропонують різні фірми, здійснити закупівлю технічних засобів для передання центрам.

Очевидно, що означені центри мають бути оснащені знімальними пристроями, які дозволяють розкривати видання не на 180, а на 90 або 120 градусів, наприклад, фірм "Zeutscehel" або IKM. Доцільно було б також звернути увагу на призменну камеру фірми "Zeutscehel" із дзеркальною призмою з кутом 60 градусів, що дозволяє розкривати документ на 60 градусів і фіксувати зображення без спортворень на плівці навіть маргіналій.

Дуже привабливими для бібліотек виглядають знімальні гібрид-камери. Ця нова розробка фірми "Zeutscehel" (OK-301) дозволяє одночасно здійснювати мікрофільмування і сканування документів. Вона являє собою 35-мм рулонну знімальну камеру з приєднаним до неї комп'ютером, має пульт управління, понад 10 меню, пам'ять, можливість

зйомки документів різного формату і різних масштабів зменшення. Комплекс відрізняє якісна оптика, котра дозволяє одержувати зображення з високим ступенем дозволу. До недоліків комплексу слід віднести необхідність роботи на ньому одночасно двох операторів. До того ж відсутність сервісної служби і спеціалістів по сервісному обслуговуванню і ремонту мікрофільмуючого обладнання такого класу можуть призвести до його тривалих простоїв. Натомість можливе одержання електронних образів з використанням мікрофільмів за допомогою сканування на спеціальних сканерах, наприклад, фірми "Чедвік-хілі" або BellHowel. Проте наявність гібрид-камери здається більш перспективним варіантом.

Отже, оптимальним варіантом комплексу обладнання може стати:

- гібрид-камера,
- проявна машина для 35-мм рулонної плівки з системою видопідготовки,
- декситометр (прилад для визначення щільності мікрофільму),
- ультразвуковий слайсер (прилад для склеювання мікрофільмів),
- читальні апарати (бажано Cannon) з можливостями роздрукування паперових копій,
- витратні матеріали.

Оцифрування мікроплівок потребує дуже високої якості не тільки обладнання, а й матеріалів. У зв'язку з цим доцільно прокоментувати перспективи використання кольорових мікрофільмів. Їхнє застосування у бібліотеках є надто проблематичним, бо ціна утримання відповідної лабораторії в такому випадку підвищується майже в 4 рази. Висновки робочої групи Європейської комісії по збереженню фондів проголошують неправильним "заради економії коштів погоджуватися із втратою якості відтворення". Тому при укладанні кошторису лабораторій слід подумати і над цим варіантом, хоча б для однієї з українських лабораторій за умови виготовлення нею мікрокопій на особливо цінні ілюстровані видання з фондів бібліотек (за державною програмою).

Одне з найголовніших завдань міжвідомчих центрів є визначення видів документів, що потребують консервації та мікрокопіювання. а також прийнятних способів роботи з ними. Перелік їх має розроблятися загальними зусиллями і затверджуватися на державному рівні у вигляді програми, обов'язкової для виконання бібліотеками усіх типів і видів, які володіють документами, що складають Національний бібліотечний фонд України.

Слід визначитися, які саме документи слід переводити на страховий рівень, копіювати першочергово, які засоби для них використовувати і які центри конкретно будуть відповідати за мікрокопіювання окремих груп документів. Як то прийнято у світі, до таких програм насамперед включаються кодекси законів, стандарти (у т.ч. застарілі), патентна документація, книжкові пам'ятки, газети.

У зв'язку з цим слід наголосити на найболючішій проблемі збереження документів – збереженні газетних фондів. У більшості бібліотек, які мають велику ретроспективу документів, що зберігаються, вони знаходяться у катастрофічному стані. Чим далі, тим більші масиви газет виводяться з процесів обслуговування. І цей процес має тенденцію до прискорення. Поступово до законсервованих масивів будуть додаватися нові, у тому числі й близькі до сучасності за термінами виходу в світ. Навіть нечасте використання оригіналів призводить до руйнування паперу. А місцеві газети, особливо давні, у зв'язку із модою масмедіа на відтворення подій певного дня багато років тому, зараз використовуються дуже часто.

Отже, саме фонди українських газет, особливо регіональних, слід рятувати в першу чергу, використовуючи комплекс методів, спрямованих на консервування оригіналів і їх мікрокопіювання. Втім, опрацювання газет як методами консервування, так і репрографування має неабиякі труднощі і потребує ретельного добору обладнання для центрів.

Відомо, що застосування газоподібних хімічних речовин для зниження рівня кислотності в газетному папері небезпечно для здоров'я людини і навколишнього середовища. Технологія обробки водяними хімічними речовинами передбачає розділення газетних підшивок, а це шкодить оригіналу. Обробка кожного газетного аркуша у ванні потребує багато часу і майже не механізується. Обробка у вакуумних трубах не має цих недоліків, але не дає змоги запобігти пошкодженню оригіналів і потребує великих коштів. Нанотехнічна технологія нанесення на папір тонкого шару спеціального покриття ще остаточно не розроблено, та й, напевне, коштуватиме дуже дорого. Враховуючи той великий обсяг газет, який мають обробити бібліотеки України, наоптимальнішим шляхом вирішення проблеми на сучасному етапі слід вважати знов-таки мікрофільмування. Це дозволить зберегти якщо не оригінали, то хоча б інформацію, і забезпечити доступ до неї.

У галузі мікрокопіювання метою цієї роботи має бути створення якомога повніших комплектів назв українських газет з наступним

переведенням їх у цифровий формат. У перспективі слід прагнути до мікрокопіювання основних газет відразу після виходу в світ, визначивши обов'язки конкретних центрів щодо репертуару.

Безумовно, інформація в газетах є дуже привабливою і для сканування. Проте сучасні програми сканування з мікрофільмів погано читають газетні тексти. Ми вже зіткнулися з цією проблемою. Працюючи зі сканером для мікрофільмів NIKON Film scanner Super CoolScan 4000 ED, маємо великі труднощі з відтворенням текстів, тому вимушені надати перевагу прямому скануванню газет, що не є оптимальним вирішенням. При опрацюванні газет дійсно можливо впроваджувати технологію відокремлення процесів мікрофільмування і сканування. Проте перший варіант об'єднання технології є кращим, бо зводить нанівець негативний вплив шкідливого випромінювання на дуже вразливі оригінали.

Саме тому при централізованому складанні конфігурації обладнання з метод оптимізації майбутнього комплексу відповідні сканери для центрів мають пройти ретельну експертизу щодо іспитів на сполучність з мікрофільмуючим обладнанням і якість відтворення цифрових копій з мікрофільмів.

Досить складною проблемою є створення продекларованих "Програмою збереження бібліотечних і архівних фондів" служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт при державних архівах, ОУНБ та відомчих бібліотеках.

На наш погляд, у першу чергу необхідно визначити бібліотеки, котрі мають організовувати такі служби, з урахуванням координації функцій між архівами, ОУНБ і відомчими бібліотеками, а також наявних умов для створення таких служб у регіоні.

Зміст роботи регіональних служб з репрографії документів має узгоджуватися між службами, про які йдеться, і міжвідомчими центрами консервації та репрографії. Розмежування слід здійснити за напрямками роботи, її змістом та за функціональними обов'язками.

За нашими спостереженнями, існує намір покласти на служби функцію з "часткової ресставрації видань". Програмою збереження у назву служб закладені тільки ремонтно-палітурні роботи. Це невипадково, бо реставрація (відноввлення фізичної цілісності ветхого або пошкодженого документа) може здійснюватися лише спеціалістами-реставраторами у спеціалізованих лабораторіях. Тому необхідно чітко

визначитися стосовно робіт, які можуть здійснюватися на рівні служб, щоб запобігти псуванню цінних видань невдалою реставрацією.

До роботи в регіональних службах доцільно залучити відповідних фахівців, тобто інженерів (для обслуговування техніки), лаборантів (для запобігання псуванню документів біодеструкторами), палітурників. Звісно, ці категорії працівників не знаються на принципах формування і зберігання фондів, стратегічних цілях розвитку бібліотечної справи в цілому і бібліотек зокрема, та на багатьох інших питаннях, якими переймаються бібліотечні фахівці при визначенні політики збереження фондів у регіоні та у конкретних бібліотеках. Тому на означені служби не варто покладати завдання з науково-дослідної, методичної та навчальній діяльності. Слід обмежити їхні функції участю у дослідженнях, організацією консультаційної допомоги, практикумів і стажувань для бібліотечних працівників регіону чи відомства (мається на увазі дрібний ремонт документів, вимоги до їх ксерокопіювання, сканування тощо).

Оскільки обласні та деякі відомчі бібліотеки здійснюють значну роботу з питань бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства, друкують свої видання, рекламні матеріали та бланки на власній базі, на служби доцільно покласти функціональні обов'язки по забезпеченню таких напрямків діяльності: розмноження, фальцювання. оправлення видань.

Зважуючи на викладене, регіональні бібліотечні служби репрографії і ремонтно-палітурних робіт, на наш погляд, мають діяти за такими напрямками:

1. Репрографування документів із фонду бібліотеки та на замовлення бібліотек регіону/відомства з урахуванням цінності видання.
2. Виконання ремонтно-палітурних робіт на документи з фонду бібліотеки та бібліотек регіону.
3. Друкування, оправлення видань та інших документів, що друкує бібліотека у межах своїх статутних обов'язків.

Окрім цього, у межах своєї компетенції бібліотека зобов'язана:

- брати участь у координації діяльності бібліотек регіону/відомства щодо репрографування і оправлення документів;
- брати участь у складанні програм та переліків документів, які потребують консервації та репрографії;
- надавати бібліотечним працівникам методичну і практичну допомогу з питань дрібного ремонту видань силами бібліотекарів, дотримання

вимог щодо забезпечення фізичного стану документів, у т.ч. під час сканування і ксерокопіювання.

Досить складним є питання організації ввзаємодії міжвідомчих центрів і регіональних служб з бібліотеками – власниками документів, що передаються до них для опрацювання. Очевидно, взаємовідносини між ними має чітко окреслити типовий договір та калькуляції на виконання необхідних робіт, складені за умов дотримання Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 28.12.94 р. № 335/94, нової редакції "Порядку надання платних послуг закладами культури і мистецтв України" та відповідного переліку платних послуг (наказ МКіМ від 5.07.97 р. № 534).

Такі підходи, на наш погляд, в основному допоможуть сконцентрувати фінансові і трудові ресурси для їх економного використання, привернути увагу влади до проблем збереження, надавати практичну допомогу бібліотекам різного відомчого підпорядкування з питань організації роботи по збереженню їх фондів і, зрештою, піднести цю роботу на сучасний рівень. Щодо вартості програми, то слід визнати, що забезпечення збереження бібліотечних фондів взагалі коштує дуже дорого. Та чи слід економити, коли йдеться про зберігання інтелектуального потенціалу і пам'яті нації, її культури та історії?

Для довідки: у рамках "Програми збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000–2005 р." Національною парламентською бібліотекою України розроблено "Положення про службу репрографії та оцифрування документів". Вона передбачає переведення документів, що знаходяться в бібліотеках і архіваї, з традиційних носіїв на інші друковані носії (ксерокопії), а також мікроносії (мікрофільми, магнітні та оптичні диски). Функцією такої служби є також виконання ремонтно-палітурних робіт із частковою реставрацією окремих аркушів документів.

М.Д.Ільчишин

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ОСНАЩЕННЯ ЦЕНТРІВ РЕПРОГРАФІЇ ТА РЕСТАВРАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИМ УСТАТКУВАННЯМ

Національно-духовне відродження, інтерес до історії державності змушують нас все частіше звертатися до культурно-історичної спадщини України.

Будь-яка спроба зробити внесок у справу збереження культури та традицій нашого народу, відродження генетичної пам’яті сприяє осмисленню підростаючим поколінням не лише минулого, а й сучасності, підвищує національну свідомість.

Серед розмаїття національних скарбів значне місце належить пам’яткам книгодрукування – найвеличнішого відкриття в історії людства.

Роль та значення національного книгодрукування та книговидання в умовах становлення й утвердження незалежності України неоціненні з огляду на притаманне їм системне поєднання духовних і матеріальних цінностей історико-пізнавального, культурно-мис-тецького, науково-освітнього та державного призначення.

У бібліотеках, архівах та сховищах України зберігається близько 60 млн документів XV–XX століть. Майже два мільйони з них – рідкісні та цінні раритети, безцінні пам’ятки світової та національної культури, зокрема рукописні матеріали, старовинні гравюри, карти, інкунабули, палеотипи, стародруки.

Стан збереженості духовної спадщини народу, зацікавленість науковців дослідженням пам’яток минулого спричиннє до зростання кількості читацьких запитів та вимог, які на сьогодні неможливо задовільнити. На практиці доступність багатьох рукописних документів та стародруків найчастіше призводить до їх руйнування, стають неможливими їх вивчення та використання. Лише термінове виконання реставраційних робіт з використанням спеціального обладнання, пристроїв та інструментів дозволить повернути до життя унікальні за змістом та оформленням рідкісні видання.

Переважна більшість з них зазнають руйнації через відсутність належних умов зберігання, незабезпеченість фахівців та реставраторів необхідним обладнанням і матеріалами. Недостатнє фінансування призводить до катастрофічного стану будівель, архівів, сховищ, систем комунікацій, спричинює аварійні ситуації, наслідком яких є незворотня втрата цінних рукописів та документів. Значна кількість документів стає непридатною для використання, особливо книжкові видання другої половини XIX – початку XX століття, друковані на кислотному папері.

З перших років незалежності держави проблеми створення реставраційного обладнання входять до тематики наукових досліджень Українського науково-дослідного інституту поліграфічної промисловості ім. Т.Г.Шевченка. Важливість та обгрунтованість обраного інститутом

напряму наукових досліджень підтверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. №1716 «Про затвердження програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки», розробленою відповідно до рекомендацій Генеральної конференції ЮНЕСКО.

Серед заходів, спрямованих на вирішення проблем збереження в Україні бібліотечних та архівних фондів, у Програмі передбачалося заснування міжвідомчих центрів консервації та репрографії при Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського, Національній парламентській бібліотеці, Львівській науковій бібліотеці імені В.Стефаника, Харківській державній науковій бібліотеці імені В.Г.Короленка, Одеській державній науковій бібліотеці імені О.М.Горького, а також галузевих і регіональних служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт у структурі державних архівів та обласних універсальних наукових і відомчих бібліотек.

Пропозиції інституту щодо створення комплексної системи устаткування для реставрації рідкісних видань та книжкових раритетів знайшли своє втілення у спеціальному проекті, фінансованому з коштів ЮНЕСКО. У 2003–2004 рр. інститутом розроблено та передано національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського комплект із 51 одиниці реставраційного обладнання.

Базуючись на тривалому досвіді та наукових дослідженнях щодо вказаних проблем, інститут спрямував свою подальшу роботу на створення комплексного підходу до оснащення центрів репрографії та реставрації вітчизняним устаткуванням.

Реставрація стародруків на паперових носіях складається з декількох етапів.

Перед початком будь-яких реставраційних заходів проводяться серйозні наукові дослідження, а саме: визначення кислотності паперу, його товщини, ступінь руйнування, опис та фотографування об’єкта. Тому вже на підготовчій стадії необхідне використання певного оснащення: РН-метра, товщиноміра, цифрового фотоапарата, комп’ютера. За результатами досліджень фізико-хімічного стану матеріальної основи розробляються плани проведення заходів щодо консервації та реставрації документів, які передбачають відокремлення книг від оправи та розділення на зошити, очищення паперу від забруднень, дезінфекцію, нейтралізацію та стабілізацію паперу.

Щоб забезпечити роботу реставраційних підрозділів, необхідно мати певний комплект обладнання та інструментів, що дозволив би виконувати технологічні операції з реставрації. Для організації робочих місць реставраторів аркушевого матеріалу та оправ інститутом, розроблено та пропонуються такі інструменти й обладнання:

- стіл реставраційний з підсвічуванням (робоча поверхня стола марки СР–90 900 мм × 720 мм), на якому ручним способом здійснюється заповнення втрачених фрагментів аркуша, скріплення тріщин, укріплення згинів та дрібних проколів, зміцнення його за допомогою прозорих паперів або дублювання на нову основу;

- гвинтові преси (ПГ–3 – формат матеріалу, що обтискується 450 мм × 370 мм, висота стопи 250 мм; ПГ–100 – формат матеріалу, що обтискується – 1000 мм × 600 мм, висота стопи – 300 мм), використовуються для повного просушування відреставрованих аркушів під пресом;

- стелаж з відкидними полицями, використовується для зберігання та сушіння аркушевого матеріалу;

- вакуумний стіл (марка СВ-110, робоча поверхня стола – 700 мм × 600 мм), використовується для реставрації матеріальної основи, а саме: виведення плям, зміцнення паперу методом просочування проклеюючими композиціями, очищення аркушів від забруднень;

- товщиномір індикаторний, використовується для вимірювання товщини паперу, плівки.

- верстати спеціальні зшивальні (модель СШБ–40; СШБ–100 для форматів блока, 450 мм × 370 мм; 800 мм × 600 мм; товщина блока 110; 150 мм), використовуються для зшивання зошитів у блоки на шнури, тасьмі або ремені, що дозволяє дотримуватись способів шиття оригіналу;

- пристосування для обтискування книжкового блока (модель ПОБ–1 з шириною обтискування 450 мм; товщина блока – 110 мм);

- верстат для оздоблення, призначений для ручного оброблення обрізів корінця блока та їх фарбування (модель ВО–45 для формату блока 450 мм × 300 мм; товщина блока 110 мм);

комплект спеціального інструменту для реставраційних, оздоблювальних і підготовчих робіт (колісні басми, фільєти, штрихувальні ножі, які служать для нанесення на палітурний матеріал оздоблювального орнаменту, фігурних, прямих та пунктирних ліній; спеціальні лінійки та кутники для розмічувальних робіт);

– універсальний прес (модель ПРГ–21 з робочою поверхнею плит 210 мм × 300 мм та регульованою температурою нагрівання – від 30 до 180°С) для виконання оздоблювальних операцій – позолотних робіт; об'ємного друкування; блінтового тиснення на оправі, ламінування.

В інституті тривають дослідження подальшого розширення номенклатури реставраційного обладнання та інструментів, зокрема, велику зацікавленість у колах реставраторів викликали наступні розроблення:

- стіл вакуумний для пресування основи до карт, гравюр, художніх полотен з робочою поверхнею 1000 мм × 2000 мм та режимом забезпечення регульованої температури нагрівання робочої поверхні від 30 до 100°С;

- напівавтоматична екологозахисна камера для оброблення книг максимального формату (210 × 300 мм) з метою захисту від мікробіологічних шкідників з одночасним завантаженням від 85 до 110 штук;

- термоінструмент з комплектом змінних насадок для реставрації художніх творів і здійснення палітурних робіт (температура нагрівання насадок регульована – від 40 до 200°С).

Фахівці інституту готові взяти участь у розробленні та виробництві безкислотного картону та інших матеріалів, проведенні наукових досліджень з метою створення нових технологій і матеріалів для захисту та збереження бібліотечних, а також архівних фондів.

Визнано перспективним застосування сучасної комп'ютерної техніки під час виконання реставраційних робіт. Розроблене програмне забезпечення "комп'ютерної реставрації" зображень гравюр, рукописних та друкованих текстів забезпечить створення кінцевого варіанту макета, який може служити основою для наступної стадії реставрації оригінала.

Передбачається можливість застосування комп'ютерної техніки для дослідження матеріальних носіїв документальних пам'яток з використанням електронного мікроскопа, фотографій, виконаних цифровою камерою, створення програм для формування бази даних – рецептур, методик здійснення реставраційних процесів.

Комплектація робочого місця реставратора комп'ютерною технікою значно підвищить якісний та технологічний рівні виконання реставраційних робіт.

Встановлення в кожному реставраційному центрі техніки з відповідним програмним забезпеченням сприятиме підвищенню

ефективності керування процесами стабілізації мікрокліматичних умов збереження пам'яток писемності та друку.

Виконані інститутом маркетингові дослідження у міжвідомчих центрах реставрації, консервації та репрографії підтвердили можливість і актуальність запропонованих напрямів створення нового технологічного обладнання для реставраційних робіт.

Недостатність бюджетних коштів, високі ціни та наявність валютних коштів на придбання зарубіжних аналогів позбавляє реставраційні центри та бібліотеки можливості отримання необхідного обладнання, інструментів і матеріалів у достатній кількості для належного виконання реставраційних робіт. Створення регіональних програм щодо забезпечення бібліотек необхідним обладнанням, інструментом та матеріалами за кошти з місцевих бюджетів, благодійних фондів дозволило б більш ефективно вирішувати проблеми відтворення, збереження та утримання на належному рівні цінних пам'яток культурно-історичної спадщини.

У 2005 році Львівська обласна рада започаткувала фінансову підтримку заходів реалізації регіональної Програми збереження стародруків „Створення комплексної системи обладнання для оснащення реставраційних центрів Львівського регіону на період до 2009 року", розробленої фахівцями ВАТ „УНДІПП ім. Т.Г.Шевченка" спільно з Управлінням в справах поліграфії та телерадіопростору ЛОДА, а також підтримала згадану програму у 2006 р.

З огляду на вдалі напрацювання інституту доцільно спільно з іншими провідними центрами реставрації України організувати науково-виробничий центр зі створення та виготовлення невеликих партій вітчизняного обладнання та інструменту, централізованого забезпечення необхідними матеріалами вітчизняного та імпортного виробництва реставраційних центрів і бібліотек України.

У згаданих центрах необхідно здійснювати розроблення новітніх технологій і матеріалів для реставрації, методів консервації, захисту та збереження рідкісних видань за функціональним призначенням. Це дасть можливість виконувати роботи з планування та координації наукових досліджень, розширить інформаційне забезпечення всіх реставраційних центрів, а також наукових відділів з реставрації при інститутах, бібліотеках, архівах та книгосховищах в Україні.

За урядовим дорученням інститутом розроблено галузеву програму зі стандартизації, метрології та сертифікації вітчизняних

матеріалів, устаткування та готової друкованої продукції, створено комплект національних стандартів на заміну нормативних документів, чинність яких пролонговано до 01.07.2007 року.

Фахівці інституту спільно з провідними науковими організаціями Західного регіону беруть участь у комплексних науково-експериментальних дослідженнях зі створення спеціальних матеріалів, стійких до утворення грибків, плісняви, вологофільності тощо.

Санітарно-промислова лабораторія інституту акредитована на право вимірювання фізико-хімічного складу твердих тіл, рідин, газів, нафти, нафтопродуктів, рівня забрудненості довкілля. Об'єктами вимірювань визначено стічні води комунальних та відомчих каналізаційних систем населених пунктів, водойми господарсько-питного та культурно-побутового призначення, повітря виробничої зони. Науковцями інституту виконано пошукові роботи зі створення необхідної мобільної системи з екологозахисного забезпечення оброблення книжкових блоків в умовах районних і регіональних книгосховищ України.

Відділ стандартизації спроможний проаналізувати нормативну базу бібліотечної справи, вивчити стан, середовище та вимоги до утримання бібліотечного фонду, розробити рекомендації щодо визначення необхідних умов зберігання книг, дотримуючись положень міжнародних стандартів, а також створити належне нормативне та технічне галузеве забезпечення.

Комплексний підхід до оснащення центрів репрографії та реставрації вітчизняним устаткуванням націлений на вирішення наступних завдань:

– забезпечити центри реставрації та репрографії України необхідним реставраційним обладнанням і спеціальним інструментом;

– поліпшити умови діяльності реставраційних центрів, розширити сфери технічних та технологічних можливостей реставраційних робіт;

– сприяти якості виконання реставраційних робіт;

– здійснювати економію коштів за рахунок створення та впровадження реставраційного обладнання вітчизняного виробництва;

– сприяти збільшенню обсягів робіт з реставрації унікальних творів мистецтва за місцем їх зберігання.

Обгрунтований виважений підхід до надзвичайно важливої державної проблеми, реальна оцінка можливостей залучення до її

вирішення потужного наукового, промислового та сировинного потенціалу, належне фінансове забезпечення в сучасних умовах, посилення законодавчих та економічних важелів, створить необхідні передумови для відтворення та збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів України – нашої духовної та національної спадщини.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції "Збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів України: нова політика та нові технології", розглянувши комплекс питань, пов'язаних з проблемами збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів за сучасних умов, визнають пріоритетну роль цього напрямку діяльності бібліотек.

Бібліотечна спадщина становить основну частину світового культурного надбання, певний внесок у ній належить бібліотекам України, де зберігається понад 60 млн документів, зокрема 2 млн рідкісних і цінних видань. Українські бібліотеки докладають значних зусиль щодо забезпечення необхідних умов для їх довготривалого зберігання. До того ж внаслідок незадовільного стану навколишнього середовища, застарілої матеріально-технічної бази для створення належних умов зберігання документів, недосконалої нормативно-правової бази, бібліотечно-інформаційні ресурси знаходяться під загрозою поступового руйнування.

Учасники конференції, висловлюючи стурбованість ситуацією, що склалася, розуміючи потребу в значній модернізації роботи українських бібліотек у галузі забезпечення збереження бібліотечних фондів, вважають за необхідне перш за все звернути увагу держави та суспільства на першочерговість створення і реалізації комплексної системи заходів щодо модернізації цього напряму діяльності бібліотек з урахуванням вимог, що висуваються до організації збереження бібліотечних фондів за сучасних умов.

На конференції обговорювалися актуальні питання збереження бібліотечних фондів, проблеми якісно нового рівня вирішення завдань щодо збереження документів на різних носіях інформації. Учасники обговорення дійшли висновку про необхідність першочергово виконати такі завдання:

- розробити Концепцію збереження бібліотечних фондів України;
- розробити та затвердити комплексну Національну програму збереження бібліотечних фондів, залучити до їх складання провідних фахівців національних, державних та інших провідних бібліотек країни;
- внести зміни до законів України "Про бібліотеки і бібліотечну справу", "Про обов'язковий примірник";
- розробити таку регламентуючу документацію: "Положення про бібліотечний фонд України", "Регламент використання документів постійного зберігання у бібліотеках України", "Положення про страховий бібліотечний фонд України", "Інструкцію про вилучення документів з бібліотечних фондів";
- затвердити "Інструкцію зі збереження локальних електронних документів у бібліотеках України", проект якої дороблено відповідно до рецензій фахівців провідних бібліотек України;
- подати до Кабінету Міністрів для затвердження перелік бібліотек, які мають особливу громадську значущість і зберігають документи, які є невід'ємною частиною національної культурної спадщини;
- створити при Міністерстві культури та туризму України Міжвідомчу комісію з питань збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів, яка буде здійснювати координацію діяльності бібліотек різного відомчого підпорядкування.

Учасники конференції зазначають необхідність поступового впровадження світової практики збереження культурного надбання, керуючись рекомендаціями міжнародних професійних організацій та застосовуючи досвід бібліотек розвинених країн світу. З цією метою конференція рекомендує під час організації роботи зважувати на "Директиви міжнародних дій зі збереження бібліотечних матеріалів" (1986 р.), "Європейську культурну конвенцію", програми ЮНЕСКО "Пам'ять світу" (1992 р.) та ІФЛА "Збереження і консервація" (1986 р.), "Модельний бібліотечний кодекс держав-учасниць СНД", Лундський принцип (2001 р.), Пермську хартію (2003 р.) та ін.

З метою забезпечення широкого доступу користувачів до національної культурної спадщини учасники конференції закликають бібліотечних фахівців до здійснення таких заходів:

- запровадження сучасних засобів копіювання та консервації документів;

- формування електронних колекцій найцінніших документів – книжкових пам'яток світового та регіонального значення, які зберігаються у фондах бібліотек України;
- створення Реєстру оцифрованих документів, що зберігаються у бібліотеках України;
- активізація створення мережі міжвідомчих центрів репрографії та консервації, галузевих і регіональних служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт;
- відновлення роботи щодо формування страхових мікрокопій найцінніших книжкових пам'яток і газет;
- активізація роботи з підготовки даних про книжкові пам'ятки для Державного реєстру національного культурного надбання;
- забезпечення сучасного наукового рівня роботи з розкриття колекцій рідкісних і цінних видань: розвиток та удосконалення ДБА, проведення книгознавчих досліджень та бібліографічне опрацювання книжкових пам'яток, підготовка друкованих та електронних каталогів рідкісних і цінних видань, активізація впровадження результатів книгознавчих та бібліографічних розвідок у практику роботи установ-зберігачів;
- забезпечення книгосховищ матеріально-технічним оснащенням на оптимальному рівні та виконання робіт з їх ремонту;
- створення системи підготовки та перепідготовки кваліфікованих кадрів (хранителів і реставраторів); введення до штатного розкладу державних, регіональних наукових і спеціалізованих бібліотек з фондами понад 1 млн пр. посад мікологів для забезпечення кваліфікованого рівня боротьби з біодеструкторами.

УЧАСНИКИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Н.П.Авдєєнко	– заступник директора Донецької ОУНБ ім. Н.К.Крупської
О.Б.Виноградова	– директор Державної історичної бібліотеки України, канд. іст. наук, професор
Н.О.Гажман	– зав. науково-бібліографічним відділом Національної бібліотеки України для дітей

С.А.Добрусіна	– директор Федерального центру консервації бібліотечних фондів, доктор техн. наук
І.К.Журавльова	– директор Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університета ім. В.Н.Каразіна
М.М.Задорожнюк	– зав. відділом зберігання фондів ХДНБ ім. В.Г.Короленка
Н.М.Зеленська	– зав. відділом рідкісних і цінних документів Кіровоградської ОУНБ ім. Д.І.Чижевського
В.А.Зотова	– учений секретар ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського
Н.Д.Ільчишин	– завідувач відділу розроблення поліграфічного устаткування ВАТ "УНДІПП ім.Т.Г.Шевченка"
І.Я.Лосієвський	– зав. відділом рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В.Г.Короленка
Н.Г.Мацібора	– зав. відділу наукової організації та зберігання фондів ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського
В.В.Мірошникова	– заст. директора ХДНБ ім. В.Г.Короленка
С.В.Мірошниченко	– викладач кафедри історичних дисциплін Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди
О.В.Михайлець	– зав. відділом організації та збереження фондів Державної історичної бібліотеки України
Л.В.Муха	– заступник генерального директора НБУВ з наукової роботи, канд. іст. наук
М.М.Омельченко	– зав. відділу наукових технологій збереження фондів НБУВ, канд. техн. наук
Р.І.Павленко	– генеральний директор Національної наукової медичної бібліотеки
П.І.Рогова	– директор ДНПБ України ім. В.О.Сухом-линського, канд. іст. наук
З.І.Савіна	– заступник генерального директора НПБУ
Л.І.Саєнко	– зав. відділом "Одесика" Одеської державної наукової бібліотеки ім. О.М.Горького
О.Г.Сак	– зав відділу рідкісних видань ХОУНБ ім. О.Гончара
Л.П.Семененко	– директор науково-технічної бібліотеки Національного університету "ХПІ"

О.Б.Стогній	– голов. бібліотекар науково-методичного відділу ХДНБ ім. В.Г.Короленка
Н.С.Харченко	– завідувачка відділу книгозберігання наукової літератури Національної наукової медичної бібілотеки
І.О.Шевченко	– начальник відділу аналізу та прогнозування діяльності бібліотек Міністерства культури і туризму України
Н.І.Шостко	– заступник директора ХОУНБ з наукової роботи
В.І.Яковлєва	– гол. бібліотекар Луганської ОУНБ ім. О.М.Горького

ЗМІСТ

Наукове видання

Збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів України: нова політика і нові технології

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
20–22 листопада 2006 р.

Відповідальний за випуск В.Д.Ракитянська,
засл. працівник культури України

Редактори: Л.П.Суворова, Л.О.Каплун

Підписано до друку Формат паперу 60х14 1/16
8,3 друк. арк., 7,4 обл.-вид. арк. Папір для множ. апаратів.
Тираж 150 пр. Замовлення №
Ксерокс ХДНБ ім. В.Г.Короленка. 61003, Харків-3, пров. Короленка, 18.